A

MAGYAR NEMZETSÉGEK

A XIV. SZÁZAD KÖZEPÉIG

AZ 1893-IKI PÉCZELY-JUTALOMMAL KITÜNTETETT PÁLYAMŰ

HARMADIK KÖTET

MÁSODIK FELE

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1904

MAGYAR

NEMZETSÉGI CZÍMEREK

IRTA

CSOMA JÓZSEF

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA LEV. TAGJA

NYOLCZ SZÍNES TÁBLÁVAL ÉS 80 PECSÉT- ÉS CZÍMERKÉPPEL

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1904

200826

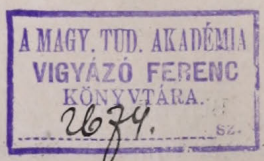

Budapest. Az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

ELŐSZÓ.

Azon vezérelveket, melyek ezen könyvem megirásában vezettek, kifejtettem »A nemzetségi czímerek tanulmánya« czímű akadémiai székfoglaló értekezésemben. E könyv bevezetésében ismételnem kell nagyjából az elmondottakat, mert ezek mintegy kulcsul szolgálnak a megírottak megértéséhez és igazolják eljárásomat a rendelkezésemre álló heraldikai anyag feldolgozásánál.

Ezen nézetek és vezérelvek egyike az, hogy csak azon czímerek tarthatók nemzetségi czímereknek, melyek a »*de genere*« kifejezés korából, tehát a XIII. századból és a XIV. század első feléből maradtak reánk s melyek ezekkel egyező, bár későbbi korból származó czímertani emlékek alapján biztosan meghatározhatók és egységre vihetők.

A másika az, hogy mindazon XIII. századi és a XIV. század első feléből származó, leginkább magyar eredetű nemzetségi vagy magán czímerek, melyeknek paizsában pólyák, osztások, egyszerű vagy patriarcha keresztek képezik a paizsalakot, nem az illető nemzetségek vagy egyének czímerképei, hanem hatalmi jelvények, melyeket az illető nemzetségek vagy családok országnagyi méltóságot viselt egyes tagjai hivatalos pecsétül, vagy fényes állásuk feltüntetésére vettek át az ország czímeréből czímerpaizsaikba.

Az ilyen szűkre vont határ a nemzetségi czímerek meghatározásánál nagy aránytalanságot támaszt a nemzetségek száma s a többé-kevésbbé biztosan meghatározott nemzetségi czímerek száma között. Nemzetséget kétszázon felül ismerünk, nemzetségi czímert e mai napig huszonkilenczet.

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Ezen aránytalanság magyarázata — nézetem szerint — első sorban az árpádkori hadviselés rendszerében, másodsorban az azon korbeli törvénykezés módjában keresendő.

Árpádházi királyaink hadviselési rendszere, a mint azt dr. Pauler Gyula több rendbeli munkáiban leírja, a következő volt. A király hadseregét a vármegyei hadcsapatok képezték, melyek a király parancsszavára, a főispán vezérlete alatt fegyverbe állottak. »Ha a király sereget akar gyűjteni — írja freisingeni Ottó püspök — az ispánok mind, ellenmondás nélkül, egy seregbe gyűlnek. A parasztok közül, kik falun laknak, minden tizedik vagy nyolczadik, vagy ha szükséges, még ennél is több ember kél fel, mindennel, a mi a háborúra szükséges, felszerelve; míg a többi, hogy a földet mívelje, otthon marad. Kik pedig a vitézlő rendből valók, csak a legsúlyosabb okoknál fogva mernek otthon maradni.«

»A vitézlő renddel — jegyzi meg Pauler — Ottó püspök kétségtelenül a várjobbágyokat, főleg pedig a nemességet akarja jelölni.«

A szegényebb nemesség tehát, a megyei csapatokkal együtt, a főispánok vezérlete alatt vett részt a hadjáratokban.

A XII-ik század folyamán az idegen nemzetségű előkelő lovagok mindinkább nagyobb számban jöttek be az országba, hol őket a király szívesen fogadta és birtokokkal ajándékozta meg; ezeknek utódai már megmagyarosodván, hasznos és előkelő tagjai lettek a nemzetnek, s a törzsökös magyar főnemességgel együtt osztozkodtak az ország főméltóságain.

Ezen jövevény lovagok s a magyar főnemesség együtt képezték II. Gejza király idejében a királyi zászlóaljat, vagyis Ottó püspök szavai szerint: »a vendégek és azok, kiket főbbeknek neveznek, a király körül csoportosulnak s ez csak az előkelőbbeknek nyujtott kedvezmény volt, hogy nem a megyei ispánok, hanem közvetlen a király zászlója alatt mentek háborúba«.

Még a magyarok fegyverzetéről írott szavait idézem Freisingeni Ottó püspöknek, hogy hű képét lássuk az árpádkori magyar hadseregnek. »Fegyverzetük silány; csak a

vendégek, jövevények, kik náluk nagy számmal vannak, vagy azok ivadékai, vagy a kik tőlük tanultak, képeznek kivételt s csak a jövevények és nagyobb urak utánoznak bennünket, forgatják a fegyvert úgy, mint mi és viselnek ragyogó fényes fegyverzetet.«

Egyrészről tehát a megyei hadak, élükön a vármegyei ispánnal, soraikban a szegényebb nemesekkel, kiknek öltözete, fegyverzete silány, másrészről a királyi csapat, gazdag főurak, kiki saját csapatja élén, fényes fegyverzetben, címeres paizsával és címeres zászlójával.

Mert hiszen a címeres zászló nem hiányozhatott hadviselés idejében.

És most, ha sorba vesszük eddig ismert nemzetségi címereinket, felelevenül emlékezetünkben a fényes királyi csapat, mely közvetlen a király vezérlete alatt küzdött. Ott látjuk közöttük a külföldi lovagok címereit csaknem teljes számban, a Balogh, Buzád, Gutkeled, Győr, Héder, Hermann, Hunt-Pázmán, Ják, Rathold nemzetségekét s ott látjuk a magyar főnemesség kiválóbbjainak, az Abáknak, Ákosoknak, Csákoknak, a Káta, Katyz, Póki s Tomaj nemzetségeknek ősi címereit. És mindezek a legegyszerűbb címeralakok. Ha mesteralak, czölöp, ék vagy négyelés, ha természetes alak, oroszlán, sas, sárkány, grif, rózsa vagy liliom, hogy az a zászlón zavart ne okozzon, messze feltűnjék s útbaigazítsa a hozzátartozókat.

Ezek felsorolásával egyszersmind kimerítettük eddig ismert nemzetségi címereink sorozatát is, a miből önként következik, hogy nemzetségi címereink közül az Árpádkorból, kizárólag csak a beköltözött idegen lovagok s a hazai főnemesség címereit ismerjük, kik hadjáratokban saját zászlójuk alatt vezették csapataikat s a kik egyúttal a belkormányzatban az ország legfőbb hivatalait és méltóságait töltötték be.

A köznemességnek nem volt alkalma a harcztéren saját zászlója alatt küzdeni s a hazai jogszokások sem éreztették vele a címeres pecsét hiányát, mert hiszen köznemesek közhitelű okmányt saját pecsétjük alatt ki nem állíthattak. Mindezekből méltán következtethetjük azt, hogy ezen alsóbb nemes-

ségnek — bár tulajdonnevek nem létében, legtöbb esetben szintén »de genere« jelzővel jelezte hovátartozását, — mivel sem a hadban, sem a közéletben a czímer hiányát nem érezte: *czímere e korban nem is volt.*

Erre enged következtetnünk a mohácsi vész előtti czímeradományozások nagy része. Körülbelől kétszázra megy azon mohácsi vész előtti czímeradományozások száma, melyeket részint eredeti armálisok, részint másolatok s levéltárakban feljegyzett utalások őriztek meg számunkra. Ezen czímeradományok csak egy-két esetben voltak nemesítéssel összekötve. Valamivel nagyobb azok száma, hol régi czímer lett megerősítve vagy bővítve. A legtöbb esetben már régi, pár százados nemes családoknak adományozott új czímert a király és közöttük több olyannak, kiknek egyik vagy másik nemzetségből való leszármazását oklevelekkel hitelesen tudjuk bizonyítani.

De erre enged következtetnünk azon jelenség is, hogy a genusokból származó köznemes családok czímerei többnyire újabb keletűek, ritkán vihetők a XIV. századig vissza s ezek közül is alig akad egy-kettő, mely egységes, közös czímeralakra visszavezethető volna.

Végre erre enged következtetnünk az egész magyar heraldikán végig húzódó azon tapasztalat, hogy a magyar nemesség a czímer iránt sohasem volt fogékony, még akkor sem, midőn már joga és alkalma lehetett volna törvényes erővel biró jogügyleteket saját pecsétjével hitelesíteni. Összes törvénykönyveinkben nincsen egyetlen czímerjogra vonatkozó vagy azt szabályozó törvényczikk.

Hiszen Verbőczy hármas könyve a XVI-ik század elején, akkor, mikor külföldön a czímerajándékozások és átruházások, a czímereladás és vétel iránti egyezségek s a czímerbitorlások miatt folytatott perek gyakorta előfordultak s midőn a festőművészet jelesei, minők: Wohlgemuth Mihály (1434—1519), Dürer Albert (1471—1528), Grien-Baldung János (1476—1545), id. Cranach és mások s a műiparosok kiválóbbjai, egymással versenyezve arra törekedtek, hogy a czímerművészet mezején valami kiválót alkossanak, azt hirdette, »hogy a czímer a nemességnek nem lényeges kelléke, de ha van, annak előnyére szolgál«.

Ez magyar jogi szempontból — hol czímeres hűbérbirtokok nem voltak — nem is lehetett másképen, s a nagy törvénytudó eme szavai: »Nobilis... si etiam seu insignia nobilitaria, aut literas super armorum figuris et collationibus editas non habent...« világosan bizonyítják, hogy még ezen korban is voltak ős nemes családaink, melyeknek nem volt czímerük.

Hogy mégis ezen előszó elején hangsúlyozott vezérelveim- és nézeteimtől eltérőleg, művemben nemcsak azon nemzetségeket sorolom fel, melyeknek ősi, nemzetségi czímerei kisebb-nagyobb biztossággal meghatározhatók, hanem azokat is, melyeknek nemzetségi czímere valószínűleg nem is volt s czímere későbbi usus vagy adomány alapján lett felvéve, ennek oka az, hogy ma, 600—700 év mulva, egyes ember nem döntheti el, melyik nemzetségnek volt ősi czímere s melyiknek nem? Lehet, hogy egy buzogány vagy nyílvessző egy XVII-ik századbeli vágtató lovas kezében, egy rózsa az oroszlán karmában, egy liliom a pánczélos kar markában bár most mellékjelvények, későbbi kutatások alapján, könnyen valamely nemzetség ősi czímerévé válhatnak.

E munka nagyon távol áll a teljességtől s a kezdet nehézségeivel küzdve, adatai részben feltevésen alapulnak.

Czélom az volt, hogy a kutató a mai napig ismert összes nemzetségi czímeradatokat lehetőleg együtt találja s munkáját a pótlásoknál és helyreigazításoknál megkönnyítsem.

Végül még ezen munkám keletkezéséről kell röviden beszámolnom.

Midőn a m. t. Akadémia az 1891. évben pályázatra a magyar nemzetségek történetének megírását a XIV. század közepéig tűzte ki, a pályadíjat két évvel utóbb dr. Karácsonyi János munkája nyerte el. Ezen munkának heraldikai részét néhai Cserghető Géza írta meg.

A pályázatra dr. Karácsonyi János készülőben levő munkájának csak egyes kidolgozott fejezeteit nyujtotta be, Cserghető Géza azonban — bár az erdélyi nemesség czímerkönyvének megírásával volt elfoglalva s már küzdött a kora halálát okozó kórral, — kidolgozta az egész heraldikai részt még a pályázati határidő lejárta előtt és egészben nyujtotta be kéziratát pályázatra az Akadémiának.

Azóta tíz év telt el. Cserghő Géza kevéssel utóbb — a magyar heraldika nagy kárára — elhalt. Kézirata kiadatlanul várta a genealógiai rész elkészültét. Az 1900. év végén megkezdette a m. tud. Akadémia dr. Karácsonyi János »A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig« czímű, immár bevégzett műve kiadását s egyúttal átnézette Cserghő Géza heraldikai kéziratát is, a midőn arról győződött meg, hogy a lefolyt tíz év hazai heraldikánk fölött sem haladt el nyomtalanul, újabb kutatások, újabb felfedezések sok hézagot kipótoltak, nemzetségi czímereink ismeretét bővítették és tisztázták. Cserghő Géza munkája, mely az utóbbi tíz év heraldikai eredményeit nem foglalja magában, nem volt többé kiadható.

A m. tud. Akadémia történelmi bizottsága engemet bizott meg újabban a heraldikai rész megírásával, ki ugyanezen tárgygyal több mint másfél évtizede foglalkozom.

Ezen munkámban felhasználtam minden ide vonatkozó, eddig ismert forrást, középkori sírköveinket, csúcsíves templomaink szentélyeinek faragott köveit, ősi műtárgyakat, kodexeinket, középkori külföldi czímerkönyvekbe, régi családi arczképekre festett czímereket, későbbi czímeradományozásokat és czímerbővítéseket, melyekben valamely nemzetségi czímer nyomaira véltem találni, de főképen középkori okleveleink nagy számban fennmaradt pecséteit. Csakis a vajda-hunyadi vár lovagtermének freskóit hagytam ki a sorozatból. Ezen freskók czímereinek rajzai kifogástalanok, de a színezés annyira önkényesnek látszik, hogy ezen emlékek tanulmányomba nem voltak beilleszthetők. Valószínű, hogy itt az eredeti színek későbbkori értelmetlen átfestésnek estek áldozatul.

Mindezek daczára munkám befejeztével magam érzem legjobban annak hiányait. Hatszáz év választ el a tárgyalt kortól, ezen nagy idő alatt részint gondatlanságból, részint a viszontagságos idők miatt, középkori pecséteink s egyéb czímeres emlékeink javarésze elpusztult, a fennmaradottakból mai kutatásaink alapján hazánk XIII. és XIV. századi heraldikájának teljes képét adni nem volt lehetséges. Talán a jövő kutatások fogják, ha nem teljesen is, de részben pótolni ezen hiányokat s helyreigazítani a tévedéseket.

ABA.

Krónikásaink szerint az Aba nemzetség Edu és Edumer kun vezérektől származik. A Névtelen jegyző így emlékezik róla: »Akkor Árpád vezér a Mátra erdejében nagy földet adott Edunek és Edumernek, a hol aztán unokájuk Pota várat épített, kiknek nemzetségéből származott sok idő multával Sámuel király, kit kegyességéért Obának neveztek vala.« Hogy a Névtelen jól volt értesülve, okleveleink hallgatólagosan igazolják az által, hogy azon roppant kiterjedésű birtokokat, Hevesvármegye javarészét, a Szerencstől csaknem Eperjesig terjedő erdős vidéket oklevelek tanusága szerint — a Névtelen jegyző állításának megfelelően — az Aba nemzetség leszármazói birták.

Dr. Karácsonyi János megjegyzi, hogy ezen hatalmas nemzetség a XIV-ik század közepén legalább 27 ágra volt szétoszolva, s hogy ezen ágak és családok mindegyike tudta és ismerte az ősi zászlós czímerjelvényt, azt a következőkben mutatjuk ki.

Sajátságos, hogy az ezen nemzetség legrégibb pecsétein látható czímeralak eltér attól, a mely később kétségtelen hitelességű nemzetségi czímernek bizonyul.

A legrégibb ismert pecsét a Debrői ágból származott Mokján nádornak pecsétje az 1286. évből,[1]) a másik a Sixtus ágazatából származott Omode nádoré 1299-ből.[2]) A háromszögpaizs mezején mindkettőnél egy pólya van, de már az Omode

---

[1]) Archaeologiai Értesítő. régi folyam, XIV. 9.

[2]) Pór Antal, Csák Máté 109 l.

nádor paizsának felső karimájából sas nő ki, feje körül dicskörrel.

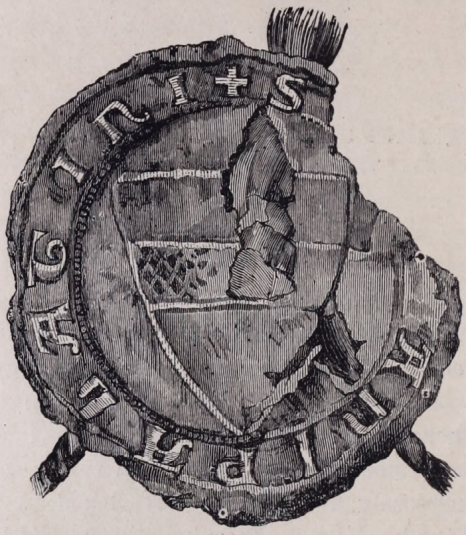

Kor szerint harmadik Nekcsei Demeter tárnokmester gyűrűpecsétje 1328-ból,[1]) háromszögpaizsában sassal s a

negyedik ugyancsak az ő nagyobb pecsétje 1335. évből,[2]) melyen a háromszögpaizsban két pólya van, a paizs felső

[1]) Turul XIV. 149.

[2]) Arch. Ért. XIII. 231. Nyáry Albert, A heraldika alapvonalai, XIII. tábla 97. szám.

karimájából koronás (?) férfialak nő ki, mely jobbjában széles pengéjű rövid tőrt tart, balját csipőjére támasztja.

E négy czímer közül, mint láttuk, háromban pólya van; tulajdonosai: Mokján *nádor*, Omode *nádor* és Demeter *tárnokmester*, az ország legfőbb méltóságait viselő három férfiú, kik — az ezen munka előszavában kifejezett nézetem szerint — háttérbe szorították ősi jelvényüket az ország czímerével szemben s ennek pólyái közül vettek fel czímerpaizsaikba egyet vagy kettőt s ezt használták mint az ország főméltóságai, hatalmi állásuk jelképe gyanánt. De hogy ez csak hatalmi jelvény volt, kitűnik mindjárt Omode nádor 1299. évi pecsétjéből, hol a sas a hatalmat jelző pólyás paizstól fedve, a pecsét mezejét látszik betölteni s csak fejével s szárnykönyökével tör elő a paizs mögül. De legfeltünőbben igazolja Nekcsei Demeter tárnokmester két rendbeli pecsétje, egyik a magán-gyűrűpecsét, másik a nagyobb, hivatalos pecsét. A gyűrűpecsét, a *régibb*, paizsában a nemzetségi czímert ábrázoló sassal, a későbbi hivatalos pecsét az ország pólyáival van ellátva.

A nemzetség hatalmának és befolyásának letüntével elmaradnak a pólyák is a nemzetség czímeréből. Vannak ugyan szórványos esetek, amikor a nemzetség tagjai a régi országos czímert viselik; ilyet látunk a Gagyi László sírkövén (1382.) tizenegyszer osztott paizszsal, vagy Nekcsei Zsigmondnak 1402. évi pecsétjén, paizsán két pólyával, de ezek már csak tüntetésül vehetők az egykori hatalom mellett; a többi ezen nemzetségből kiágazó az ország külömböző vidékeire elszármazott családok mindannyian sast viseltek czímerpaizsaikon, már akkor is, midőn a nemzetség némely tagjai még a pólyát használták. Demeter tárnokmester 1335. évi pecsétje és Gagyi László 1382. évi sírkő czímere, tehát két pólyás czímer mellett már négy heraldikai adatunk van arra, hogy az Aba nemzetség egyes tagjai czímerül a sast használták.

És a sasnak ilyen általános és kizárólagos használata az egyes ágazatoknál legdöntőbb bizonysága annak, hogy az ősi czímer minden időben a sas volt. Mert ősi czímert meg lehet változtatni, van is reá sok ismert esetünk, de hogy egy népes, az ország különböző vidékeire kiterjedt,

szétágazott nemzetség különböző nevű családjai, elvetve ősi czímerüket, mind, kivétel nélkül, ugyanazon czímeralakra, egyszerre, egy időben változtassák meg czímerüket és a vérükkel össze nem nőtt, önkényesen felvett czímeralakhoz kegyeletszerű szívós kitartással ragaszkodjanak valamenynyien hosszú századok folyamán, részben kihalásukig, részben mind e mai napig, az el nem képzelhető. Ezért nem tarthatjuk az Aba nemzetség sasos czímerét czímerváltozásnak s e nemzetség azon tagjai, kik, bár hatalmas és befolyásos emberek lehettek, de országos méltóságokat nem viseltek, hűségesen kitartottak a sasos czímer mellett akkor is, midőn a zászlósúr rokonok az ország pályáit foglalták czímerpaizsaikba.

Tekintsük már most betűrendben azon családokat, melyeknek czímere korábbi vagy későbbi adatok alapján ismeretes:

1. Az Athinay családtól sisakpecsét maradt fenn; az Országos Levéltárnak egy 1389. évben kelt okleveléről veres viaszba nyomva függ,[1]) Athinai Istvánnak, János fiának pecsétje, melynek kerek mezején csupor sisakból növekvő koronás sas csőrében koszorút tart.

2. A Berthóty család, az Aba nemzetség Szalánczi ágazatának most is élő hajtása. Czímere: kék paizsban, arany koronán álló, aranynyal fegyverzett fekete sas. Sisakdísz: a paizsalak.[2]) Berthóty Bálint sgrafitto czímere a fricsi várkastélyon 1630. évből, a leírttól abban különbözik, hogy rajta a sas feje balra fordul.

3. Chyrke család, a Sixtus ágazatából. Ezen, még a XV. században kihalt családtól csak egy sisakpecsét maradt fenn 1373. évből, Chyrke Péter al-bán és körösmegyei ispáné.[3]) A pecsét kerek mezején balra néző növekvő sas van.

3. Gagyi család a Sixtus ágazatából, kihalt a XVI-ik század első negyedében. Czímere: Gagyi Péterfia Lászlónak a felső-gagyi templomban levő sírkövén 1382.[4]) évből: tizenegyszer

---

[1]) Orsz. ltár D. L. 7527.

[2]) Siebmacher, Ungarischer Adel. 48 tb.

[3]) Orsz. ltár Nro 6144.

[4]) Turul V. 117. A sírkövön olvasható évszám 1332, de az össze nem egyeztethető a Gagyi László halála idejével, mert róla mint élőről még 1374-ben is van oklevélben emlékezet. E szerint a sírkő mestere a minuskulás évszámból kihagyta az L-et, melylyel az 1382-őt tesz ki.

osztott paizs, az osztások fölött balharánt pólyával; sisakdísz növekvő sas, nyitott csőrében koszorút tartva, jobb szárnykönyökére illesztett leveles koronával.

5. Gagybátory család, az elébb említett Gagyi család ágazata, mely a XVII. század végén halt ki. A belőle származott László, abaújvármegyei alispán 1555-ből való pecsétjén [1]) a sas jobb szárnykönyökére korona van illesztve. Ezen család XVII-ik századbeli címereinél [2]) a sas a paizsban egész, a sisakdísznél növekvő, korona a sas jobb szárnykönyökén már nem jön elő s a koszorú a sas csőrében gyűrűvé változott, mely Gagybátori Miklós 1625. évi pecsétén köves.

6. A Hedry család, a Szalánczi ágazatnak egy még most is élő családja. Ma használt címere: kék paizsban, zöld hármas halomra illesztett leveles koronán álló fekete sas. Sisakdísz a sas; takaró kék-arany.

7. Keczer család, a Nekcsei ágazatból. E mai napig élő család címermaradványai kiváló fontosságúak a nemzetségi címerre nézve, daczára annak, hogy azok a középkorig nem mennek vissza. E családra vonatkozó legrégibb címer a keczer-pekléni templomba eltemetett Keczer Ambrus 1579. évben készült sírkövére van vésve.[3]) A XVI. század utófelének modorában ábrázolt, sisak-dísz és takarók nélkül való czímerben sas van, csőrében gyűrűvel s balszárnytollain leveles koronával. Feltünő, hogy a sas, e kor modorának megfelelőleg, már legyezőalakra szétnyitott szárnyakkal van ábrázolva s épen e miatt a korona nem volt a szárnykönyökre helyezhető. A szárnytollakra lett illesztve, de elhelyezése itt is esetlen.

A második fontos adatot Keczer Andrásnak 1584. évi czímerújító armálisa szolgáltatja, melyben Rudolf király régi czímerét újra adományozza és megerősíti.[4]) E régi czímer:

---

[1]) Csoma ltár fc. E. Nro 57.

[2]) Gagybátory Miklósé 1625, 1632; Gagybátory Zsigmondé 1636; Gagybátory Lászlóé 1658-ik évből, mind a Jakabfalvy levéltárban.

[3]) Arch. Ért. XVIII. 437.

[4]) Eredetije Keczer Miklósnál. — Az oklevél szavai: »*Arma sive insignia tua antiqua aliquantum illustrata,* denuo et ex novo, tibi, tuisque filiis praedictis . . . danda duximus et concedenda. — Scutum

veresben fekete sas, a mely csőrében rubintkővel ékített arany gyűrűt tart; sisakdisz a paizsalak növekvőn; takarók: kék-arany-veres-ezüst.

A harmadik a II. Ferdinánd által Keczer Andrásnak 1631. évben adományozott bővített czímer, melynek veressel és kékkel négyelt paizsában az 1. és 4. mezőbe foglalt sas bal szárnyán ismét ott van a korona, még pedig a szárny közepébe illesztve. Ezen elhelyezés a XVII-ik század heraldikai

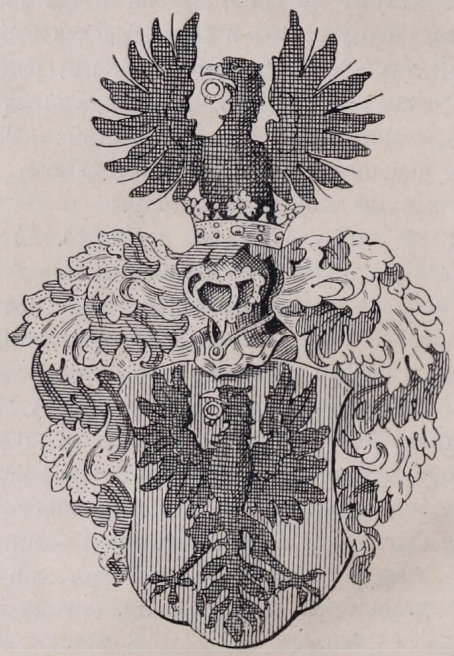

stilusából önként következett. Ekkor már a sast sugárszerűen szerteálló szárnytollakkal ábrázolták s ezekre nem levén a korona reáhelyezhető, azt helyes heraldikai érzékkel, a szárny közepére illesztették.

---

videlicet militare erectum *rubri* coloris, in quo integra nigra aquila, alis expansis, dispositis pedibus, subvolantique similis, in dextrum scuti latus conversa, rostro annulum aureum, rubino adornatum tenere cernitur; scuto incumbentem galeam craticulatam seu apertam, regio diademate, dimidiam nigram aquilam, priori per omnia conformem producente ornatam . . . etc.«

E három adat fontossága az alábbiakból fog kitünni.

8. A Kompolthy család, a hevesmegyei ágazatok egyike. Kihalt a XVI. század első felében. Czímerére két adatunk van: Kompolthy István országbiró 1424. évi sisakpecséte [1]) és István tárnokmester teljes czímere ugyanazon évből.[2]) Ezek szerint a czímer paizsában a fél sas a sisakdiszen ismétlődik.

9. A Lapispataki kihalt család, az idősebb sárosmegyei ágazatból. Lapispataki István szepesvármegyei alispán pecsétén 1439. évből,[3]) paizsban a sas látható.

10. A Rhédey családot a genealogusok szintén az Aba nemzetségből származtatják s ha ezen családnak fiúágon való leszármazása e nemzetségből kétségtelen, akkor ez az egyetlen család, mely nemzetségi czímerét sohasem használta. I. Mátyás király uralkodásáig nem ismerjük czímerét, ő adományozta Nagy-Rhédey Jánosnak 1466-ban azon czímert, melynek kék paizsában két szemközt álló veres oroszlán közösen egy arany kosfejet tart.[4]) De a Rhédey család ezen czímert sem nagyon használta. Egyetlen példáját Rhédey Ferencz aranysarkantyús vitéz czímerénél találtam 1795-ből, melynek paizsa osztott, felül hasított, elül kékben fehér hattyú, hátul veresben pánczélos kar, markában kard, könyöknél felülről nyíllal átlőve; alul az I. Mátyás királytól adományozott czímer; sisakdisz: a kar.[5])

A nagyszámú Rhédey czímerváltozat és fennmaradt czímerek azt bizonyítják, hogy e család legszivósabban ragaszkodott azon czímeréhez, mely kék paizsban fehér hattyút ábrázol. Ezt használja legtöbb tagja pecsétein, ez foglalja el a rangemelések alkalmával nyert czímerek középpaizsait.

Az Aba nemzetség sasa ezek között sehol sem található.

11. A Segnyey család egy a Lapispatakival. Czímere is, mint amazé, sas. Ez azonban a későbbi időben némi töréseknek volt alávetve. 1574-ben Segnyey Bálint pecsétén a paizslábban kes-

---

[1]) Az orsz. ltár pecséteinek lajstroma VII. tb. 28. sz.

[2]) Bécsi állami ltár pecsétei között az ezredéves kiállításon.

[3]) Görgey ltár, nemzeti múzeum.

[4]) Turul IV. 84.

[5]) Eddig kiadatlan czímerváltozat. Diószeghy ltár.

keny pólya felett a sas növekvő;[1]) Segnyey János 1586. évi pecsétén a sisakdíszt foglalta paizsba, mert a paizskép: koronás sisakból növekvő sas.[2]) Másik Segnyey Bálint 1628. évi pecsétén[3]) a sas egész, jobb karmában egyenes pallost tart; sisakdísz három struccztoll.

12. A XV. század végén kihalt Sirokay család (az ifj. sárosi ágazatból) czímerét Sirokay László 1487. évből származó, a sárosmegyei Siroka falu templomában levő veres márvány sírköve tartotta fenn. — Paizsczímer leveles koronából növekvő sas.

13. A hevesmegyei ágazatból származó kihalt Solymossy család czímerpaizsa a XIV. században épült solymosi (Hevesmegye) templom toronyfalába illesztett kőre van vésve: háromszögpaizsban leveles koronából növekvő, balra fordult sas. Évszám nincs e kövön, de a sas stilusa, felfelé álló csőrével, összeálló szárnytollaival és bunkós könyökeivel a XIV. századra vall. Ezen paizsczímert kiegészíti ugyancsak a solymosi templom régi kriptájában egy sírkőtöredék, melyre az egész sírkő mezejét betöltő teljes czímernek sisakdísze van vésve: balrafordult sisakból növekvő sas. Kora szintén még a XIV-ik század végére tehető. E két emlék egymást kiegészítve, megismerteti velünk a korán kihalt Solymossyak teljes czímerét.

14. A Somosy család, az idősebb sárosmegyei ágazatból, szintén régen, talán már a XIV. század végén kihalt nemzetség. Czímerét Somosy Pál, zempléni alispán pecséte tartotta fenn 1373-ból[4]) és Somosy Jánosé 1380. évből.[5]) Mindkét pecsét töredék, mindkettőnek alsó része hiányzik. A paizs képe sas és a sas felső testének arányairól és helyzetéről a paizs mezején azt következtethetjük, hogy azon a sas alakja egész volt. — Sisakdísz ismeretlen.

15. A napjainkban kihalt Vendéghy család a Sixtus ágazatából, mindig a Gagyi László sírkövére vésett czímert

---

[1]) Kassa város levéltára.
[2]) U. o.
[3]) Barkóczy ltár.
[4]) Sztáray okl. I. 440.
[5]) Orsz. ltár D. L. 24487.

használta, még pedig többnyire értelmetlenül, a legképtelenebb alakulásokban. Ujabb időben, már a XVIII. század végétől, pecséteiken sziklán álló sast látunk, csőrében koszorúval. Ez van vésve Vendéghy Pál sírkövére is a gagybátori temetőben.

Ezen nagyszámú, egybevágó heraldikai emlék fényesen bizonyítja azt, hogy az Aba nemzetség czímerének történetében a pólyák korszaka a nemzetség hatalmával együtt végkép letünt, az nem volt a család vérével és hagyományaival egybeforrva, de a sas, mely egykor a nemzetség hadizászlóját ékesítette, megtartotta kizárólagos uralmát részben az egyes családok kihaltáig, részben a mai napig.

E nemzetség czímerénél egy-két gyanítható és ugyanannyi kétségtelen czímertörés nyomaira akadhatunk.

A gyanítható czímertörések közé sorozhatjuk a paizs színét, mely a Keczer czímernél veres, a Segnyeynél (a gr. Károlyi család grófi czímerében) ezüst, a most is élő Hedry és Berthóty családoknál kék.

Másik gyanítható czímertörés az abaúj-sárosi és hevesmegyei ágazatok között, hogy a hevesmegyei ágazatok csekély számban fennmaradt pecsétein a sas a paizsban kivétel nélkül növekvő, az abaúji és sárosmegyei ágazatoknál, Sirokay László 1487. évi sírkő czímerét kivéve, a sas alakja a paizsban mindig egész.

Kétségtelen czímertörés a sas könyökén a korona. Ezt csakis Gereven ágazatánál a Gagyi, Gagybátory és Vendéghy családnál és a Nekcsei Pétertől származó Keczereknél észleljük. Feltünő és szintén czímertörésnek vehetjük, hogy a Gereven utódok következetesen a sas jobb szárnykönyökére, a Keczerek szintén következetesen a bal szárnykönyökére illesztve használták a koronát.

A sas csőrében a koszorú az ősi czímer egy részének tekintendő, mert ez közös jelvénye a csereháti Gereven utódoknak, épen úgy, mint a Göncz várában székelő Omode nádornak, a Sárosvármegyében lakó Keczereknek, mint a túladunai Athynayaknak.

Az Aba nemzetség czímerszíneit teljes bizonyossággal meghatározni igen nehéz, mert sajnos, Magyarországon az

érczszínű paizsok a későbbi századokban nem voltak kedveltek. Az élő heraldika letüntével divatjuk mult, a régieket elfeledték, újat adományul nem kértek, a naturalisztikus irány lábrakapásával a czímerek alakjai természetes színekben ábrázoltattak s az érczszínű paizsokat a veres és kék színűekkel helyettesítették. Kék színű a ma élő Aba-nembeli családok, a Hedryek, Berthótyak és a (három évvel ezelőtt kihalt) Vendéghyek paizsa is, a Keczereké veres. E nemzetség nevezetesebb családjai mind kihaltak, a nélkül, hogy czímerük színeit valamely emlék, czímerkönyv, codex, zászló vagy halotti emléktábla fenntartotta volna, pedig kétségtelen, hogy az Aba nemzetség fekete sasa is eredetileg aranyos vagy ezüstös alapon foglalt helyet a nemzetségi zászlón. Ez a heraldika fénykorában nem is lehetett másképp.[1]) Valószínű az is, hogy ha a paizs színe eredetileg ezüst volt, az elődeik aranyra változtatták, önként, vagy királyi engedélylyel, nemzetségük fényének emelésére.

Arany paizsra nincs adatunk az Aba nemzetség czímerénél, ezüstre van egy, a Károlyi Sándor grófi diplomája 1712-ből, hol a bővített czímer második mezejébe a lapispataki Segnyey család czímere van felvéve: ezüstben fekete sas.[2])

Miután kétségtelen az, hogy az Aba nemzetség paizsa érczszínű volt s az ezüst színre is van adatunk, ezt kell elfogadnunk a czímerpaizs színének. Ez alapon a nemzetségi czímer ez: ezüst paizsban fekete sas, mely csőrében zöld koszorút tart; sisakdísz a paizsalak növekvőn; takaró fekete-ezüst.

[1]) A három legrégibb, a XIV-ik század elejéről származó czimerkódexben: a zürichi czímertekercsben 559 czímer között hét, a Manesse-codexben 155 czímer között három, a Seffken-codexben 454 czímer között szintén csak három gáncsos czímer van.

[2]) A vajda-hunyadi vár lovagtermének czímerei — mint az előszóban megjegyeztem — nagyrészt önkényes színezetűek (p. Héderváry, Széchy, lindvai Bánffy, Losonczy stb.), de van közöttük néhány helyes, p. Garay, Ujlaky, Rozgonyi. A czímerek között van egy, mely ezüst paizsban, koronából növekvő fekete sast ábrázol, kétségtelenül egyik Kompolthy czímere. Ha ennek színezése helyes, ez volna a második adat az Aba nemzetség czímerének ezüst mázára.

AJKA.

Az Ajka nemzetségből most is él Sopron, Vas és Győr vármegyében az Ajkay család. Czímere: kékben, zöld alapon, fehér lovon vágtató, veres ruhába öltözött férfiú, jobbjában kivont karddal. Sisakdísz: nyitott fekete szárny között, kiterjesztett szárnyú fehér galamb.

E czímer a XVII-ik században nagyon is sok családdal lett közös, melyet a család tagjai vagy adomány utján kaptak, vagy önként vettek fel. A kardját vágásra emelő vágtató lovag a magyar heraldikában egyértékű a karral, vagy oroszlánnal, mely markában vagy első jobbkarmában kardot tart. Sablonos jelvény, melyet a családi czímerét nem ismerő nemes örömest vett fel paizsába, de uralkodók is igen gyakran adományoztak.

AJTONY.

(Ochtum.)

Az Ajtony nemzetségből — Karácsonyi szerint — a Zubogyi és Szuhay család származott. A Zubogyi család rövid életű volt, későbbi nyomai nincsenek, czímerét sem ismerjük; a Szuhay tovább élt s él talán napjainkig is, legalább Borsodban, bár szerény sorsban, ma is élnek Szuhayak, de ezeknek az Ajtony nemzetségből való származása nincsen bebizonyítva.

Hogy Szuhay István egri püspök és Szuhay Mátyás kuruczvezér e nemzetségből származott, azt más helyen igyekeztünk bebizonyítani.[1]) A család e két kiváló tagjának czímerét is ismerjük s bár István Mátyásnak másodízi nagybátyja volt s mindketten a XVII-ik században éltek, Szuhay Páltól s nejétől, Balajthy Juliától származtak, czímerük még sem egyezik. Ez azt mutatja, hogy e czímerekhez egyiket sem kötötte régi hagyomány.

---

[1]) Csoma, Abauj-Torna vármegye nemes családjai. 573—577.

Szuhay István egri püspök pecsétét két változatban is ismerjük.

Az egyik 1598-ból, váczi püspök korából származik, ez: a paizslábban zárt királyi korona, felette hullámos pólyán koronás kettősfarkú oroszlán áll, karmai között liliomos botot tartva s elől liliomtól, felül hatágú csillagtól, hátul rózsától kisérve. A paizs jobbfelső sarkában VII., a balban CII. számjegyek.[1])

A másik 1603-ból való, midőn egri püspök és az esztergomi érsekség administrátora volt.[2])

A paizslábban halom, felette hullámos pólya, benne egyenszárú, szárai végén szélesedő kereszt, melynek alsó szára a halmon nyugszik, a pólyán szembenéző kettősfarkú koronás oroszlán áll, jobbjában pálmaágat, baljában stilizált liliomot tartva.

Első tekintetre a kettősfarkú koronás oroszlánt tarthatnánk e nemzetség ősi czímerének, mely mindkét czímer főalakját képezi, egyiknél jobbra, másiknál szembenéző fejjel. A kereszt, pálmaág, rózsa, liliom, csillag, mint főpapi jelképek, mint kiséretek, mindkét czímernél változnak.

De ezen feltevésünknek is ellentmond Szuhay Mátyás kuruczvezér pecséte, 1659-ből,[3]) melynek paizsában grif van, a sisakon ugyanaz növekvőn.

E két czímer képezi kútfőnket az Ajtony nemzetség czímerénél. Nemzetségi czímerre nem gondolhatunk, de még egybevágó régibb czímerre sem.

Teljesség okáért megemlítjük, hogy Szuhay Márton, ki 1803-ban Gömörmegyében esküdt volt, »S. M.« betükkel hitelesített pecsétén[4]) olyan czímert használt, melynek paizsában vágtató lovas van, jobbjában kivont kardot tartva, sisakdísz: kar, markában karddal, melyre törökfő van tűzve.

---

[1]) Siebmacher, Ungarn, 453. t. 647. sz.

[2]) Kassa város levéltára. 1603. év.

[3]) Csoma lt. Gabr. F. 83.

[4]) Diószeghy ltár.

ÁKOS.

I.

Ezen előkelő nemzetség czímerét, daczára a nagyszámú fenmaradt, a nemzetségre vonatkozó pecséteknek és más heraldikai emlékeknek, alig eloszlatható homály takarja, melyben csak tapogatódzunk, a nélkül, hogy kétségbevonhatatlan eredményre juthatnánk.

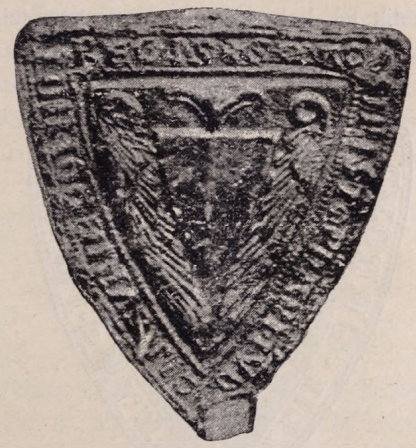

Vegyük elsőben is számba a reá vonatkozó czímeres emlékeket.

Legrégibb ezek közt István országbiró 1299. évből származó pecsétje.[1]) A pecsét keretén két gyöngyös sor között a majuskulás felirat: »S. magistri Stephani iudicis curie domini regis« olvasható; háromszögpaizs alakú mező közepére egy kisebb háromszögpaizs van illesztve, mely üresnek látszik, legalább ez idő szerint benne semmi ki nem vehető. A kis paizs felső karimájából két oldalt hajló (kakas) toll tünik elő, az oldalai és a legenda kerete közötti tért, jobbról és balról egy-egy hosszan benyuló madárszárny tölti ki.

Korra a második pecsét szintén Istvánnak, már mint az ország nádorának 1311. évből származó pecséte.[2]) E pecsét

---

[1]) E pecsétet a Szilágyi-féle Magyar Nemzet Története III. k. 27. lapján közölt phototypia után adjuk, mely egyedül hű és eltér az Archaeologiai Értesítő XI. 300. közölt fametszettől, hol az üres paizs fölé czölöpösen egy liliomos pálcza van helyezve, de mely a phototypián nem látható.

[2]) Nyáry, Heraldika alapvonalai, IV. tb. 29. sz.

szintén háromszögpaizs alakú, keretén két gyöngyös sor között: »S. Stephani palatini filii Ernoy pani« felirattal. A pecsét mezején üres kis háromszögpaizs, felső karimájából egy férfialak feje és vállai tünnek elő, fején öt pávatollal (?) ékített sisak; oldalsarkaiból egy-egy szárny nyúlik ki, míg lábához a pecsét mezején kettős kereszt van illesztve.

A nemzetség ezen két legrégibb pecséténél, miként említettük, a czímerpaizs teljesen le van kopva, úgy, hogy az ezekről vett fényképek és metszetek mindkettőt üresnek tüntetik fel, holott az alig tételezhető fel, hogy ezen czímerpaizsok eredetileg is üresek lettek volna. Valószinübb, hogy az idők folyamán, a gyakori ideoda surlódás következtében koptak le róla a czímerképek, melyek a pecsét legkiállóbb részei voltak, míg a paizs oldalain a mélyebben fekvő alakok még most is jól felismerhetők.

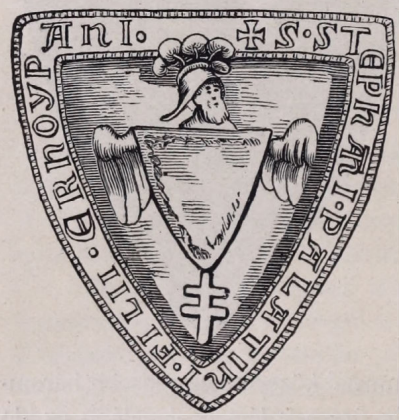

Feltünő, hogy úgy az 1299., mint az 1311. évi pecséten, a paizs oldalánál egy-egy szárny látható. E szárnypár az 1299. évi pecsétnél lecsüngő, az 1311-ikinél alakja repülésre kész, s mintegy a paizshoz erősítettnek látszik.

Ezen szárnypárnak egymásután két pecsétnél való következetes használata, első pillanatra úgy tünik fel, mintha az vonatkozással birna a családnak ezen pecséteken fel nem tüntetett — vagyis már nem látható — ősi czímerére, de ilyennek tünik fel a régibb pecséten, a paizs felső karimájából előtünő tollbrokréta is, mely utóbb a nemzetségtől paizsalakul felvett kettős kereszt felső könyökein is feltünik, s ha erősebb bizonyítékaink nem volnának e nemzetség ősi czímerére nézve, ezek alapján kutathatnánk az ősi czímerkép után. De mint alább látni fogjuk, vannak ennél erősebb bizonyí-

tékaink is s így ezeket csak mint személyes vonatkozású jelképeket tekinthetjük az ősi czímerképet egykor magában foglaló paizs oldalán.

Ilyen személyes vonatkozású az 1311-ik évi pecséten, a czímerpaizs alján, az ország czímeréből a kettőskeresztet, melyet István — Erne bán fia — Magyarország nádora vett fel, hatalmi állásának jelezésére.

A kereszt ezen szokatlan helyzete István nádornak 1311. évi pecsétén, két feltevésre ad alkalmat.

Egyik, a kevésbbé valószinű, az, hogy ezen kettős kereszt, a reá tűzött tollakkal, kivételképen a nemzetség ősi czímerjelvénye volt és nem hatalmi jelvény. E mellett bizonyít az, hogy az ország különböző vidékeire szétszórt nemzetség egyes ágazatai, később, eddig ismert pecséteiken, nagyrészt a tollal feldiszített kettős keresztet viselik czímerül. Ez esetben a czímerpaizsból kiszorult nemzetségi jelvény helyett, a lekopott paizsban az ország pólyái lehettek, mert az ősi jelvényt a paizsból csakis a hatalmi jelvény szoríthatta ki.

Valószínübb azonban a másik feltevés, hogy t. i. e kettős kereszt hatalmi jelvény volt, mely ezen első alkalmazásánál még nem szorította ki az ősi jelvényt a paizsból. E mellett bizonyít a későbbi korból, 1397. évből, Bebek Detre nádor sisakpecsétje, hol a sisakdísz mellett két oldalt, két kis czímerpaizsban, a hatalmi jelvény, a kettős kereszt épen úgy van alkalmazva, mint Pásztohy János országbiró 1395. évi,[1]) vagy Beriszló György rácz despota egy évszázaddal ifjabb, 1492. évi pecsétjén.[2])

És most folytassuk a pecsétmaradványok sorozatát.

A harmadik a Bebek-Csetneky ágból származott István országbírónak sisakpecsétje 1361. évből.

A véseten már alig kivehető sisakból vállig érő hajú, fedetlen fejű női alak tünik elő, melynek nyaka mellé két oldalt felfelé s feje fölött befelé kanyarult halak vannak illesztve.[3])

---

[1]) Nagy Iván, Magyarország családai. IX. 132.

[2]) Bécsi államlevéltár kiállítása.

[3]) Pecsétmutató VI. 25. B. Nyáry Herald. 63. l. VI. tb. 54. sz.

A negyedik emlék Bebek György tárnokmesternek a görgői templomban felállított veresmárvány sírköve 1371. évből.[1]) A sírkő képes mezejét Bebek György teljes czímere tölti be. Ennek leírása következő: dűlt háromszögpaizsban lebegő kettőskereszt, tetejére illesztett hat tollal, melyek közül 3—3 egy-egy oldalra csüng; sisakdísz: koronás szűz törzse, szájával kétoldalt egy-egy farkával fel- s befelé görbülő halat tartva.

Ez alakjában maradt meg állandóan a Bebek-Csetneky czímer, egész ezen családok kihalásáig.

5. Bebek Imre országbíró pecsétje 1391-ből.[2]) A szépen stilizált teljes czímer hasonló az előbb leírt sírkő czímeréhez.

6. Bebek Detre nádor sisakpecsétje 1397-ből. A sisakdísz: koronás szűz, vállából kiinduló halakkal, két oldalt két kis czímerpaizstól kisérve, melynek mindenikében patriarchakereszt látható.[3])

Ennyi van a XIV-ik századból; a XV-ik századiak a következők:

7. A Bebek László tárnokmesternek a pelsőczi ref. templomba befalazott veresmárvány sírkő-czímere 1401-ből, mely bár gyarló, kivitelben teljesen egyezik a Bebek György görgői sírkövén levő czímerrel. Fontossá az teszi, hogy rajta

[1]) Leírva Turul. VI. 162.

[2]) Csoma lt. Vegyesek. 14-ik sz.

[3]) Nagy Iván I. 263. Egy véset azzal, melyet Batthyány Leges eccl. (I. 471) és Wagner Coll. geneal. (Decas I. tb. 4.) czímű műveikben közöltek.

világosan kivehető a patriarcha-keresztre illesztett tárgy: a tollforgó s helyreigazítja azon téves nézetet, mintha azok pálmaágak volnának.

8. A következő 1402. évből a nemzetség egy másik ágazatának, az Álmosi családnak, illetve Álmosi Lászlónak paizsczímere maradt fenn, a bécsi államlevéltárban,[1]) melyben a paizsalak: lebegő patriarcha-kereszt, és ugyanez ágazatból:

9. Álmosdi Chyre Barnabásnak, a királynő főpinczemesterének pecsétje 1432-ből.[2]) Paizspecsét: mezején patriarcha-kereszttel s reátűzött két-két tollal.[3])

E korszak Bebek-emlékei közé tartozik még e század derekáról:

10. A kassai dóm szentségházán levő czímer, mely veres paizsban zöld hármas halomra helyezett koronán álló ezüst patriarcha-kereszt.[4])

11. A XVI-ik századból, az 1547. évből való krasznahorkai híres bronzágyúk paizsczímerei s végül:

12. A Bebekekkel testvér családból, a Csetneky törzsből származott István síremléke a csetneki ág. templomban az 1594. évből. Ezen sírkő czímerének paizsalakja az előbb leírtakhoz teljesen hasonló, de a sisakdísz, bár jellegében azonos, ábrázolásában némi eltérést mutat. A koronás női alaknak itt karjai is látszanak, miáltal előtünőből növekvővé változott, s itt markaiban egy-egy halat tart, melynek feje az alak fülei fölé, farka kifelé s némileg felfelé irányul.[5])

Az Ákos nemzetség egy másik ágazatából, a peleskei Eördegh család egyik tagjának, István zalavármegyei alispánnak van több pecséte az Országos Levéltárban az 1513-ik évből.[6]) E pecsétek, mint az alispáni kiadványok pecsétei

---

[1]) Millenn. kiállítás.

[2]) Kállay ltár Saec. XV. R. III. No. 15.

[3]) A bécsi államlevéltár millenniumi kiállításán volt Neczpáli László pecséte 1452-ből. A reávésett teljes czímer, tárcsapaizsban patriarcha-kereszt, a csősisak dísze daru nyaka és feje. Ezt ezuttal megjegyzés nélkül közöljük.

[4]) Turul. VII. 21.

[5]) Csergheő-Csoma. Alte Grabdenkm. 120.

[6]) Orsz. ltár. DL. 22.386, 22.387, 22.411, 22.413.

általában, megbízhatatlanok. Tojásdad alakúak, paizs bennök nincs, vésetük két egymásnak fordult halat látszik ábrázolni, de a homályosan kivehető pecsétekben lehet az akkor szokásos sablonkép, a fél liliom is.

Ezen emlékek sorozatából látjuk, hogy a nemzetség czímere a XIV-ik század közepétől kezdve kihalásáig, a patriarcha-kereszt volt, többnyire lebegőn, de néhol hármas halomra állítva, legtöbbször reáillesztett tollforgóval, de gyakran a nélkül is.

Színeit is ismerjük a kassai dóm szentségházáról s tudjuk, hogy az az ország czímerének színeivel egyezett, a mint hogy nem is volt egyéb, mint az ország czímerének egyik része, melyet ezen előkelő nemzetségnek, folytonosan magas hivatalokat, nádorságot, országbíróságot viselt tagjai, méltóságuk jeléül elébb a paizson kívül vettek pecsétjükbe, majd állandó czímeralakul megtartottak.

Ha most az Ákos nemzetség czímeréből a hatalmi jelvényt, a paizsbeli kettőskeresztet kiveszszük, marad ott az üres paizs, melynek csak sisakdíszét ismerjük: a koronás női törzset, a szájához illesztett, felfelé irányuló két hallal.

II.

Sisakdísz annyiféle, a hányféle a paizsalak, tehát az ezer és ezerféle paizsalak, mindannyi egyúttal sisakdísz is lehet. Mivel azonban a paizson a czímerkép festve volt s a sisakon azt, az élő heraldika korában, azon korban, midőn azt tényleg is használták, plasztikus alakban kellett ábrázolni. Hogy ez kivihető legyen, vagy hogy ez tetszetősebben legyen ábrázolható, segédsisakdíszeket vettek alkalmazásba. Ezen segédsisakdíszek legszokottabb fajai a szarvak, szárnyak, ernyők, kalapok, zászlók, párnák s emberi vagy állati törzsek.

Megjegyzendő, hogy itt mindig az élő heraldika idejéből a XIII—XIV-ik századról beszélünk és nem a XVII—XVIII-ik század czopf heraldikájáról, melynek majd minden terméke nyilt ellentmondása volna fejtegetéseinknek.

A segédsisakdíszek legtöbbnyire mint önálló sisakdíszek is alkalmaztattak, különösen a szarvak, szárnyak s az emberi

vagy állati törzsek, de így önállólag alkalmazva mindig csak egy színben. Ott azonban, hol ezen segédsisakdíszek különböző színekre festettek, vagy valamely tárgy viselésére alkalmaztatnak, akkor ezen színeknél vagy tárgyaknál feltétlenül és kivétel nélkül a paizsalakra következtethetünk. Ha például egy pár szarv, mint sisakdísz, alul, felül veres mázú, közepén fehér, akkor a paizsalak okvetetlen veres paizsban, fehér pólya, a Zollernek ősi paizsalakja fekete ezüstben négyelt, sisakdísze: szarvak, melynek elseje fekete ezüstben, másika ezüst feketében osztott. Itt tehát a színekben látjuk teljesen visszaadva a paizsalakot.

Az ernyő, kalap, kivétel nélkül mindig a paizsalakokat viseli. Mint önálló sisakdísz nem fordul elő. A sasszárny magában lehet önálló sisakdísz, de ha több színű, vagy arra valami illesztve van, ez már a paizsalakra vonatkozik. Hogy közeli példákat hozzak fel, a Marczaliak sisakdíszénél a sasszárnyra illesztett keskeny harántpólya, a paizsalakot — a Pécz nemzetség keskeny pólyáját — ismétli, vagy a három oldalékkel rakott sasszárny a Báthoryak és guthi Országok sisakdísze, a Gutkeled nemzetség ősi herold-alakját [1]) jelezi a sisakon.

A paizsalaknak plasztikus alakban segédsisakdíszekkel való elhelyezésére legalkalmasabbak az emberi és állati törzsek. Ezt a XIII—XIV-ik században oly esetekben is szerették alkalmazni, hol ez különben kerülhető lett volna, mint például a Boksa vagy Buzád nemzetségek szarvakat ábrázoló czímerénél, de hogy ez a sisakon tetszetősebb legyen, női törzsre illesztették a paizsban levő szarvakat.

Hasonló példák:

Twingenstain czímer: [2]) ezüstben két keresztbe tett veres oroszlánlábszár, sisakdísz: szerecsen-törzs veres oroszlánláb-karokkal.

---

[1]) Herold-alaknak nevezem a német »Heroldsfigur«-t a Bárczay »mesteralak« műszava ellenében. Ez utóbbi is jó, de »mesteralak« nagyon közelhangzású a »mesterjegy«-hez, melyet a középkorban s később is a városi polgárok czímerpaizsaikat kitöltötték. Ezért óhajtanám ezt a magyar heraldikai műnyelvben kerülni.

[2]) Züricher Wappenrolle. Nro. 330.

Hofelen czímer: [1]) ezüstben három egymás fölé helyezett veres oroszlánlábszár, sisakdísz: aranyhajú női törzs két veres oroszlánláb-karral.

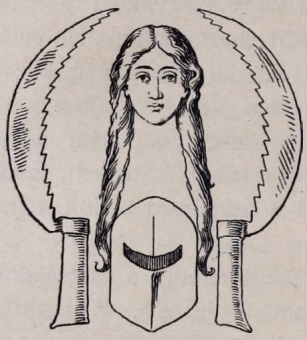

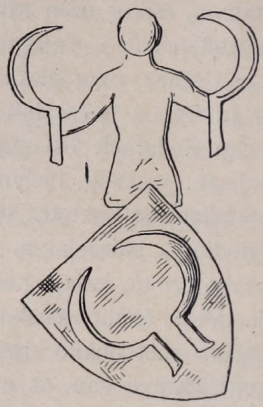

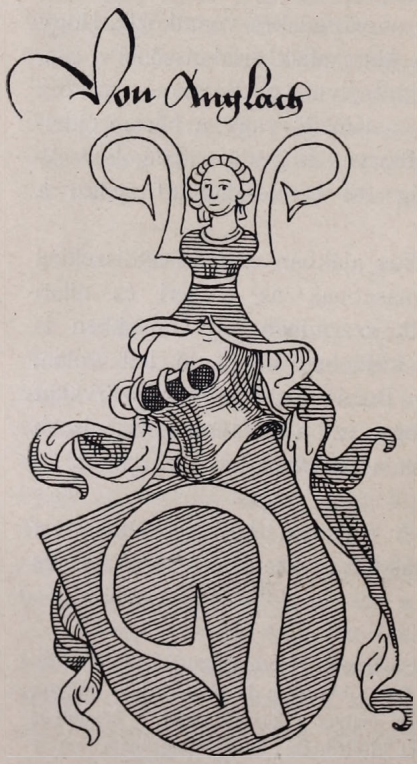

A Tümplingek czímere Thüringiában, 1346. évi pecsét után, a paizsalak két sarló, sisakdísz: női törzs, nyakához illesztett két sarlóval. Ugyanez 1402-ben és 1486-ban: paizsalak két sarló, sisakdísz: növekvő női alak, kezeiben egy-egy sarló.

Például hozhatjuk fel a sok közül még az Anglach család czímerét, paizsalak: kékben ezüst halászhorog, sisakdísz: női törzs, vállaihoz illesztett egy-egy halászhoroggal; vagy a Bermőwe családét, mely kékben ezüst hal, sisak-

[1]) U. o. 275.

dísz: kékruhás növekvő női alak, mely fejjel lefelé függő két halat szorít magához.

Akármelyiket hasonlítsuk ezen felhozott példák közül az Ákos nemzetség egyetlen ismert sisakdíszéhez, meggyőződünk, hogy az azonos jellegű, hogy a segédsisakdísz a paizsalak viselésére lett alkalmazva s ez épen a XIV-ik században, az élő heraldika virágzó korában, midőn a czímerek minden alkatrésze világos szabályok szerint, öntudatosan lett megalkotva.

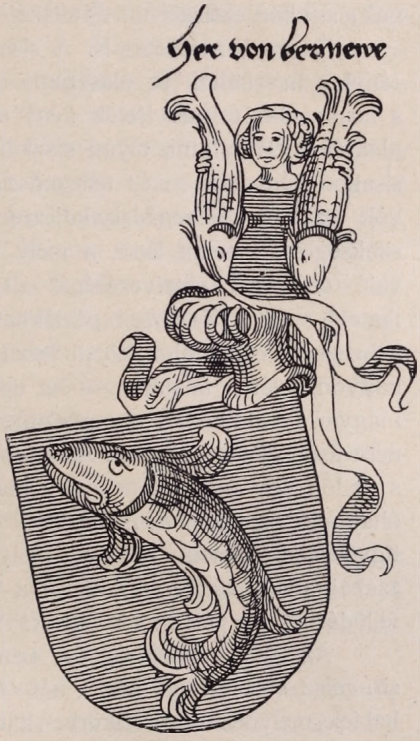

A Bebek és Csetneky család paizsalakja tehát egy vagy két hal volt. Számára a sisakdíszből nem következtethetünk, mert ha egy volt, sok esetben tetszetősség kedveért a segédsisakdísznél kettőt alkalmaztak (mint azt a Hunt-Forgách czímernél látni fogjuk), de ha három volt, akkor is csak kettőt tettek a sisakra.

A segédsisakdísz a paizsalak helyzetét a lehetőség határán belől mindig igyekszik hűen visszaadni. E tekintetben csakis az emberi és állati törzsek képeznek helylyel-közzel kivételt, azon esetben, ha a paizsalakok eredeti helyzetükben hozzá nem illeszthetők.

Az Ákos nemzetségre vonatkozó sisakdíszek közül ez ideig csak a Bebek és Csetneky családokét ismerjük, nem tudhatjuk, a két hal az egész nemzetség általánosan elfogadott sisakdísze volt-e?

Az Ákos nemzetség pecséteinél három czímermotivumot állapíthatunk meg: a kettőskeresztet tollforgóval, a két halat és a két szárnyat. És mégis, tekintetbe véve e nemzetség nagyon is jellemző sisakdíszét, ennek alapján már ma is határozottabb véleményt koczkáztathatunk az ősi czímer felől.

A segédsisakdísz — ismételjük — az *élő heraldika* olyan kelléke volt, mely tíz esetben kilenczszer, a paizsalaknak a sisakon czélszerűbb és tetszetősebb elhelyezésére szolgált.

És ez természetes is. A sisakdísz e korban, midőn azt tényleg használták is, plasztikus alakban lett a sisakra téve s ha az első czímerviselők nem akarták magukat a paizsalaktól korlátoztatni, olyan sisakdíszt választottak, a mely a sisakon kényelmesen és tetszetősen volt elhelyezhető s nem volt szükségük segédsisakdíszre. A segédsisakdíszt azon szükségesség hozta létre, a mely a paizsalaknak a sisakon való czélszerű elhelyezésénél állott elő. Ezen állításunkat fentebb nagyon is közeli példákkal erősítettük akkor, a midőn nemzetségi czímereink közül hoztunk fel egyező példákat s nagyon elvétve találunk — ha egyáltalán találunk — a régi magyar heraldikában olyan czímert, melynél a segédsisakdísz nem a paizsalak czélszerű elhelyezése végett jött alkalmazásba s midőn egy úgy is nehezen meghatározható czímeralakot óhajtunk tisztázni, nem véletlen, kivételes eseteket veszünk figyelembe, hanem azokat, melyek a heraldika általános szabályainak és szokásainak, a hazánkban dívó heraldikai fejlődésnek és példáknak leginkább megfelelnek.

Az Ákos nemzetség ősi czímere tehát: a paizsban hal, sisakdísz koronás női törzs, két oldalt nyakához illesztve két hal feje, melynek törzse félkörben kanyarodik a női törzs feje felé.

APOSZ.

(Apuch, Opuz).

Dr. Karácsonyi János [1]) Detrét, Mohol fiát, ki a Sajó mellett történt ütközetben 1241. évben IV. Béla király életét megmentette, az Aposz nemzetségből származtatja. Detrének

---

[1]) Magyar nemzetségek I. 124.

hét fia volt, kiket az oklevelek mint — »nobiles de Keéch« — kércsi nemeseket emlegetnek, nem Kéty, hanem a mai Fúló-Kércs faluról. — A hét fiú egyikének, Simonnak utódai a Radványi családnak lettek ősei, mely családnak Abaúj vármegyében a XV-ik század végén nyoma veszett, holott a megszakadt családfa végén sok férfitagja maradt a családnak, melyektől az másutt tovább terjedhetett.

Nagy Iván művében [1]) a radványi és legéndi Radványi családról azt állítja, hogy e család »törzsőseit Abaúj-megyében kereshetjük«. E szerint ezen család az Aposz nemzetség egyik ágazata. Címere ez ideig nincsen kiadva, de a Diószeghy levéltárban [2]) legéndi Radványi Istvánnak az 1781—1791. évekből több pecsétje van, melyen a címer elég jellemző, kék paizsban, arany koronán könyöklő pánczélos kar, markában stilizált liliomot tart. A sisakdísz ugyanaz.

A koronán könyöklő pánczélos kar e czímerben kétségtelenül későbbkori naturalisztikus toldalék. Ezt kétségtelenné teszi az, hogy markában a liliom stilizált. Az eredeti czímer a liliom volt, mely valószínűleg egy önként felvett emblémából vált a család állandó czímerévé.

Az Aposz nemzetség czímerének feltehető alakulása nem volt egyedüli a magyar heraldikában.

Detre vitéz a Sajó melletti ütközetben, vagy valamelyik megyei csapatban küzdve, vagy mint valamelyik főnemes familiarisa — épen mint a Fáyak őse, Rugacs — a csata hevében a király személyéhez közel sodortatott s azok egyike lett, kik a királyt szerencsésen megmentették.

Detre vitézségét a király Tarkőeleje, Bacsamező és Vörösalma sárosmegyei falvak adományozásával jutalmazta meg. Elszaporodott utódainak egynehánya Omode nádor familiarisa volt, s ezek a rozgonyi ütközetben Károly király ellen uruk oldalánál harczoltak.

Ilyen szerény anyagi viszonyok között bizton feltehetjük, hogy ezen nemzetségnek sem zászlós jelvénye, sem ősi czímere nem volt.

---

[1]) Nagy I. Magyarorsz. családai IX. 575.

[2]) Diószeghy ltár V. Rész. A. kötet 1., 2., 5., 6., 8., 10., 11. sz.

Idő multával azonban bekövetkezett azon idő, midőn a család egyik vagy másik tagjának, talán mint szolgabírónak, talán mint alispánnak, pecsétre volt szüksége. Nem lévén családi czímer, az alispáni kiadványok pecsétein annyira kedvelt liliomot vették használatba.

Általában a XIV—XVI-ik században ritkán található alispáni kiadvány, a melynek egyik vagy másik pecsétjén a liliom egyik vagy másik alakjában fel ne lenne található.

Családi czímer hiányában az embléma — a liliom — csendesen átment a család használatába, paizsba foglalták s lett belőle családi czímer, mely aztán átment a magyar heraldika fejlődésének retortáin.

Elsőben is egy karnak markába helyezték a liliomot, hogy azt tartsa, számos más hasonló czímereink mintájára. Azután bekövetkezett az az idő, midőn nemcsak pecsétre lett az vésve, hanem szineire is szükség volt.

Ekkor kapta a paizs a kék színt, a mely Rudolf halála óta a magyar heraldikában csaknem kizárólagos. Még Rudolfnak a prágai várban adományozott czímerei között igen sok szép, helyesen megalkotott, változatos, heraldikai színekkel összeállított czímerre találunk, de halála után az utódaitól adományozott czímerek között már a nem kékszínű paizsok csak kivételeknek tekinthetők.

A paizsalak megismétlésével könnyen megalakult a sisakdísz s véle a teljes czímer, melyet a használat — az usus — tett a család kétségtelen jogos tulajdonává.

BALOG.

A Thüringiából származott német Balog nemzetség a gömörvármegyei Balog-patak völgyén telepedett le. Ettől vette ősmagyar nevét s négy ágazata: a Baloghyak Balogtól, a Széchyek Rimaszécstől, a Derenchényiek Derencsénytől s az Attfyak egyik ősüktől, Ath-tól — azonkori írásmód szerint Othtól — vették nevüket.

Mind a négy ágazat czímerét ismerjük, mind egyenlő, egybevágó, a régibb hazai heraldikában nagyon ritka, talán egyetlen: a kétfejű sas.

A kétfejű sas, hasonlóan a grifhez, sárkányhoz, egyszarvúhoz s a czímerek más, mesés és a valóságban nem létező alakjaihoz, a keresztes hadak idejéből veszi eredetét. Keleten építészeti dísznek használták s nyomaira már Kyaksares, Média királyának idejéből (Kr. e. 635—596) találtak.[1]) Ez úton szerezte azt a Balog nemzetség is, mely aztán minden utódaiban — kivétel nélkül — szívósan ragaszkodott ősi jelvényéhez, kihalásáig.

A legrégibb pecsét (1328) idejétől negyedfél század lefolyása alatt, pecséteken, sírköveken, műtárgyakon s más építészeti emlékeken sok adatot találunk, mely ezen nemzetség czímerére vonatkozik.

A legrégibb pecsét Széchy Dénes étekfogó pecsétje 1328. évből,[2]) melyen a pecsét kerek mezejét a kétfejű sas paizs nélkül foglalja el, a sas kettős nyaka között csúcsos koronás föveggel.

Ezt követik korrendben:

Baloghy Miklós — Pető fia — gömöri alispán pecsétje 1357. Kétfejű sas.[3])

Széchy Miklós országbíróé 1355—1358.,[4]) hol a pecsét kerek mezején paizs nélkül, a kétfejű sas koronás. Ugyanő más pecsétein a sasokat korona nélkül használja.[5])

---

[1]) Köhne, Über den Doppeladler.

[2]) Bécsi áll. ltár. Nro 224.

[3]) Hamvay ltár.

[4]) Arch. Ért. XIII. 232. 1380. Pecsétlajstr. VI. tb.

[5]) Bécsi áll. ltár. 248., 251. sz.

Baloghy Péteré 1402. a pecsét kerek mezején, paizs nélkül kétfejű sas.[1])

Széchy Dénes esztergomi érsek 1442. évi pecsétén a paizsban a kétfejű sas fején nincs korona.[2]) Ugyancsak ő 1447. évben már mint bíboros, olyan pecsétet használ, melyen a czímerpaizsban a kétfejű sas koronás.[3])

Derenchéni Miklós és János — Péter fiai — 1473-ik évi paizspecsétében a kétfejű sas koronás.[4])

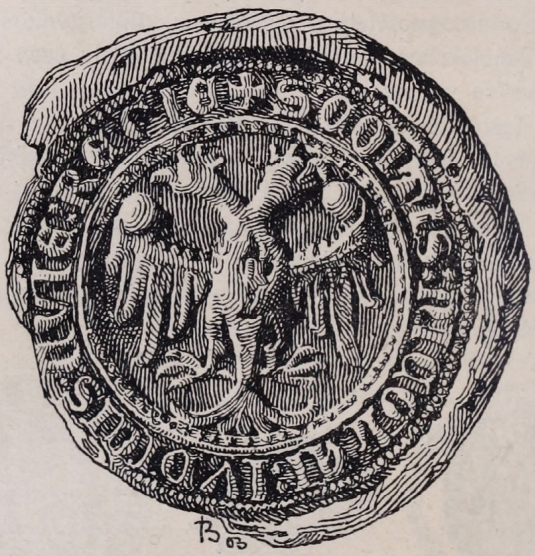

Széchy Miklós 1481. évi pecsétén a kétfejű sas fején szintén korona van.[5])

A XVI-ik századi pecsétek sorát Atthfy Péter pecsétje nyitja meg, hol a czímerpaizsban a sas nem koronás, de kettős nyaka között egy hatágú csillag kiséri.[6])

Követi ezt Derenchényi Ambrus pecsétje 1517-ből, hol a sas ismét koronás.[7])

---

[1]) Ugyanott. Nro 351.
[2]) U. o. Nro 153.
[3]) U. o. Nro 161.
[4]) Orsz. ltár. 17.456.
[5]) Bécsi áll. ltár. 451.
[6]) Orsz. ltár. 21.079.
[7]) Danch ltár.

A Széchy család czímerére vonatkozó XVII. századbeli adatok azt bizonyítják, hogy ez időben a család czímerpaizsában a sas koronán állott és fején is korona volt. Így van ez ábrázolva Széchy Mária emléktábláján a murányi várban, s Pázmány Péter 1665. évben Széchy Mária költségén megjelent imakönyvének czímlapján.

A felsorolt egybevágó adatok alapján biztosan megállapítható, hogy ezen nemzetségi czímer paizsalakja a kétfejű sas volt. Koronával fejükön, vagy anélkül? Erre a nemzetség tagjai sem fektettek súlyt. Rendszertelenül mutatkozik az mindkét alakjában, a nélkül, hogy egyik vagy másik ágnál czímertörésre következtethetnénk. Egy család, ugyanegy tagja is egyszer így, máskor amúgy használja.

A czímertörés egy kis nyomát Atthfy Péter 1501. évi pecséténél észlelhetjük, hol a sas kettős nyaka közé hatágú csillag van illesztve, de ezt is csak úgy fogadhatnánk el az Atthfy családra nézve czímertörésnek, ha azt több pecsét is igazolná.

A nemzetség czímerének sisakdíszére nézve ez ideig egy hiteles adatunk van, azon czímer, mely Széchy Mária arczképére van festve, a fraknói várkastélyban.[1]) A kép egykorú s a reáfestett czímeren a sisakdísz — a paizsalakkal egyezően — koronás kétfejű sas.

Némi tekintetben a czímer színeit is megismerjük e festményről, ha nem teljesen megbízhatóan is. A koronás kétfejű sas színe fekete, a paizsé arany keretben halványveres (rózsaszín). Azonban a színeknek ilyen módon való egyesítése — veresben fekete — az eredeti nemzetségi czí-

---

[1]) Az ócsai Balogh család czímerének sem sisakdísze, sem színei adatul el nem fogadhatók, mint azt néhai Cserghető Géza teszi a Siebmacher pótkötetében. E családra nézve dr. Karácsonyi azt mondja: »Melyik ágból sarjadzott a most élő ócsai Balogh család, a mely *czímere bizonysága* szerint szinte ide tartozik? eddig meg nem állapítható«, — azt jegyezzük meg, hogy itt a czímer-hasonlóságon elindulni nem lehet. Mert igaz, hogy Nagy Iván művében (I. 143.) e család czímere »*kék* paizsban, koronán álló fekete kétfejű sas, sisakdísz ugyanaz.« Siebmacherben »*arany* paizsban arany koronán, veresen fegyverzett fekete sas,« de forrást sem Nagy Iván, sem Siebmacher nem idéz, de mindkettőben említve van e családnak egy másik czímere is,

mernél nem feltételezhető, e színekből vagy a paizs veres, vagy a kétfejű sas fekete színét kell elfogadnunk. Egy másik, a leírottnál korábbi emlék e tekintetben eloszlat minden kétséget. Ez egy köralakú öntött vaslap, a Nemzeti Múzeum régiséggyűjteményében. Közepén tojásdad körben a Széchyek kétfejű sasa, az egykori szinezés világosan kivehető maradványaival. A paizs arany, a sas fekete. Még világosabban fennmaradt ezen színezés azon öntött vas czímerlapon, mely a zólyom-radványi Radvánszky-féle várkastély »Rákóczy termében« felállított régiséggyűjtemény egyik becses darabja. A köralakú öntvény körirata:

I. C. G. Z. D. R. S. ANNO Dni 1625.

(Illustris Comes Georgius Zechy de Rima Szécs Anno Domini 1625.)

A köralakú vaslap tojásdad közepét, mely a czímerpaizs mezejét képezi, liliomos korona felett a Széchyek kétfejű sasa foglalja el. A paizs arany és a kétfejű sas fekete színe itt teljes épségben fennmaradt. Ezen színezés felel meg a helyes heraldikai színezés feltételeinek, ezt kell elfogadnunk a Balog nemzetség eredeti czímerszíneinek.

A mint láttuk, aránylag nagyon kevés az adat, melynek alapján ezen előkelő, az ország főurainak sorában, úgy társadalmilag mint a közéletben, századok során át kiváló helyet elfoglalt nemzetség teljes czímerét meghatározhattuk, de ezen adatok teljes hitelességűek.

Ezek alapján a Balog nemzetség ősi czímere a következő: arany paizsban, veressel fegyverzett kétfejű sas; sisakdísz a paizsalak; takaró fekete-arany.

---

melyről a hiányos leírás után magunknak tiszta képet nem alkothatunk: korona, két fél sastól kisérve, felül csillag. Sisakdísz: nyitott szárny között kar, markában görbe karddal. Ezen család első nyomai Pestmegyébe vezetnek, s miután az XVII-ik században tünik fel, alig hozható összeköttetésbe a régi Balog nemzetséggel.

Ezt megerősíti Kőszeghy Sándor »nemes családok Pest vármegyében« czímű művének 23-ik lapján a következő jegyzet: »Balogh de Ócsa« czímerpecsét: Polgári perek fasc. 18. Nro 30. Vas vármegye bizonyítványa az 1628-ban kelt armalisról és egyéb iratok »B. I.« jelzet alatt.«

Tehát az ócsai Balogh család 1628. évben nyerte armalisát.

BALOG-SEMJÉN.

E nemzetségből dr. Karácsonyi a Semjéni, Kállay, Biry, Domahidy és Panyolay családokat származtatja le.

A Semjéni, Biry és Panyolay családok czímereit nem ismerjük, a Domahidyak sablonos czímert használnak, a mely kék paizsban aranykoronán könyöklő pánczélos kar, markában görbe karddal s a paizsalak sisakdíszül ismétlődik.

E négy család tehát legkevésbbé sem igazít útba az ősi czímer felől s egyedül azon ágazat pecsét és czímer emlékeire szorítkozhatunk, melyből később, a még maig élő Kállay család származott le.

1319-ben Egyed fia Iván volt Szabolcs vármegye főispánja. Ez évben kiadott egyik oklevelén [1]) ma is látható pecséte, melynek körirata: „S. M. IVÁN. C. DE ZABOLCH“ s czímerképe sas.

Ezen pecsét az egyedüli eddig az ezen nemzetségre vonatkozó régibb pecsétmaradványok között. És ha tekintetbe veszszük, hogy az volt azon kor, mely bár legviszontagságosabb, de legfényesebb is volt e nemzetségre nézve, s hogy az ország belzavaraiban, a még hatalmasabb nemzetségekkel vívott küzdelmekben fegyveres csapatok élén leginkább szüksége volt a nemzetségnek a zászlós jelvényre, ez egyetlen czímeres pecsét sokat nyer fontosságában. Teljes joggal feltételezhetjük, hogy akkor, midőn a Borsákkal, Abákkal valódi harczot vívtak e nemzetség egyes tagjai, a többiek is biztosan ismerték azon czímerjelvényt, mely az unokatestvér hadizászlóját ékesítette.

A sast kell tehát elfogadnunk a Balog-Semjén nemzetség ősi czímerének ezen egyetlen, de köriratával teljesen hitelesített pecsét alapján.

Azonban a Kállay család sem sokáig maradt hű a sasos czímerhez. A család későbbi czímere teljesen elüt ettől. E későbbi czímer két változatban maradt reánk:

---

[1]) Zichy I. 166.

Egyik Kállói János 1474. évi pecsétén,[1]) hol a czímer balra fordult vízszintesen fekvő hal, alatta holdsarló, felfelé irányult szarvai egyikének hegyén hatágú csillag, másikon liliom.

Másik a család most használt czímere: kék paizsban, jobbról czölöpösen állított ezüst hal, balról sisakos emberfő, alól két egymás mellé állított veres szív. (Egyik sem főalak.) A paizsot zöld sárkány köríti. Sisakdísz: pánczélos kar, markában görbe kard, melyre török-fő van feltűzve. Takaró kék-arany.

Ezen második czímer keletkezésének ideje valószínüleg az olasz renaissance kora, 1500—1540. Erre következtethetünk az összefüggés nélkül egymás mellé és fölé helyezett lebegő czímeralakokról, melyek teljesen hasonlók a Füzy (1515), attaki Bosnyák (1526) és Záray (1533) családoknak adományozott czímerek elrendezéséhez. De erre enged következtetnünk a paizsot övező zöld sárkány, mely szintén az olasz renaissance kedvelt czímerdiszítménye, amely a sárkány-renddel semmiféle vonatkozásban nincs.

E két czímert egymás mellé állítva, azokban csak egy közös vonást találunk: a halat. A hal az 1474. évi czímernek is és a most használtnak is fő alakja.

BÁRCZA.

(Barcha.)

Az Abaúj vármegyében most is élő Bárczay (de Barcha) család levéltárában a legrégibb oklevelek között vannak olyanok, a melyben e család tagjai »de genere Barcha« neveztetnek.[2]) Ez adat egygyel növeli a magyar nemzetségek számát. Régi pecsétek e nemzetségről nem maradtak fenn, mert tagjai leginkább megyéjük szűkebb határai között éltek. Legrégibb czímeres emléke azon armális, melyet Zsigmond király adományozott Mysában 1421. évben Lászlónak, Felső-

---

[1]) Orsz. Ltár. DL. 17.536.

[2]) B. Radvánszky Béla közlése, kinek birtokában van a család levéltárának tetemes része.

Bárczay Máté fiának és testvérének Éliásnak, valamint Alsó-Bárczay Kelemen fiának, szintén Lászlónak. A czímer kék paizsban arany koronából növekvő veresruhás férfi, kinek jobb karja helyén felfelé kanyarodó szarvasagancs nő ki, melynek hegyét feje felett bal markával markolja.[1])

Az agancsmotivum e czímerben nagyon hasonlít a Tekele nemzetség legrégibb pecsétjeihez (l. ott bővebben).

BECSE GERGELY.

Dr. Karácsonyi e nemzetség ismertetését azzal kezdi, hogy ez »egyike hazánk legnevezetesebb nemzetségeinek. Ivadékai a XII. századtól kezdve napjainkig, mindig az ország főurai közé tartoztak«. Ennek daczára az ezen nemzetségre vonatkozó czímer-emlékek, nagyon csekély számban maradtak reánk s e csekély maradékokból az ősi czímerre nézve teljes útbaigazítást nem nyerhetünk.

Dr. Karácsonyi szerint e nemzetségből: a Bethleni Bethlen, az Apaffy, Almakeréki, léli Tóti, Nemegyey, Somkereki és Virágosberki családok származnak.

Az Almakeréki, Nemegyey és Virágosberky családra vonatkozó pecsétet eddig egyáltalán nem ismerünk. Tóti János országbírói bírságszedőnek 1344. évből van egy pecséte az Országos Levéltárban,[2]) de ez annyira romladozott, hogy azon a czímerből már semmi ki nem vehető. A Somkereki családnak legrégibb emléke azon czímer, melyet Zsigmond király 1415-ben Constanzban adományozott Somkereki Erdélyi Antalnak.

Az Apaffy családra vonatkozó pecsétek közül legrégibb az, melyet Csergheő Géza ismertetett a Turulban.[3]) Nagyfalusi Apaffy Ferencz paizspecséte 1493. évből: haránt helyezett pallos, megette a paizs balfelső sarkából kiinduló sugarak. Ezen paizsképről Csergheő azt tartja, hogy az jelképes és gyaníthatólag a nemzetség egy tagja nyerte, valamely alkonyatkor elkövetett hőstetteért.

---

[1]) Turul. IX. 86.

[2]) DL. Nro 3686.

[3]) VIII. 83. Orsz. Ltár. DL. 19.989.

Egy másik — már teljes — Apaffy czímert közölt Majláth Béla a Turul XVI-ik kötetének 100-ik lapján az 1561-ik évből. Ezen czímernek paizsalakja lényegében teljesen egyező az 1493-ik évi czímerrel, csak a pallos van balharánt helyezve s a sugarak a paizs felső karimájából indulnak ki. Sisakdísze: a sisakból jobbra és balra lehajló egy-egy venyige ág, a jobbik végén egy szőlőlevél, a balon szintén egy szőlőlevél és egy szőlőfürt.

Ezen paizsalakból és sisakdíszből alakult át a XVII-ik században az Apaffyak czímere, melynél a paizsalakot a sisakdíszszel együtt a paizsban egyesítették, elhagyva a paizsalakból a sugarakat s befoglalva a sisakdíszszel együtt a sisakot is a paizsba, hol a paizsalak pallosa a szőlőtőkére akasztott sisakot balharánt irányban üti át.

Az Apaffy czímerről sem legrégibb alakjában, sem későbbi átalakulásaiban és változataiban következtetést nem vonhatunk a Beche Gergely nemzetség ősi czímerére.

Marad hátra a Bethlen czímer.

Bethlen Gergely már 1489-ben [1]) ugyanazon czímerképet használja pecsétén, a mely ezen család czímere mai napig is. Kék paizsban többször hajlott, czölöpösen állított koronás ezüst kígyó, mely szájában országalmát tart. Sisakdísz a paizsalak.

Ezen czímer mellett kitartott a család hűségesen, évszázadokon át, sőt a későbbi rangemeléseknél az uralkodók mindig ezen czímert erősítik meg, mint a család ősi czímerét.

Ezt tehát a család ősi czímerének tartotta, de kétséges, hogy egyszersmind a kiterjedt előkelő nemzetségnek is czímere lett volna, bár annak motivumait a Somkereki Erdélyi Antal 1415. évi armálisának czímerében is megtaláljuk, t. i. a kigyót a gólya csőrében, annak nyaka körül csavarodva, a koronát, a heraldikai szokástól eltérőleg, a gólya fején és nem nyakán. A heraldika jó korszakában a koronát vékonynyakú állatoknak (egyszarvú, szarvas, gólya, daru, hatytyú) nem fejére, hanem nyakára szokták illeszteni, itt eltértek a szabálytól azért, hogy a kígyó görbületeinek a gólya nyakán helyet adjanak.

---

[1]) Siebmacher. Suppl.

A czímerlevél szövegében nincsen szó arról, hogy Zsigmond király az ősi czímert bővíti vagy javítja, de az aranykígyót az ezüstgólya csőrében és nyakán és a koronát a fején nem tarthatjuk pusztán a véletlen játékának. Ez ábrázolat inkább azt a hatást teszi ránk, mintha a czímerkérő és adományozó valamely alkalmas czímeralakot keresett volna, hogy azzal az eredetileg lebegő ősi czímeralakot szerencsésen egyesíthesse.

Ha ez valóban így történt, akkor ezen czímernél a kiterjesztett szárnyú ezüst gólyát csak mellékczímeralaknak kell tekintenünk, a főczímeralak az arany kígyó s a korona, a mely itt a gólya fejére van illesztve.

Ha alapjában áttanulmányozzuk magyar czímertárunkat, ehhez hasonló esetet gyakran találunk. Hogy többet ne említsek, csak Rudolf czímeradományát említem az 1580. évből Melith György részére, melyről a Káta nemzetség tárgyalásánál lesz szó, vagy a tussaujfalusi Thussay család czímerét, mely család a Kolcs nemzetségből származik.

A Kolcs nemzetségnek ősi czímere aligha volt, de az ebből leszármazó Thussay család mindig tudta ősi eredetét. A család egyes tagjai czímerül gólyát használtak, mely emelt jobb karmában kulcsot (a felvidék tájkiejtése szerint: kolcsot) tart. A család egyéb tagjainak czímere oroszlán, mely első karmaiban szintén kulcsot tart. E kulcs itt beszélő czímer, a nemzetség nevére vonatkozik és a paizsban a főczímeralak, a gólya és oroszlán csak mellékczímeralakok, a főczímeralak alkalmas elhelyezésére.

Visszatérve a koronás-kígyóhoz, feltünő az ősi Bethlen czímernek a Dorozsma nemzetség kétségtelenül meghatározott ősi czímeréhez való, nem hasonlósága, de azzal legkisebb részleteiben való azonossága. Grif és grif, sas és sas, oroszlán és oroszlán, különböző ősi családoknál még nem jogosít közös eredetre visszavivő feltevésekre, de olyan exclusiv czímeralak, mint a *czölöpösen álló koronás-kigyó, szájában országalmával*, méltán felveti előttünk ama kérdést, hogy a Dorozsma nemzetség, mely egy falutól vette nevét, nem egy-e a Becse-Gergely nemzetséggel? Nem az utóbbinak egy oldalhajtása-e? Ha ez legalább a valószínűségig okleveles

adatok alapján bebizonyítható volna (és a két nemzetség birtokviszonyai e feltevésnek nem mondanak ellent), ez esetben kétségtelenné válnék az is, hogy ezen két nemzetség közös czímere a czölöpösen álló koronás ezüstkígyó volt, szájában arany országalmával.

BÉL.

Borsod vármegyének Hevessel határos erdős, hegyes részén a Mátra és Bükk hegységek között, az egykori Bélvölgyön feküdt a Bél-Háromkuti apátság, melynek románkori temploma ma is áll és a községet, mely alatta elterül, Apátfalvának nevezik. Ezen terület volt hajdan a Bél nemzetség ősi birtoka.

E nemzetség birtoka szűk határai között hamar elszaporodott, »hogy megaprósodtak jószágaikban, egyik-másik közülök, az akkori szokás szerint, nevesebb és gazdagabb főurak szolgálatába állott s annak tisztjekép szerepelt«.[1]) Egyes ágazatai mindmegannyi külön családot alkottak, melyeknek egyikét-másikát ma már névszerint sem ismerjük. Nemzetségi czímerük alig ha volt, ennek nincsenek nyomai, de nem is volt rá szükségük, s az ezen nemzetségre vonatkozó legrégibb czímer is sokkal későbbi, sem hogy azt mint nemzetségi czímert tárgyalhatnánk.

Az egy törzsből származott bekényi Alaghy és mikófalusi Bekény család, mely még ma is él, az 1553. évben I. Ferdinándtól armalist nyert, s benne egy bővített czímert: veres és kékben osztott paizsot, felül az osztási vonalból növekvő természetes farkas első karmaiban hegyével lefelé álló nyilvesszőt tart, alól két ezüst liliom.[2])

E czímerbővítésben a régi czímer — az oklevél szavai szerint — a nyílvesszőt tartó farkas volt, de már ezen czímer is armálisban volt a családnak adományozva, mert említve van, hogy ezen régibb armális Budavár 1541. évi elfoglalásakor a török dúlások alatt elpusztult.

---

[1]) Dr. Karácsonyi I. 232.

[2]) Nagy Iván folyóirat. I. 135.

Van ezenkívül az Országos Levéltárban Bekényi Benedeknek egy pecsétje az 1525. évből,[1]) de nem tudjuk ezen Bekényi Benedek a Bél nemzetségből származott-e, vagy a a szintén régi Ugocsa vármegyei bekényi Bekényi családnak volt-e tagja? E sajátságos czímer egy futó szarvas, melynek hátán egy kiterjesztett szárnyú hattyú áll, szintén armálisban adományozott czímernek látszik.

Teljesség okáért ide iktatjuk a mikófalusi Bekény családnak napjainkban használt czímerét. Kék paizsban, jobbra néző bajuszos és szakállas férfi törzs, veres ruhában, fején prémes veres bojtos föveggel. Sisakdísz: fészken pelikán 3 fiával.

BOGÁTH-RADVÁN.

E nemzetség Kézai szerint Csehországból származott. A XIII-ik század végén az ország főurai közé tartoztak s így bizonyára közös jelvényük is volt. Főfészke a nemzetségnek Zemplén vármegyében volt, hol egyes ágazatai nagyszámú külön családokat alkottak. E nemzetségből ágaztak el a Cseleji, Izsépi, Monaky, Doby, Rákóczy, Morvay, Szaday és Luczy családok.

Azonban kora, előkelő volta, s terjedelmes elágazásai daczára sem vagyunk képesek az ősi czímert megközelítőleg sem tisztázni, de sőt korainak találjuk erre nézve azon tágabb értelmű meghatározást is, hogy az madár volt.

Ezuttal csakis az egyes czímereknek s czímerváltozatoknak elsorolására szorítkozunk, melyeket az egyes családok használtak.

A Monaky családra vonatkozólag elég régi pecsétmaradvány Munaky Mihály sárosmegyei alispán sisakpecsétje 1355-ből,[2]) melyen a sisakra íjj van helyezve, közepén kereszttel. E sisakdísz tulajdonképen nem az, a minek látszik, ez inkább korona kereszttel, mely nagyon hasonlít a lengyel koronához.

Későbbi korból leghitelesebb a családnak azon czímere, a mely Monaky Péternek 1599. évből származó veres már-

[1]) Orsz. Ltár. DL. 24.219.

[2]) Kapy ltár.

vány sírkövén látható a lazonyi róm. kath. templomban. Sírkövekre mindig hitelesen vésték a czímereket. Ezen czímer csak a paizsalakot mutatja, mely jobbról egy balra fordult leveles koronából növekvő oroszlán, mellette balról tollas kalpagos, csizmaszárig érő ruhába öltözött férfiú, jobbjában gömbös buzogányt tart. Hasonló alakban már 1547-ben is használták a családi czímert. Ilyennel pecsétel Monaky Ferencz abauji főszolgabiró.[1])

Monaky Miklósnak 1628. évből több pecsétje van Kassa város levéltárában.[2]) Ezeken az ismertetett czímer és sisakdísz egyesítve van, a paizsalakban némi változattal. Jobbról férfi tollas kalpagban, atillában, balra fordulva jobbjában balharánt helyzetben egyenes pallost tart, balját csipőjén nyugtatja, vele szemben koronából növekvő oroszlán, jobb karmában három szál száras liliomot tart. Sisakdísz: a koronán zárt korona, közepén kereszttel.

Ezen czímerről első tekintetre látszik, hogy — az egységes paizs daczára — összetett czímer s ha az egyes részleteket szétválasztjuk is egymástól, legfeljebb a koronából növekvő oroszlánról következtethetnénk az ősi czímerre.

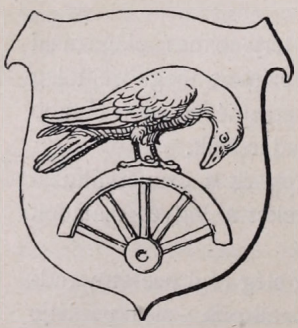

A Monakyak kizárólag ezen czímert használták. A többi változatok, melyek a Siebmacher czímerkönyv 318-ik táblájján fel vannak sorolva, a pesthenyei Horváth családra vonatkoznak, melynek egyik tagja, Tamás, Monaky Annát vette nőül s felvette a Monaky nevet.

A fényes Rákóczy háznak czímere: veres paizsban arany keréken álló koronás fekete sas, jobb karmában kardot tartva. Azonban ezen czímert csakis a fejedelmi ág használta. A köznemesi ág czímere kereken álló szarka, a kerék irányában hajló testtel s néhol koronához hasonló bóbitával. Ezt használják XVI. és XVII. századból származó pecséteiken.

---

[1]) Csoma ltár fc. E. Nro 22.

[2]) Kassa v. ltára. Nro 6229/25. legépebb.

Morvay Kristóf varannói provisor 1577-ben következő czímerrel pecsétel: félkereken álló szarka, csőrével a kereket csipkedni látszik.[1])

A Rákóczy és Morvay családok czímere tehát teljesen egyezik. Egy törzsből is származtak: Csépántól, ki 1200 év körül élt. Azonban feltünő az, hogy a két család már a XV-ik század elején különvált egymástól s ennek daczára évszázadok multán is egyező czímert használt.

Az adatok kiegészítése czéljából, mellékesen megjegyezzük, hogy a most is élő, ezen nemzetségből származó Isépy család egy a XVII. században kedvelt magyar czímeralakot használ: kék paizsban, fehér lovon vágtató lovast, jobbjában karddal; sisakdísz: növekvő férfiú, jobbjában karddal.

BOKSA.

A Boksa nemzetség két nagyon fontos s csaknem legrégibb czímermaradványa azon 1418-ból származó két armális, melyet Zsigmond király Constanzban tizenhárom napi időközben adományozott Chapy Andrásnak és Soós Miklósnak.[2])

Chapy András, a sárkány-rend lovagja, jelképes czímert kért a királytól, melynek alakja a vitéz harczos egyik jeles fegyvertényét örökítette meg. A czímerpaizs oroszlánja ő maga, az oroszlánként harczoló hős, ki Osztró vár védelmében nyíllövéstől egyik szemét elvesztette. Fontos e czímer azért, mert a Boksa nemzetség összes ágazatai — a Soósok kivételével — az adományozástól számított időtől ezen jelképes czímert használták összes reánk maradt pénzeiken és pecséteiken.

Ez ágazatok már valószinűleg elfeledték az ősi jelvényt, mert ugyanezen Chapy Andrásnak azon oklevélről, mely 1402. évből Zsigmond királynak, Albert osztrák herczeggel kötött szerződését tartalmazza,[3]) olyan pecsétje függ, melynek képes mezejére husvéti bárány van vésve.[4])

---

[1]) Kassai ltár. Ann. 1577.

[2]) Turul. III. 124.

[3]) Fejér. C. D. X/4. 134—140.

[4]) Mill. kiáll. Bécsi államlevéltár pecsétei.

Soós Miklós 13 nappal elébb külön czímert kapott, mely kék paizsban koronából előtünő női törzs, fején arany kosszarvakkal, ugyanez a sisakdísz is. E czímerre nézve az oklevél megjegyzi, hogy »insignia, quibus progenitores eorum, et per consequens a dudum indesinenter freti fuissent et gavisi«. E szerint az armálisban a király Soós Miklósnak ősi czímerét adományozta újra, melyet ennek elődei ősidőktől fogva folytonosan használtak.

És valóban, sóvári Soós Simonnak a fentebb említett 1402. évi oklevélen lógó 36-ik számú kerek pecsétjén a mezőben paizs nélkül egy nyakas, vállas, félprofilban balra néző női fej van kosszarvakkal. Két oldalt a pecsét mezejét egy-egy alul egymást keresztező pálmaág tölti ki.

Ez valószinűleg sisakpecsét lehetett, melyen a sisak a kopás miatt már ki nem vehető.

Ez az 1402-ik évből származó pecsét a Boksa nemzetség czímerére az eddig ismert legrégibb adat. Ezen kosszarvakkal ellátott női törzsben kell keresnünk a nemzetségi czímer ősi motivumát.

Hogy ezen czímer tisztázásánál ismétlésekbe ne bocsájtkozzunk, utalok az Ákos nemzetség czímerénél elmondottakra s a Buzád—Hahold nemzetség czímerénél elmondandókra. Az ott előadott fejtegetések alapján, az első tekintetre, melyet ezen kosszarvval feldiszített nő alakra vetünk, világos lessz előttünk, hogy e női törzs segédsisakdísz, melyre a paizsalak: eredetileg két kosszarv van illesztve, hogy az ezáltal tetszetősebb legyen.

Az eredeti sisakdísznek paizsba foglalása nálunk nem szokatlan, ezt látjuk a Buzád nembeli István comes pecsétjén 1328-ból, s így nyerte mai alakját a gr. Forgách család most használt czímere.

Így alakult át olyanná a Soós család czímere, a minő alakjában azt Soós Miklós Zsigmond királytól 1418-ban adományban nyerte.

Ha Zsigmond király — a min nincs okunk kételkedni — az ősi czímeralakhoz annak ősi színeit is adományozta, akkor a Boksa nemzetség reconstruált czímere következőleg volna leírható:

Kék paizsban két kifelé görbülő arany kosszarv; sisakdísz veresruhás női törzs, fejére illesztve a paizsalak.

BÓR-KALÁN.

A Bór-Kalán nemzetségből az Ellősy, Szentszalvátori, Báry és szeri Pósa családok származtak. Mindezek már kihaltak s noha — mint dr. Karácsonyi művében olvassuk — a szeri Pósa család fiágon 1471-ik évig élt, e családokról semmi pecsét vagy más czímeres emlék nem maradt, a mi

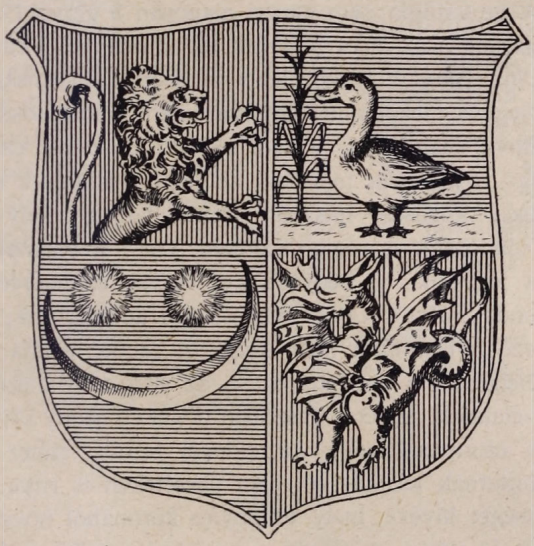

ezen nevezetes, — a krónikások szerént Scithiából származott — ősmagyar nemzetség czímerére útbaigazító lehetne.

De a csekély forrású magyar heraldikának minden cseppjét fel kell használnunk. Ha közvetlen adatunk nincs, a közvetett adatok alapján, ha kerülő utakon is, minden kis újjmutatást figyelembe kell vennünk, mert ha ily uton feltevésünk valónak bizonyul, az a tudomány nyeresége lesz, ha tévedünk, a téves feltevést mindenkor elvethetjük.

Közvetlen adatunk a Bór-Kalán nemzetség czímerére nincs, de van egy, mely ujabb kutatásoknak alapul szolgálhat.

II. Ulászló király 1497. évben gersei Pethő János részére, ki a királynénak s ennek halála után gyermekeinek

udvarmestere volt, fényesen kiállított armálist adományozott, melyben ennek ősi czímerét megbővítette.[1]) Az így megbővített czímer négyelt paizs.

Az első veres mezőben növekvő arany oroszlán van.[2])

A második kék mezőben, zöld alapon vadkacsa áll, előtte természetes nádszál.

A harmadik kék mezőn felfelé fordult ezüst holdsarló van, szarvai végén egy-egy arany csillag.

A negyedik veres mező czímeralakja arany sárkány.

A genealogia nem ismeri alaposan a gersei Petheő család leszármazását, nem ismerjük az adományos Petheő János anyját, nagyanyáit, legközelebbi vérszerinti atyafiságát, de a czímer egyes mezői mutatják, hogy azok öntudatosan vannak összeállítva, nagyrészt ismert, előkelő családok czímereiből.

Így a második mezőben azonnal felismerjük a Nádasd nemzetség közösen használt czímeralakját, mely egyuttal Petheő Jánosnak is régibb czímere volt; a harmadik mező teljesen egyezik a Benyovszky család czímerével, melyet Zsigmond királytól 1422. évben nyert adományba; a negyedik mező a Hermann nemzetség ősi czímer alakja.

Nehezebb a meghatározása az első, a fő mezőben lévő czímer-alaknak, a veres mezőben növekvő arany oroszlánnak. Festett czímeremlékeink az oklevél koráig ehhez hasonlót nem mutatnak fel. Fél oroszlán pecséteken is ritka, a Katyz nemzetségét kivéve, mely többnyire koronából növekvőn van metszve és vésve. A főhely a paizsban minden valószinűség szerint ha nem az anya, úgy a feleség czímerét illette meg, s ez utóbbiét mindenesetre benn kell feltételeznünk a bővített czímerben.

---

[1]) Eredetije a gr. Sztáray levéltárban. Feltünő, hogy ezen armalist dr. Fraknói Vilmos (Századok, 1871. 581.), Szabó Károly (u. o. 679. l.), b. Nyáry Albert (Heraldika alapvonalai 125.), dr. Szendrey János (Magyar viselet-képek 16. l.), négyen is ismertetik, a nélkül, hogy a czímert bármelyik is leírná. Facsimiléje a II. Ulászló-félének, a Szilágyi Sándor, Milleniumi történetben, a Miksától 1572. évben kiadott másolata a Történelmi Életrajzokban (1889. 153. l.) jelent meg, mindkettő színjelzés nélkül. Forrásul egyedül a Wagner—Nagy Iván-féle fametszetet használhatjuk, mely hibás, elavult és hasonmásnak nem tekinthető.

[2]) Az 1572. évi czímerujító oklevélben az oroszlán koronás,

A genealogia ismeri Petheő János feleségének nevét s ez, a már fiágon kihalt, ősrégi szeri Pósafi család sarja: Zsófia volt. A harmadik mezőben levő Benyovszky czímer s a negyedik mezőben látható arany sárkány, a Hermann nemzetség czímere vele összeköttetésbe nem hozható, valamint a második mezőben lévő Petheő czímer sem, de annál valószinűbb, hogy az adományos felesége előkelő s már fiágon kihalt ősi családjának emlékét tisztelte meg azzal, hogy czímerét a kibővitett czímerpaizs fő helyére alkalmazta.

Ezen feltevéssel ismerőssé lesz előttünk az eddig ismeretlen czímer, de egyuttal a Bór-Kalán nemzetség egyik ágazatának ősi czímere is. Hogy ezen feltevés helyes-e? Azt talán utólagos, eredményes kutatások fogják igazolni vagy elvetni, de az így nyert czímer: veres paizsban fél arany oroszlán, a czímeralak egyszerűsége s a szinezés kifogástalansága teljesen megfelel azon kellékeknek, melyeket egy a heraldika őskorából eredő czímernél feltételezhetünk.

BORICS.

E nemzetségnél ugyan feltételezhetünk ősi czímert, de nincs adatunk, a mire kutatásainkat alapítsuk. Legrégibb rá vonatkozó pecséteink a XV-ik század végéről és a XVI-ik század elejéről valók.

A Borics nemzetségből származott a grabarjai Beriszló család.

Beriszló György rácz despotának 1492. évből származó pecsétjén [1]) a czímer paizsalakja kétfejű sas, alúl két kis czímerpaizstól kisérve, a jobboldaliban befelé fordult oroszlán, Csehország czímere, a baloldaliban három pólya van

[1]) A bécsi államlevéltár kiállítása.

Magyarország czímeréből. Teljesen egyezik ezzel Beriszló János, szintén rácz despota czímere az 1505. évből.[1])

E két pecsétnél van egy czímeralak, a kétfejű sas, a melyre mint ősi jelvényre gondolhatnánk, de kétségessé teszi azt nemcsak késői kora, nemcsak az is, hogy ezen egynek vehető adatot, más nem támogatja, miután valószinű hogy e két pecsét egy pecsétnyomóval lett nyomva; hanem főképen Beriszló Péter veszprémi püspök és horvát-szlavon bán (1508—1520) több rendbeli pecsétje,[2]) mely a leirtaktól teljesen eltér. Ebben már nincsen kétfejű sas, itt a paizs hasított, elől három balharánt pólya, hátul, hegyeikkel lefelé álló keresztbe tett nyílvesszők.

BORSA.

A Borsa nemzetségre vonatkozó legrégibb czímermaradvány Bekcsnek, Kopasz nádor fiának 1319. évből származó pecsétje.[3]) E pecsétet b. Nyáry Albert »A heraldika vezérfonala« czímű művében ismertette s a paizsalakról azt mondja, »hogy az egy hasított körmű állat lábszárát ábrázolja«. Rajzát is közli (V. tb. 45. sz.) a körirat csekély maradványával.

A pecsét azonban a Kállay levéltár oklevelén annyira rongált, hogy a repedések között a paizsalakot még körvonalaiban sem vehetjük ki, csak sejthetjük az alak jobbra

---

[1]) U. o.

[2]) Orsz. ltár és Bártfa város levéltára.

[3]) Kállay ltár Saec. XIV. Nro 179.

hajlott balharánt helyzetét s valószinűbb, hogy ez alak állatlábszár helyett hal, a hasitott köröm: a hal kettős uszonyú farka.

E feltevésünket igazolja az ezen nemzetségre vonatkozó második pecsét, mellyel Nadányi Mihály pecsétel 1689-ben.[1]) Késő korból származik ugyan, de rajta az ősi czímeralak a hal eredeti balharánt helyzetében fennmaradt, egy kar markába helyezve, mint az hazai heraldikánkban a XIV-ik század végétől kezdve gyakori.

Miután a Borsa nemzetségből származó kőrös-nadányi Nadányi család most is él, a család most használt czímerében az ősi czímer színei is fennmaradtak.

A Nadányi család mai czímere: zöld sárkánytól körített kék paizsban, két pánczélos kar egymás ellen úgy van helyezve, hogy a felső karok egymást keresztezik, a kifelé fordult marok mindenike rövid zsinegen függő ezüsthalat tart. A paizsfőben egymás mellett középen, balra fordult ezüst holdsarló és hatágú aranycsillag kiséri a paizsalakot. Sisakdísz ugyanaz, kiséret nélkül. Takaró: kék-arany.

Ily alakjában és ezen színekkel van a czímer lefestve Nadányi Miklósnak 1659. évben adományozott bárói diplomájában.[2])

Miklós fiával, báró Nadányi Mihály lévai kapitánynyal fiágon kihalt a bárói ág; legifjabb leányát, Erzsébet-Zsófiát Sigray Ferencz vette el, a miért aztán a Sigray család úgy bárói mint grófi diplomájának középpaizsába bevette a Nadányi czímert, azon csekély változtatással, hogy itt a halakat tartó két kart nem pánczél lemez, de veres ruha takarja.

Ezen kevés számú czímermaradvány alapján is megállapítható a Borsa nemzetség ősi czímere, mely minden valószinűség szerint *kék paizsban ezüst hal volt.*

---

[1]) Siebmacher. 437. l. 322. tb.

[2]) Eredetije Sigray ltár.

BŐ.

(Bw, Bew.)

Nem tudjuk, e nemzetségnél feltételezhetünk-e közös ősi jelvényt? A nemzetségből leszármazott családi ágazatok eltérő czímerei e kérdésünkre »nem«-mel felelnek.

Dr. Karácsonyi munkája alapján ezen nemzetségből a Messer, laki Thúz, Kürtössy és Létay családok származnak. Mindezen családoknak — a legutóbb említett Létay kivételével — ismerjük czímereit, de ezek egymástól annyira eltérők, hogy azokban egyetlen közös vonás sem fedezhető fel.

A Messer család czímerét Messer Istvánnak az 1402. évből származó pecsétje után ismerjük.[1]) Ez egy medvefej.

A laki Thúz családból Thúz Osvald zágrábi püspök czímere egy zágrábi, XV. századból származó püspöki pásztorbotra van vésve. Osztott paizs: felül, az osztási vonalból növekvő grif, alul leveles korona.[2]) Ugyanakkor, midőn Thúz Osvald zágrábi püspök pásztorbotjára az előbb leírt czímert vésette, egy rokona — talán unokatestvére — Thúz János, Horvátország egyik bánjának czímerpaizsában sas áll, repülésre készen.[3]) Ezen eltérés annyival feltünőbb, mert a két rokon nemcsak hogy mindkettő a legmagasabb állást töltötte be Horvátországban, hanem jó egyetértésben is élt egymással s Osvald püspök Jánosnak Blagussa várat adományozta 1470-ben, a mely adományra Mátyás király consensust adott.[4])

A Kürtössy család czímere kettősfarkú oroszlán, sisakdísze ugyanaz növekvőn. Ezen oroszlán Kürtössy István pecsétén 1661-ik évből,[5]) elsőkarmaiban kifelé fordult holdsarlót tart. Ugyancsak az ő 1685-ből származó pecsétén,[6]) a mikor

---

[1]) A bécsi államlevéltár pecsétgyűjteménye az ezredéves kiállításon.

[2]) Ötvösműkiállítási lajstrom, egyházi szerek. 96 l.

[3]) Országos Levéltár 16.792.

[4]) Nagy Iván. XI. 211.

[5]) Barkóczy ltár.

[6]) Siebm. suppl. 84. l.

esztergomi és veszprémi kapitány volt, a fent leírt oroszlánt alúl máltai kereszt kiséri. Kürtössy Andrásnak, a boldogságos szűzről czímezett vizerei apátság apátjának 1707-ik évből származó pecsétjén a kettősfarkú oroszlán leveles koronán áll, jobb karmában pallost, a balban paizsot tart.[1])

A Bő nemzetségből származó három család négy czímeremlékénél tehát megtaláljuk a medvét, a grifet, a sast és az oroszlánt.

BUZÁD-HAHOLD.

Német eredetű nemzetség — mint Kézai krónikájában írja róla — a varburgi kerületből Mesnből származott. Tagjai századokon át előkelő állásokat töltöttek be. Főispánok, főétekfogók, bánok voltak többen, sőt tárnokmester és nádor is volt közöttük. Ezen magasállású tagjai a családnak egész sorozatát hagyták hátra a családi czímerökkel ellátott pecséteknek.

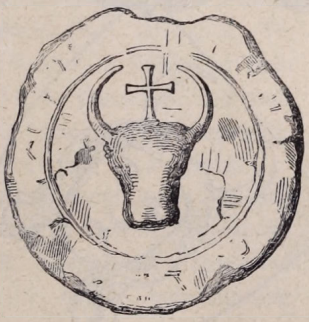

A pecsétek korrendben következők:

1. Buzád bán pecsétje 1235. évből.[2]) A pecsét mezején szembenéző bölényfej, szarvai között feje búbjára illesztett kereszttel.

2. Ponet (Panyit) comes pecsétje szintén az 1235. évből, mint az előbbi, de az erősen rongált pecséten a szarvak között a kereszt ki nem vehető.[3])

3. Csák tárnokmester pecsétje 1237. évből.[4]) A kerek pecséten szembenéző bölényfej, szarvai között egyenszárú kereszt, a szárak végei kiszélesedők.

---

[1]) Siebm. Suppl. 84 l. 57. tb.
[2]) Orsz. Ltár. Dl. 207. Nyáry. 139 l.
[3]) U. o. 206.
[4]) U. o. 220.

4. Tristánnak, a királyi tárnokok ispánjának pecsétje 1250-ből.[1]) A kerek pecsét mezején szembenéző bölényfej, kereszt nélkül.

5. István pecsétje 1328. évből.[2]) Teljes czímer, melynek háromszögpaizsában női törzs van fejére illesztett szarvakkal. Ez a sisakdísz is.

6. A képes krónika miniatürje, hol a fehér tárcsapaizsban veres homlokcsontból (?) kőszáli kecskééhez hasonló szarvpár nyúlik fel.[3])

7. Alsó-lendvai Bánffy István, szlavon bán pecsétje 1350. évből.[4]) Mint a 3-ik számú.

8. Haholti Miklós fia Miklós pecsétje 1361-ből szembenéző bölényfej, szarvai között ötágú csillag.[5])

9. A turnisai templomban levő, már nagyon kopott Bánffy-féle veres márvány sírkő,[6]) mely a rajta levő czímer stiljéről itélve, a XV. század első feléből, körülbelül annak közepéről származik. A czímer paizsalakja szembe fordult bölényfej, a sisakdísz bölénytörzs.

---

[1]) Pray, De Sigillis. Perger, Bevezetés a Diplomatikába.

[2]) Turul, XIV. 149.

[3]) Bécsi képes krónika. — Ha e képet jól meg akarnók érteni, szükséges volna az eredeti hártyakéziratot látnunk, lehet, hogy ezen egy elmosódott veres ökörfő van, melyből a másoló csak a homlokcsontot másolta.

[4]) Orsz. Ltár D. L. 4134.

[5]) Máriássy ltár a Nemzeti Múzeumban.

[6]) Rómer, Régi falképek. 25 l.

10. Bánffy István országbíró pecsétje 1457. évből, paizspecsét, melyen a tárcsára emlékeztető, alul kerek paizsba bölénytörzs van vésve.[1])

11. Bánffy János nádor czímerét közli Nagy Iván 1531. évből, mely koronából előtünő bölény, sisakdísz tekercsből előtünően ugyanaz.[2])

12. Végül közöljük azon czímert, melyet a Bánffyak 1572., 1627., 1629. évi pecséteiken használtak,[3]) ez pedig törzséről leszakított bölényfej, koronás sas mellére illesztett paizson, hol a paizs felső karimájára kis egyenszárú kereszt van téve. (Lásd az 59. oldalon.)

Az elősoroltakban adtuk a Buzád-Hahold nemzetség azon czímersorozatát, mely czímerének fejlődésére nézve legjellemzőbb volt. Láttuk a végeredményt is, mely a paizsban és a sisakon koronából előtünő bölény, szarvai között kis egyenszárú kereszttel.

A törzs fejlődése a bölényfejből egészen természetes, ezt már a turnisai sírkőczímer sisakdíszénél és Bánffy Miklós országbíró 1457. évi paizspecsétjénél láthatjuk. De ha a régibb pecséteket nézzük, nem tudjuk, a bölényfej nem bölényszarvakból származott-e? S ha a paizsban meg volt eredetileg is a fej, egyes esetekben a sisakdísz a legrégibb időben csak a szarv volt a koponyacsonttal és a fülekkel.

A bölényszarvak régi német czímereknél azon ősi szokásra vezethetők vissza, mely szerint a germánok lenyúzván az elejtett bölényeket, azok fejbőrét füleivel és szarvaival együtt fejdíszül viselték. Ujabban a német heraldikusok egynémelyike ellene van ezen elméletnek, de e mellett bizonyít a német heraldikában annyira kedvelt sisakdísz: a bölényszarvak, melyek valódi német specialitásnak nevezhetők. És sajátságos, hogy a német czímerpaizsokban gyakorta találunk szarvas-, kos-, kőszáli kecskeszarvakat paizsalakul, bölényszarvak a régi német czímerek között (talán az újak között is) nem találhatók. *Ez kizárólag fejdísz volt*, s bár

---

[1]) Szathmári—Király levéltár.

[2]) Nagy Iván, I. 161.

[3]) Siebmacher, Supplement 13 l. V. tb.

mint segédsisakdísz a paizsalak elhelyezésénél legkevésbbé volt alkalmas, mégis majd minden ötödik, hatodik német czímer sisakdíszénél ezt látjuk még a XV. század végén is fejbőrével és füleivel, és hol a német czímernél a bölényfej a paizsalak, a sisakon a fej gyakran elmarad s csak a szarvak diszítik a sisakot.[1])

A Buzád-Hahold nemzetség ősi czímerjelvénye kezdettől fogva a bölényfej volt, szarvai közé illesztett egyenszárú kereszttel. Ezt bizonyítják Buzád bán, Csák mester és Tristán comes nagyon korai egybevágó pecsétei. Hogy pedig sisakdíszül az első időkben német módra (legalább egyes esetekben) csak a szarvakat használták a koponyacsonttal s fülekkel, ezt eléggé bizonyítja István pecsétje 1328-ból, hol a paizsban is, a sisakon is női törzs látható, fejére illesztett bölényszarvakkal. Itt a sisakdísz segédsisakdíszével a paizsba bejutott. Ezen feltevést támogatja a Képes Krónika Buzád czímere is, hol a bölényfej el van hagyva, csak a szarvakat s a veres homlokcsontot festették a paizsra.

Németországban előbb az emberi törzsek jöttek használatba mint segédsisakdíszek s ezekhez illesztették vagy fejük tetejére, vagy nyakukhoz vagy törzsükhöz a paizsalakokat. Ez nálunk is így volt. De a későbbi időkben az emberi törzsek növekvő emberi alakokká lettek, a melyeknek kezébe adták a paizs czímeralakjait. Nálunk a fejlődés ezen fokozata elmaradt. Nálunk a törzs, bár később derékig láthatóan, de törzs maradt s vagy továbbra is eredeti alakjukban hordták a sisakdíszt (l. Bebek, Forgách) vagy egészen elhagyták.

Így maradt el az a Buzád nemzetség czímerénél is.

E nemzetség végleg megállapodott czímerét a turnisai sírkövön látjuk először. Ezt viselték aztán a leszármazók a nemzetség kihalásáig.

A Buzád-Hahold nemzetség czímerénél a czímertörésnek is van, bár csekély bizonyító adattal támogatott nyoma. Haholthy Miklós 1361. évi pecsétén a bölény szarvai között nem egyenszárú kereszt, hanem csillag van. Ha ezt más

---

[1]) Grünenberg, Wappenbuch 169. és 178. tb.

Haholthy pecséttel is tudnánk bizonyítani — ez egyen kívül, — akkor a czímertörés hitelesen meg lenne állapítható.

E nemzetségi czímer színeire nézve három egymástól különböző adatunk is van.

Az egyik adat a Siebmacher »Ungarischer Adel« pótkötetében a 8-ik táblán van közölve; arany paizsban ezüsttel

fegyverzett letépett fekete bölényfej. A paizs koronás fekete sasnak — mint paizstartónak — mellére van illesztve. A Buzád-Hahold nemzetség czímerének tartozékát képező egyenszárú kereszt, itt a paizson kívül, annak felső karimájára van helyezve és színe veres.

Sajnos, ezen nagyon korrekt heraldikai színezésnek forrása nincsen a munkában megjelölve. Bánffy Miklós 1572. és 1629. évi és gróf Bánffy Keresztély 1627. évi pecsétei,

melyek itt forrásokul vannak idézve, nem adhatnak felvilágosítást a színezésre nézve is, mert azon korban még a színjelzés úgyszólván fel sem volt találva.

Ezen színezést tehát, bárminő kifogástalanul szép legyen is máskülönben, positiv forrás nélkül el nem fogadhatjuk, csak feltételezhetjük.

A másik adat a Buzád nemzetség festett czímere a bécsi Képes Krónikában. Fehér paizsban veres homlokcsontból fekete szarvpár nyulik fel. Vagyis a hiányos czímer kiegészítve: fehér paizsban feketén fegyverzett veres bölényfej. Ezen színezés heraldikailag szintén teljesen kifogástalan s ha a bécsi krónikában mint heraldikai kútfőben nem bizhatunk is meg feltétlenül, az adatot kiinduló pontul el kell fogadnunk.

A harmadik és legfontosabb adatunk azon czímer, mely a pozsonyi szent Mártonról nevezett székesegyház szentélyének egyik zárókövére van festve.[1]) E czímer vörös mezőben ezüst bölényfej. Név nincs ezen czímer alatt s ezt a lindvai Bánffyak czímeréül el sem fogadhatnánk, ha a szentély építésének idejében (1476—1487) nem alsólindvai Bánffy Miklós lett volna a pozsonyi főispán. De így méltán feltételezhető, hogy ezen gazdag főúr mint főispán, donatora is volt az épülő székesegyháznak s így czímere joggal helyet foglalhatott a többi donatorok között a szentély zárkövein.

A leírt czímer és a bécsi krónika czímere a színekre nézve nagyon közel állanak egymáshoz. A kettőnél a színek csak váltakozók, ennél a paizsalak vörös, a paizs ezüst, amannál viszont a paizsalak ezüst és a paizs vörös s inkább feltételezhető, hogy a czímerének folyvást használatában levő család ismerte jobban saját czímerének színeit mint a krónikaíró. Ha tehát kétségtelenül biztosak volnánk abban, hogy a pozsonyi dóm szentélyének festett czímere lindvai Bánffy Miklós pozsonyi főispán személyére vonatkozik, ennek színezését kellene elfogadnunk mint hiteles színezést.

---

[1]) Ortvay J.: Pozsony város története II. 246. l. 1. jegyzet. »A 22. számú zárkövön. Vörös mezőben jobbra fordult fehér ökörfő. A Bánffiak ismert czímereinek (Siebmacher IV. 15. T. 28) változatát képezi.«

A bécsi krónika feketén fegyverzette a vörös bölényfőt, az ezüst bölényfőt aranynyal kellene fegyvereznünk, hogy a heraldikai színezés kifogástalan legyen, de mivel a XIII-dik század végén és XIV. század elején a czímerállatot nagyon ritkán fegyverzették elütő színekkel, meghagyjuk a színezést úgy, a mint azt a pozsonyi dóm czímerénél reánk maradt.

Ezek szerint a Buzád-Hahold nemzetség czímere: vörös paizsban ezüst bölényfej, szarvai között arany egyenszárú kereszttel, sisakdísz a paizsalak, takaró veres-ezüst.

CSÁK.

Midőn IV. László király egyik oklevelében [1]) Csák Péternek a bolgárok ellen viselt hadban kifejtett vitézségét magasztalja, úgy nyilatkozik, hogy »halálmegvetéssel küzdött a bolgárok ellen mint *hatalmas oroszlán,* melynek jelvényét zászlóján viselte«.

Ezen egyetlen írott adat egymagában elég volna arra, hogy a Csák nemzetség ősi jelvényét meghatározzuk. De ennek megerősítésére és teljesebbé tételére még több régi pecsétünk is van, melyek ezen nemzetség czímerére vonatkoznak.

Ezek egyike azon kerek pecsét, melyet az eredeti pecsétnyomó után ismertetett Nagy Iván a Turul folyóiratban.[2]) Ennek körirata »S. Demetri magistri.« A pecsét kerek mezejét paizs nélkül, balra fordult oroszlán tölti ki.

A Csák nemzetség leszármazásánál a XIII-ik században a dr. Karácsonyitól Ugodinak nevezett ágazatnál találunk

[1]) Fejér. Cod. Dipl. V/2. 174.

[2]) Turul III. 49. Az itt közölt metszet reám azt a hatást teszi, mintha a fametsző nem egészen híven másolta volna a már valószinűleg kopott pecsét lenyomatát. Az állat feje, lábainak helyzete s egész alakja nem teszi reánk azt a hatást, mintha az oroszlán volna, csakis hosszú bojtos farka teszi azt valószinűvé.

két Demeterre. Az első a másodiknak nagyatyja s 1217—1233-ig emlékeznek róla okleveleink, ez időszakban főasztalnok, vasi és pozsonyi főispán volt. Valószínű, hogy ezen pecsétnyomó az övé volt.

A második adat a Trencsényi ágból származott Péter nádornak, soproni főispánnak és kunok birájának paizsalakú pecsétje 1278. évből,[1]) hol a háromszögpaizs mezejét szintén oroszlán alakja tölti be, még pedig oly helyesen, symmetrikusan és oly szépen stilizálva, hogy ennek mását alig találjuk e korból származó pecséteink között.

A harmadik Ugrin országbirónak Pous fiának (Ujlaki ág) háromszögpaizsalakú pecsétje 1304-ből[2]) a paizs mezején szépen stilizált oroszlánnal. Az oroszlán fején korona van s a koronán Mihály arkangyal áll kiterjesztett szárnyakkal, jobbjában emelt pallossal.

E leírt pecséttel egykorú s a bécsi titkos államlevéltár ugyanazon oklevéléről függ Márk fia István mesternek, bakonyi főispánnak (Trencsényi ág) vörös viaszba nyomott

[1]) Kubinyi Monum. I. tb.

[2]) Arch. Ért. régi foly. XIII. 22.

tojásdadalakú kis gyűrűpecsétje,[1]) mely szintén ágaskodó oroszlánt ábrázol.

A paizsalakot feltüntető pecsétek sorozatát kiegészíti Miklós comes országbirónak Ugrin fiának (Ujlaki ág) 1359. évből származó sisakpecsége,[2]) hol a pecsét kerek mezején a csöbör sisakon oroszlán látható ülő helyzetben.

Ez öt pecséttel kimerítettük a Csák nemzetség ősi czímerére vonatkozó eddig ismert emlékeinket. Sajátságos, hogy a hatalmas oligarcha Csák Mátétól még eddig nem ismerünk pecsétet.

E kevés emlék tisztázza előttünk e nemzetség czímerét, még pedig egybevágó bizonyságaik alapján, teljes hitelességgel. Oroszlán a paizsban és a sisakon.

Ugrin tárnokmester pecsétén az oroszlán fejére helyezett korona némi eltérést mutat, de ez sem tekinthető talán az Ujlaky ágra vonatkozó öntudatos czímertörésnek, mert bizonyítékul ezen egy adat kevés volna, s még ennek erejét is lerontja Ugrin fia Miklósnak sisakpecsétje, hol már az oroszlán fejéről hiányzik a korona.

A czímer színeit nem ismerjük. Pedig e nemzetség egyes ágazatai elég sokáig éltek. A Kisfaludyak még most is élnek, de a család tagjai — mint azt Nagy Imre évekkel ezelőtt a Turulban[3]) kimutatta, — sajnos tévedésbe estek, midőn elfogadták sajátjuk gyanánt azon armális czímerét, melyet 1419-ben Zsigmond király adományozott egyik Kisfaludy családnak.

Az armális eredetije a Csák nemzetségből származó Kisfaludyak levéltárában van, de a két egynevű család nem egy származású s nincs köztük rokonság.

CSANÁD.

Azon ősmagyar nemzetségek közül való, melyek családfájukat hiteles oklevelek alapján a tatárjárást megelőző időkre fel tudják vinni. Előkelősége sem hiányzott, mert a

[1]) Arch. Ért. régi foly. XIII. 23. l.

[2]) Forgách ltár, Nemzeti Múzeum.

[3]) Turul II. 105.

krónikások szerint szent István királylyal atyafiságban állott. Daczára ennek, az ősi czímernek némi nyomaira nagyon későn találunk.

Az első nyom Tamás esztergomi érsek töredezett pecsétje az országos levéltárban[1]) az 1368. évből. A pecsét legfelső csúcsán szűz Mária a gyermek Jézussal, alatta két csúcsíves fülkében két szent püspök egész alakja áll, legalul Tamás érsek térdel, mellette jobbról és balról a családi czímerpaizs van kétszeresen elhelyezve, benne sziklán sólyom áll, összetett szárnyakkal.

Ez az egyetlen eddig ismert adatunk e nemzetség ősi czímer-alakjára.[2])

Az ezt követő második adat Telegdy István erdélyi vajda 1490. évi pecsétje[3]) már egész más alakban mutatja a Csanád nemzetség czímerét. Ennél az ősi czímerállat a sólyom, a ragadozó madár, ezen kor heraldikai ízlésének megfelelően, már jellemzetesebb, naturalistikusabb helyzetben van feltüntetve, a midőn egy hármas halomra illesztett kacsa hátán áll.

---

[1]) Orsz. lt. 5672. kiadva: Nyáry Heraldika, 213. lap.

[2]) A másik adat a Zichy Okmtr. VIII. 172. lapján említett Makay Miklós szolgabiró pecsétje 1424. évből, nagyon bizonytalan. A t. kiadó jegyzete szerint »papiron, hátlapján három gyűrűs pecséttel, melyek közül az egyik kiterjesztett szárnyú madarat, a másik növő lovat mutat.« Ez adatnál, eltekintve, hogy az ezen korbeli alispáni kiadványokat alig használhatjuk sphragistikai forrásnak, a három pecsét közül nem tudjuk, melyik vonatkozik Makay Miklós szolgabiró személyére.

[3]) Orsz. Ltár Dl. 28.646.

Ezen pecsét főképen azért fontos, mert 12 évvel megelőzte XII. Lajos franczia király 1502. évi czímeradományát Telegdy István részére.[1]) A miből világosan következik, hogy

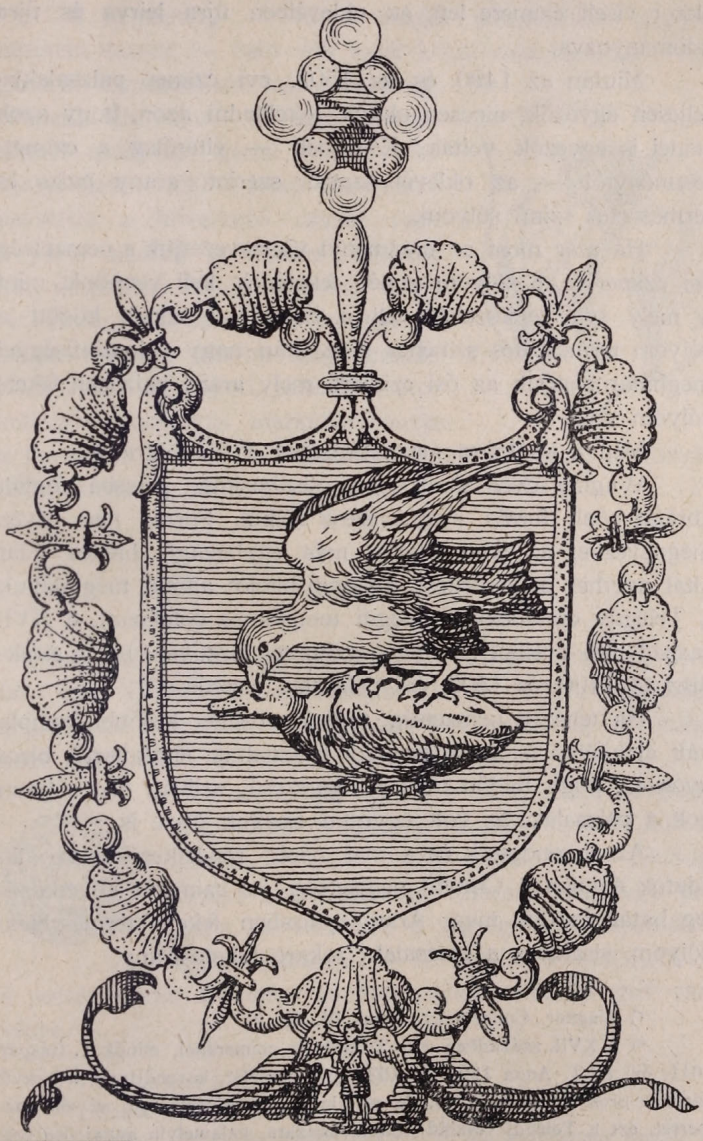

[1]) Turul VIII. 63.

a franczia királytól adományozott czímer, a mely e pecsét czímerével mindenben egyezik, nem új czímer, hanem talán a Szent Mihály-rend adományozásából kifolyólag a család ekkor viselt czímere lett az oklevélben újra leírva és újra adományozva.

Miután az 1490. és az 1502. évi czímer paizsalakjai teljesen egyezők, nincsen okunk kételkedni azon, hogy azok színei is egyezők voltak. E színek — eltérőleg a czímerfestménytől — az oklevél szavai szerint, arany paizs és természetes színű sólyom.

Ha már most ez eredményt visszavezetjük a nemzetség ősi czímerére, a sólyom színét feketének kell vennünk, mint a mely szín legközelebb áll a heraldikai színek között a sólyom természetes színéhez s ez után nagy valószinűséggel meghatározhatjuk az ősi czímert, mely arany paizsban fekete sólyom volt.

Még a sisakdísz meghatározása volna hátra.

Wagner Decasaiban [1]) egy sisakczímer paizsba foglalt ábráját közli forrás megnevezése nélkül. Forrás nem lévén megnevezve, az adat csakis más egybevágó hiteles adat által nyerhet megerősítést. És ezen hiteles adatot megtaláljuk a Telegdy családnak a telegdi templomba befalazott, a XVI. század első éveiből származó czímeres sírkövén, hol a sisakdísz az 1490. és 1502. évi paizsalak ismétlése.[2])

Ha tehát a nemzetség tagjai a czímer későbbi komplikált alakjában is a paizsalakot használták sisakdíszül, bizonyos az, hogy midőn még az egyszerű, sziklán álló sólyom volt a paizsalak, az volt egyúttal sisakuk dísze is.

Az elmondottak és a mai napig rendelkezésünkre álló adatok alapján a Csanád nemzetség ősi czímerét következőleg határozhatjuk meg: Arany paizsban fekete (természetes) sólyom, sisakdísz a paizsalak; takaró fekete-arany.

---

[1]) Wagner. Collectanea, Decas III. fig. 9.

[2]) A XVII. században élő Telegdyek czímerénél, minők T. Gáspár 1611. évi és T. Anna 1624. és 1631. évi pecsétei, koronáttartó növekvő koronás oroszlán a sisakdísz, de ez nincs összeköttetésben az ősi czímerrel, ezt a Telegdy család ifjabb ágazata valamelyik anyai őse czímeréből vette át.

CSOLT.

E nemzetség — az e munka előszavában kifejtett nézetem szerint — nem volt azok közül való, melynek a »de genere« korszakában már nemzetségi czímere lett volna. Az ezen nemzetségből származó gerlai Ábránfy Sebestyénnek 1520. évből származó pecsétjén a következő czímer van: a paizs aljából czölöpösen felnyuló kar, markában leveles koronát tart.[1]) Az Ábránfyak ezen leírt czímerében a kar helyzete később megváltozott. Könyökben lett hajlott, pánczélba burkolt s a vaskeztyűs markában tartja a koronát. Így van az kivésve Ábránffy Gáspár Sárosvár főkapitányának 1628. évi pecsétjén.[2])

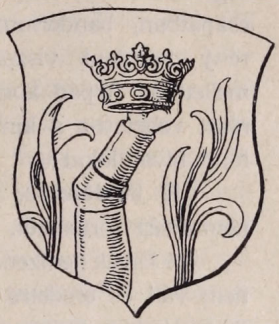

CSÓR.

A Csór nemzetség ősi fészke a fehérvármegyei Csór falu volt. Történelmi emlékeink a XIII. és XIV-ik században emlékeznek meg róla, a midőn két ágazata is élt, de mind kettő még a XIV-ik század folyamán kihalt.

A nemzetség legkimagaslóbb alakja: Tamás, ki csókakői és gesztesi várnagy, liptói és kőrösi főispán, 1351-ben erdélyi vajda, 1353—1358-ig királyi főajtónálló volt. Maradt fenn egy pecsétje is 1328-ból, a legrégibb sisakpecsétek egyike. Körirata: + S. TOME. D. CHOKAKU. a pecsét kerek mezejére csuporsisakból növekvő grif van vésve.[3])

---

[1]) Karácsonyi I. Békésm. ns. csal. 12. l.

[2]) Kassa város levéltára.

[3]) Nyáry: Heraldika Alapvonalai 63 l., hol az érdemes szerző a növekvő grifet sasnak nézte.

DIVÉK.

Ezen régi nemzetség czímerének tárgyalásánál elsőben is két kérdés merül fel: tekinthető-e ez ősi czímer nemzetségi czímernek, melyet az ősök zászlóikon viseltek a királyi csapatban, banderiumaik élén? És, vajon e nemzetség szerény vagyoni viszonyai, s ehhez aránylag népes volta mellett az Árpád korban a főnemességhez számíttatott-e és részt vehetett-e a királyi csapatban s egyes tagjai viseltek-e főbb hivatalokat?

E kérdésekre, olvasva dr. Karácsonyi könyvében a nemzetség történetét, tagadólag kell felelnünk.

A Divék nemzetség czímere: az élőfa alatt ballagó medve, nem vall ős eredetre.

Van a magyar heraldikának egy alig megmagyarázható és megfejthető sajátsága, mely talán csak akkor lesz megfejtve és tisztázva, ha minden létező családi levéltár át lesz kutatva. Ugyanis vannak régi, XII—XIII. századból származó családtörzsek, melyeknek minden egyes ágazata teljesen egyező czímert használ és ehhez szívós kitartással és hűséggel ragaszkodik, de ezen czímerek szerkezetüknél fogva nem tehetők a XV—XVI. századnál korábbi időkre, a nélkül, hogy nyomát ismernénk, vajon közös elhatározás útján vették-e azt fel vagy uralkodó adományozta a törzsnek?

Az ilyen czímerközösségre csak a következő példákat hozom fel.

Ilyen a Vizibor (1190—1220) törzse Sáros vármegyében, melyből a Bagossy, Bánó, Kükemezey, Kálnássy és Gyármán családok származtak. Ezeknek czímere: két szemközt álló oroszlán, melyek egy közöttük álló női alak feje fölött koronát tartanak.

A Hauk törzse Liptómegyében, melyből a Szentmiklóssy, Pongrátz, Szmrecsányi, nádasdi Baán és Pottornyay családok származtak. Czímerük hármas halmon koronára egymás mellé czölöpösen állított vörös ruhás kar és arany kürt között hatágú arany csillag.

A szintén liptómegyei Benedekfalvi törzs, melyből a Detrich, Andreánszky, Luby, Kiszely családok származtak. Czímerök: fészkén ülő, fiait tápláló pelikán.

Mindezen czímerek újabb eredetre mutatnak s ezekhez hasonló a Divék nemzetség czímere is.

Ha ezen czímernél az ősi nemzetségi czímerre gondolhatnánk, egyszerűbb alakban kellene azt megalkotnunk. Ha az valóban létezett mint zászlós jelvény, úgy az nem lehetett több, mint egy medve, lépő vagy hátulsó lábain álló helyzetben. De ezen feltevésnek ellentmond az, hogy ezen czímert a legrégibb nyomokon kezdve maig, mai alakjában használta nemcsak az ezen nemzetségből származott, dr. Karácsonyitól felsorolt 15 család, de sokan a nőági leszármazók között is, mint a Kórossy, Prileszky, Turcsányi, Kosztolányi, Vály családok. Az ezen családokra vonatkozó pecsétek és czímeradományok között nem találunk egyet sem, melyen a medve magában, a fától elkülönítve jönne elő. A leszármazók a fát a czímer épen olyan fontos alkatrészének tartották, mint a minőnek a medvét; s ez csaknem döntő *érv* a czímer későbbi eredetére nézve. Pedig a czímerben a fa csak jelképe annak, hogy a medve erdőben él.

Azonban ezen czímernek is megvoltak az évszázadok folyamán a maga fejlődési, jobban mondva hanyatlási mozzanatai.

A legrégibb pecsét e nemzetség czímeréről Ujfalussy Jóka pecsétje 1424-ből,[1]) melyben egy alul kerek paizsban medve mind a négy lábán áll,[2]) mögötte lombos fa, melynek

[1]) Turul V. 112.

[2]) A pecsét mezején a medve balra fordul. Balra fordult czímeralakokat nagyon gyakran találunk nemcsak magyarországi régi pecséteken, de külföldieken is. Ennek oka mindig a pecsétmetsző, ki a typariumra ily esetekben eredeti alakjában véste a czímeralakot, szem elől tévesztve azt, hogy a lenyomott pecséten ennek következtében a czímeralak balra fog fordulni. Vannak pecsétek, melyekre a körirat is fordítva van vésve.

gyökerei a medve alatt szétágaznak s a paizs alsó részét betöltik. Itt a medve még nem áll földön, még csak a paizsra festve ábrázoltatik, holott a földet, ezen naturalistikus függeléket, már a pecsét korát megelőző hat évvel feltaláljuk a Moghy Mátyásnak 1418-ban adományozott czímer paizsában. Ez az első magyar czímer, melyen a zöld alap előfordul.

A Divék czímert az Ujfalussy Jókáéhoz hasonló alakban a XV-ik század utolsó éveiben is, 1491. évben feltaláljuk a Majthényi Rafael és János pecsétjein.[1])

Később a fa gyökerei eltünnek egy zöld alapban, melyen a medve lépeget s kiséretül a XVII. században fellép a paizsban a nagyon szokásos csillag és félhold.

Öntudatos czímertörésről Magyarországon kevés szó lehet, bár a XIV. század heraldikájában nem egy nyomára találunk, de vannak olyanok, melyeket maga a szükségesség létesített.

A Divék nemzetség czímerénél — daczára a leszármazott családok nagy számának — a paizs integritását nem zavarták, a paizs színe mindig kék volt, a medvéé fekete, a fáé — természetesen — mindig zöld. E czímernél a törés a különböző sisakdíszek felvételében történt.

A Besznák, Divéky, Rudnay családok sisakdíszöknél a paizsalakot, a medvét, használták sisakdíszül, növekvően. Ezt megtaláljuk a leszármazó családok legtöbbjénél, csakhogy ezt a Bossányiak és Rudnyánszkyak arany-kékben s kék-ezüstben osztott, nyitott szárny közé helyezték, a Bacskádyak buzogányt adtak a medve első karmába. A Majthényiak s a velük egy család Motesiczkyak három (vörös—kék—ezüst) strucztollat, a divékujfalusy Ujfalusiak koronás fekete sast használtak sisakdíszül, néhol csőrében pálmaággal.

A rokon családok is megkülönböztették egymást sisakdíszeikkel: a Turcsányiak sisakdísze növekvő fekete medve, a Prileszkyeké ugyanaz, jobb markában bárddal s a váli Vályiaké növekvő medve, jobbjában karddal, melynek hegyére korona van illesztve.

---

[1]) Orsz. Ltár Dl. 19. 717. és 19.744.

De hogy ezen czímertörésnél a közelebbi vagy távolabbi vérségi összeköttetésre semmi tekintettel nem voltak, nyilvánvaló abból, hogy egy közeli közös őstől származó, Rudnay, Rudnyánszky és Divék-Ujfalussy Ujfalussy család egymástól eltérő sisakdíszt használt.

Az elmondottakból következik, hogy a Divék nemzetség czímerét — bár közös czímer — nem tarthatjuk a »de genere« elnevezés korából valónak. Valószinű, hogy ezen czímer eredetét Zsigmond király azon adományában találjuk, melyet ő 1415-ben a Bossányi család egyik tagjának adományozott. Az eredeti armális a múzeum tulajdona, de abban a czímer sem leírva, sem lefestve nincs. Az adományos Bossányi család ennek daczára bizonyosan ismerte az adományozott czímert és használta is s a Bossányiak czímere — mint láttuk — egyezik a nemzetség többi ágazatáéval, a legrégibb pecséttel, az Ujfalussy Jókáéval is, a mely pecsét kilencz évvel fiatalabb Zsigmond király czímeradományánál.

DOROZSMA.

Ezen nemzetség a XIII-ik század utolján vált egy törzsből öt ágazatra, a garai Bánffy, Harapkay, Garay, Hosszú-Bácsy és Szentmihályi családokra.

Ezek közől a Garay család már korán fényes polczra emelkedvén, ezen család pecsétei s czímerei mentették meg, e nemzetség ősi czímerét a feledéstől.

Kevés emlék maradt fenn róluk így is, de ezeknek ősi voltát oklevél is bizonyítja s e kettős alapon biztosan meghatározhatjuk a Dorozsma nemzetség ősi czímerét.

Legrégibb ide tartozó pecsét Kojol Pál machói báné.[1]) Az oklevélen, melyről függ, nincs kelet, de mivel ő 1311—1328. évig volt macsói bán, a pecsét ezen 16 évi időközből származik. E pecsét nagyon rongált köralakú, körirata nem olvasható, letöredezett, mezején háromszögpaizsban — a meny-

---

[1]) Orsz. Lt. Dl. 1585.

nyire kivehető — kígyó van czölöpös helyzetben, testével csak csekély hajlásokat csinálva.

A többi pecsét a Garay család nádorságot viselt három tagjától származik. Egyik Garay Miklós nádortól 1372-ből, hol a pecsét kerek mezején jobb sarkaikkal egymást érintő helyzetben három háromszögpaizs van elhelyezve. Ezek mindenikében egy-egy koronás kígyó van hármas görbülettel, szájában országalmát tartva.[1])

A családi czímert tartalmazó kis paizs ilyen hármas elhelyezésének a pecsét kerek mezején egy másik példája Kont Miklós nádor tíz évvel fiatalabb pecsétje.[2])

A czímerpaizsnak többszörös elhelyezése a pecsét kerek mezején nyugaton már másfélszázaddal korábban fellép. A legrégibb példáknál öt paizst helyeztek egymás mellé körben, úgy hogy a paizsok alsó sarka a kerek pecsétmező központja felé irányult. E szokásnak alapját az ötlevelű rózsa képezte.[3]) Liechtenstein Ulrik 1220. évből származó kerek pecsétjére egy ötlevelű rózsa van helyezve s ezen rózsa minden levelére a Liechtenstein czímert tartalmazó kis háromszögpaizs van illesztve.[4])

Heimburgi Vilmos gróf 1239. évből származó pecsétjén már nem képezi az alapot rózsa, de a rózsaszirmok módjára elhelyezett czímerpaizsok, a rózsaszirmok XIII-ik századbeli alakját vették fel s a rózsa kelyhét egy hatágú csillag képezi.[5])

---

[1]) Nyáry, V. 41.

[2]) O. L. Pecsétmutató V-ik tb. 20. sz.

[3]) Ha mélyebben be akarnánk hatolni a heraldika ellenes czímersymbolikába, alapját a Sz. Mária cultusba kellene keresnünk, mert a heraldikai rózsa a MÁRIA öt betűje után lett ötlevelű.

[4]) Hohenlohe, Sphrag. Aphorism. XVII. tb. 191.

[5]) U. o. XVII. tb. 189. sz.

Velthurti Hugó 1286-ból származó pecsétjén már csak öt háromszögpaizs elhelyezése jelzi a rózsa szirmait.[1])

A XIV-ik században még mindig dívott a czímerpaizsok többszörös elhelyezése, a nélkül, hogy ez már az ötszirmú rózsára emlékeztetne. Hohenlohe Kraftné Anna 1350. évből származó pecsétén négy paizs van alsó csücskökkel egymáshoz illesztve, a melyek közől a két szemközti a Hohenlohe, a másik kettő a Leuchtenberg czímert tartalmazza.[2])

Ezekhez sorakozik a Garay Miklós nádor 1372. évi pecséte, mely először tünteti fel a nemzetségi czímerpaizsot egész teljességében, a kígyót koronásan, szájában az országalmával.

A másik pecsét Garay Miklós nádortól, az előbbinek fiától származik 1392-ből. A pecsét mezején négyes karélyba foglalt szabályos négyszögön egymásba fonódott két kígyó van.

Az így szerkesztett pecsét, t. i. midőn a czímerkép nem paizsban, hanem zászlón van elhelyezve, nyugaton is a legritkább pecséttypusok közé tartozik,[3]) hazai pecséteinken az egyedüli.

Ezen kettős paizsalak, a kígyó a zászlón, a mennyire a pecsét homályos vésése sejtetni engedi koronás, de szájából hiányzik az országalma. A bizonyítékok ide szükséges sorozatát Zsigmond király 1416. évi czímeradománya zárja be.

Ezen, a magyar czímeradományokról sok tekintetben eltérő armálisból[4]) csak azt veszszük ki, a mi tárgyunkhoz szükséges. Szövegében világosan le van írva az ősi czímer, az »antiqua arma«, melyből kitünik, hogy az: kék paizsban

[1]) U. o. XVII. tb. 191. sz.

[2]) U. o. Nro 185. XVI. tb.

[3]) Orlamündei Albert gróf 1224; Grüningeni Hartman gróf 1257; Holsteini Woldemar gróf 1304; Wolfach város 1389. és Würtembergi Ulrich gróf 1467. évi pecsétei, Hohenlohe i. m. 16., 17. l. V. tb. 48., 49., 50. és 51. ábra.

[4]) A czímer hasonmását b. Nyáry közölte Heraldikájában, az armális szövegét Fejér. Cod. Dipl. X/V. 681. Eredeti gr. Zay ltár.

czölöpösen állított, többször csavarodott arany koronás kígyó, tüzet okádó szájában arany országalmát tartva.

Sisakdíszül az oklevél szerint strucztoll forgóra illesztve a paizsalak szolgál. Miután azonban a strucztoll forgót ily alakjában segédsisakdíszül nem igen alkalmazták, valószinű, hogy e sisakdísz zárt szárny volt, reá illesztve a paizsalak.[1])

GEREGEN.

Hohenlohe-Waldenburg Károly herczeg, a sisakdíszeknek középkori használatáról írott munkájában[2]) azt mondja: »Miként még manapság is a zöld tábori jelvény a katona csákójának s a tölgy- vagy fenyőág az erdész kalapjának legszebb dísze, úgy a harczot és vadászatot kedvelő őseink is sisakjuk első díszét az erdő fáiról szakították.«

A szerző ennek bizonyítására két példát idéz. Egyiket egy Kefernburg-féle pecsétet 1234-ből, hol a hárság, a másikat a zürichi czímertekercsből (154. sz.), hol a tölgyág egészen természethíven vannak ábrázolva.[3])

Ilyen természetes faág lehetett a Geregen nemzetség őseinek sisakja mellett is, melyet idővel a család czímeralakul a paizsba is felvett.

A paizs czímerképe a legrégibb időben heroldalak volt, osztások, pólya vagy hasított és többszörösen osztott paizs. Az ezen nemzetségből származó Miklós országbiró 1275. évi pecsétjét Nagy Imre[4]) kissé homályosan írja le,

---

[1]) Grünenberg 1483-ik évből származó híres czímerkönyvében is (64. tábla) közölve van a Garay család czímere »Groff grauff von Ungern« név alatt. A festményen kék paizsban hétszeres hajlású arany kígyó, szájából tüzet okád, de a kígyó nem koronás és szájában nincsen az ország almája. Sisakdísz a paizsalak, hol a kígyó (segédsisakdísz nélkül) gyűrűs csavarodással nyugszik a sisakon.

[2]) Hohenlohe, Über den Gebrauch der Heraldischen Helm-Zierden im Mittelalter. Stuttgart, 1868. 9. lap.

[3]) Van ilyen a zürichi czímertekercsben több is, mint Laubgassen (97) arany hárság; Blattenberg (98) zöld hárság; Schönbüchel (337) zöldág; a 368-ik számú arany tölgyág.

[4]) Hazai okmánytár VIII. 175. Eredetije Körmenden a herczeg Batthyányi levéltárban.

»a paizs közepében a czímer hosszúkás négyszögeket tüntet elő«. E leírásból a heroldalak biztosan meg nem határozható.

E nemzetségből csak egy család: az *Egerváriak* származtak le s legrégibb e nemzetségre vonatkozó czímermaradvány Egerváry Mihály vasvármegyei alispán 1365. évből származott pecséte, melyen a czímerpaizsban, kar markában természetes leveles galyat tart.[1])

A második pecsét Egerváry László, horvát-szlavon és dalmát báné 1492. évből.[2])

A XVIII. században már azon czímerrel pecsételtek a család tagjai, melyet a család ma is használ. Ez: kék paizsban arany leveles koronán könyöklő pánczélos kar, mely markában leveles galyat tart; sisakdísz pánczélos kar, markában görbe kardot tart, melyre törökfő van szúrva, takarók kék-arany, veres-ezüst.[3])

Ha e nemzetség legrégibb czímerét vizsgáljuk, a kart csak azon naturalistikus irány eredményének kell tekintenünk, mely nálunk a XIV-ik század utófelében fellépett, mely mint a Szepesy Jakab országbiró, vagy az Alsániaknak szintén ezen korból származó czímereiben is feltünő, az eredetileg lebegő czímeralakokat egy kar markába helyezte. A kar az ősi czímerből — természetesen — hiányzott s marad ott a leveles galy lebegőn, mely az ősi czímernek egyúttal sisakdísze is volt.

Nehezebb eligazodnunk az ősi czímer színeire nézve, mert ha a paizs színe eredetileg is kék volt, akkor a leveles galy máza arany volt, de ha a galy színe volt természetes zöld, akkor a paizsnak volt érczszíne, szokás szerint ezüst.

---

[1]) Orsz. Ltár. Dl. 25,825. Siebmacher Supplement 44. l. 29. tábla. A Magyarországban divatos erőszakolt czímerszimbolika és czímermagyarázat ezen czímerből is beszélő czímert akar csinálni. Mivel a család neve »*Égerváry*«, a galynak is égerfa galynak kell lenni, bár minden alap nélkül, mert ha a család véletlenül egy másik birtokától vette volna állandó nevét, — mert volt ilyen bőven — akkor minden beszélő czímercombinatio megdőlt volna.

[2]) Orsz. Ltár DL. 25,369. és 1493-ból 19,946. és 25,371. Siebmacher m. f.

[3]) Siebmacher u. o. Turul XVIII. 132. Reissig Ede czikke a Gerege nemzetségről.

GUTHKELED.

I.

A Guthkeled nemzetség czímere a legteljesebben, legbiztosabban meghatározható nemzetségi czímer. Útbaigazítanak a nagy számban fennmaradt pecsétek, festett czímerek és sírkövekre, imaszékekre, epitaphiumokra, érmekre vésett domborművek, melyekből kitünik, hogy a leszármazók, a népes nemzetségből elágazott nagyszámú családok mindmegannyian, következetesen hívek maradtak az ősi jelvényhez.

De ez ősi jelvény a századok folyamán tanúságos képét adja az egyes heraldikai korszakok stilusának, divatjának és átalakulásainak, a nélkül, hogy ezen különböző stilusok, divatok és átalakulások az ősi czímeralak mivoltát érintették volna.

Ezen czímeralak heroldkép: oldalékek, melyek a magyar heraldikában csaknem kizárólagosan ezen nemzetség tulajdonául tekinthetők.

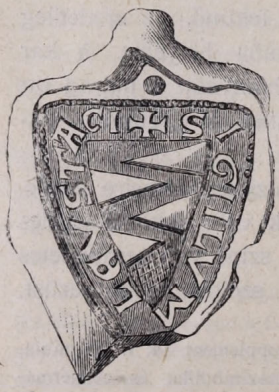

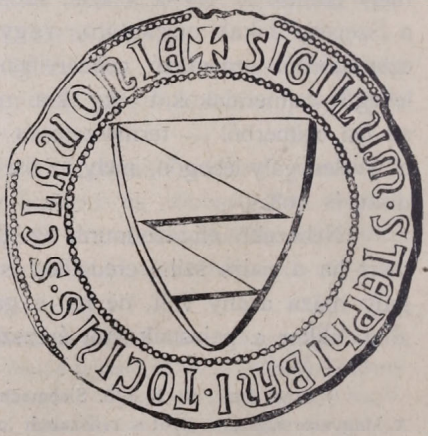

A Guthkeled-ékek hatszáz éves történetében a heraldikai ízlés változása szerint négy különböző, egymástól eltérő, de a paizsalakot véve figyelembe, jellegében egyező korszakot különböztethetünk meg.

A legrégibb korszakban az ékek mennyiségére és helyzetére még nem volt teljes megállapodás. Legrégibb, erre vonatkozó pecsét, Leustách — János fia — pecséte az 1236.

évből,[1]) melyen a háromszögpaizsban, két jobb- és két baloldali, egymásba nyúló nyomott ék. István szlavón báné (1250—1259)[2]) két baloldal-ék; Hodus comesé (1272)[3]) két bal- s egy jobboldali egymásba nyúló oldalék. Ezen bizonytalanság még a következő XIV-ik század közepéig eltartott. Miklós szlavón bán 1323-ik évi pecsétén[4]) a háromszögpaizsban hétszeres nyomott ékvágás a mesteralak; Gergely ungi alispán György nevű fiáé 1346-ból[5]) hasonló a Hodus comeséhez, a Kusalyi Jakch György 1358-ik évből származó pecsétjének[6]) paizsalakja teljesen egyezik a legrégibb pecsétével, a Leustákéval.

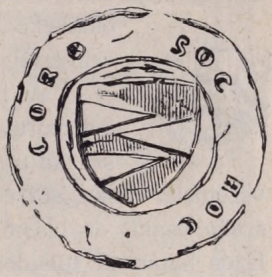

E czímer történetében a második korszak, körülbelől a XV-ik század végeig, egyes esetekben a mohácsi vészig tartott. Ezen korszakban megszünnek az ellenékek, érezhető lesz az egységesebb czímeralakra való törekvés. Ez részben sikerül is, mert e korszakban csak három teljes jobboldali éket,[7]) ritkábban baloldalit[8]) s néhol ötszörös ékvágást találunk.[9]) De ha tekintetbe veszszük azt, hogy pecséteken a balra

[1]) Arch. Ért. régi foly. X. 257.

[2]) Nyáry Heraldika VII. tb. 63. sz.

[3]) U. o. VI. 59.

[4]) Véghelyi gyűjtemény. A paizs és a legenda közötti tért két, farkashoz hasonló állat tölti ki paizstartókul.

[5]) Gr. Sztáray oklevéltár I. 192.

[6]) Bunyitay, Szilágymegye középkori műemlékei. 18. l.

[7]) Ilyenek: 1437 Bachkay Benedek ungi alispán p. (Sztáray II. 537); 1462. Kisvárday János p. (Orsz. Lt. D. O. 15.719); 1462. Anarcsi Tegzes Péter szabolcsi alispán p. (Orsz. Lt. D. O. 31,785); 1486. Báthory István országbiró Orsz. Lt. D. O. 19,104); 1525—36 Czibak Imre (Bunyitay: Váradi püspökség III. 387); 1526. Ország Dóra.

[8]) Ilyen: 1469 Anarcsi Tegzes Péter (Orsz. Lt. D. O. 16,789).

[9]) Ilyen: 1482 Guthi Országh Mihály nádor; ugyancsak az ő festett czímere a kassai dóm szentségházán (Turul 1889. 25); 1491. Buthkay András (Dessewffy ltár); 1493. Maróthy László (Orsz. Ltár. Dl. 13,181; 1511. Kisvárday Ferencz váczi püspök (Orsz. lt. D. O. 22,154); 1511. gr. Országh Mihály (u. o. 22, 154); 1511. Ráskay Balázs tárnokmester (u. o. 22,154); 1515. Várkonyi Amade István alországbiró (Kisfaludy ltár).

fordult czímeralakok mindig a pecsétmetsző tévedéséből erednek, ki nem vet számot azzal, hogy a valódi helyzetében vésett czímeralak a pecséten fordított alakjában nyomódik le, e három, illetve négy változatot kettőre vezethetjük vissza, a három jobboldal-ékre és az ötszörös jobboldal-ékvágásra. Ezt igazolja anarcsi Tegzes Péter is, ki 1462-ben három jobboldal-éket, 1469 három bal farkasfogat ábrázoló czímerrel pecsétel.

A harmadik korszak rövid, alig nehány évtizedre terjed, de első nyomai már a XV-ik század utófelére, az olasz renaissance első éveire vezetnek vissza, sőt e nemzetség czímerének harmadik korszaka csakis az olasz renaissance hatásának tulajdonítható. Ezen hatásnak tulajdonítható, hogy az ékek oldalainál elhagyták az egyenes-merev vonalat s azt kecsesebb görbülettel helyettesítették. Ez által egy más, jellegére nézve egyező, de alakjára elütő heroldalakot nyertek: a farkasfogakat (Wolfszähne). Ez által elérték a czímeralak egységét is, mert ezen heroldalak csak teljesen adhatta a három oldaléket, vagyis farkasfogat.

A Guthkeled czímert ezen alakjában látjuk elsőben is Tegzes Péter 1469. évi pecsétjén, majd a XVI-ik század végéről a Báthory, Zokoli és Kun család több pecsétjén.[1]) De kiváltképen érdekes két ide tartozó kőczímer. Egyik Báthory Miklós váczi püspök veres márványba vésett czímere 1487-ből a nemzeti múzeumban, másik Báthory István erdélyi vajda kőczímere 1488-ból a nyírbátori ev. ref. templomban. Miként az évszámok mutatják, mindkettő az olasz renaissance korai terméke s bár czímertani szempontból mindkettő kifogásolható, de mert első sorban decorativ jellegűek, kecses, plasticus elrendezésük következtében a legjobb hatásúak s legkiválóbb műemlékeink közé tartoznak.

A legutolsó korszak a XVI-ik század végétől, a nemzetség nagyrészének kihalásáig, a most is élő guthi Guthy

[1]) Ilyenek Zokoli György pecsétje 1585-ből, Báthory István országbiróé 1594-ből, Báthory Andrásé 1599-ből (mindhárom az Orsz. Ltárban) és Rozsályi Kun Domokosé (Tört. Életrajzok I., III. 4.). 1589. Báthory Zsigmond érme (Érdy: Erdély érmei IV. tábla).

családra nézve napjainkig tart. E korszakban a naturalistikus irány hatása következtében s az eredeti czímeralak meg nem értéséből s talán a krónikások czímermondáinak hatása

alatt eltünik a mesteralak a paizsból, s helyét egy annak megfelelő, közönséges czímeralak foglalja el: függélyesen álló, természetes állkapocsból kinövő három (farkas vagy sárkány) fog.

Legrégibb emléke ennek még a XV-ik század végső éveiből, 1496-ból való, és ez azon armális czímere, melyet II. Ulászló király a Buthkay, Kezeg, Sándor, Ráskay és Málczay, egy eredetű rokoncsaládoknak adományozott. Itt az ugyanazon kék színben osztott paizs alsó mezején lebegő arany állkapocsból három ezüst fog nyúlik ki.[1])

Az osztrák-ház trónraléptével a magyar heraldika német befolyás alá került. Ez egyidőre útját állta a naturalismusnak, de csak addig, míg a heraldika általános hanyatlásának korszaka be nem következett. Ez időtől fogva csaknem kizárólagossá válik a közönséges alak a Guthkeledek czímerében.

Ilyen közönséges czímeralak van vésve a Báthori házból származott erdélyi fejedelmek érmeire, Báthory István, Kristóf, Zsigmond és Gábor pénzeire, de ezeken — kevés kivétellel — eléggé tetszetősen helyezték el a czímeralakot a paizson. Az állkapocs mintegy a paizs baloldalát képezi, onnan tünik elő és ebből nő ki a paizs jobboldala felé irányuló s azt sok esetben érintő, így a paizs egész síkját betöltő három farkasfog.

Sokkal ízléstelenebb a Guthkeled-czímer XVII-ik századbeli alakulásaiban. Ekkor az állkapocs czölöpös helyzetben lebegően illeszkedik a paizs közepére s a rövid három farkasfog haránt, vagy néha balharánt helyzetben nyúlik ki belőle. Legtöbb esetben benn a paizsban sárkánykígyó köríti a paizsalakot.[2])

A Gúthy család 1800-ik évből származó pecsétén, a paizsban sárkánykígyótól körítve az állkapocs helyzete vízszintes, belőle a három farkasfog a paizsláb felé irányul.

---

[1]) A kassai szentségháznak a XV-ik század utófeléből, de mindenesetre az 1496. évet megelőző korból származó czímerei között a Buthkay czímer ezen 1496-iki adományozott czímer szerint van festve. Ezen látszólagos anachronismus elenyészik, ha tudjuk, hogy mindezen czímerek a későbbi időkben át lettek festve.

[2]) Ilyenek a XVI. századból Szentmarjai Borbála, Eödönffy Andrásné czímere a vinnai emlékkövön; 1608. Amade Mihály p. (Kubinyi gyűjt.); 1611., 1614. Daróczy Ferencz p. (Kende lt.); 1628. Bogdányi János p. (Barkóczy lt.); 1656. rosályi Kun István, szathmári főispán p. (Siebm. 349); 1683. Gúthy Zsigmond p. (Csoma lt.) XVII. sz. Báthory Zsófia festett czímere (Ungvári czímeres album, stb. stb.)

M. T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

Ezzel végig kisértük a Guthkeled czímer átalakulásait a hanyatlási korszakok minden fokozatán; láttuk, hogy az, daczára a különböző heraldikai korszakok különböző divatjainak és áramlatainak, megfelelő átalakulásainak, lényegében és jellegében sohasem változott. De feltünő az is, hogy a nemzetség századokon át tartó, több ágazatra kiterjedő előkelő szereplése mellett is, a midőn a későbbi heraldikai divatoknak megfelelőleg számtalan alkalma lett volna a czímerbővítésre, még hatalma és befolyása tetőpontján is hű maradt eredeti czímeréhez. Azt soha nem bővítette — az Amade czímert kivéve — és soha színeit nem változtatta.

Czímertörésnek is kevés nyomaira találunk e nemzetségnél, de kétségtelenül annak kell tekintenünk azt, hogy gúthi Országh ágazat csaknem kizárólagosan, következetesen az ötszörös ékvágást használta czímerében a három oldalék helyett.

II.

A milyen conservativ volt a Guthkeled nemzetség czímerének paizsalakjára nézve, épen olyan kitartó volt a sisakdísznél is.

Legrégibb sisakdísze az 1437. évből való [1]) Báthory István pecséténél. Ezt követik 1482-ben gúthi Országh Mihály, 1493-ban Maróthy László czímerpaizsának sisakdíszei. Mindháromnál a sisakdísz: zárt szárnyra, mint segédsisakdíszre illesztve a paizsalak. Ugyanez látható a gr. Amade család 1782. évi grófi czímerének középső sisakdíszén is.

Némileg eltér ettől, de lényegében azonos Báthory István nádor 1519. évből származó czímere,[2]) hol a paizs felett két sisak van. A két sisak között a paizsot körülvevő sárkánykígyó felett előtünő női törzs (angyal) fején koronával s ezen kereszttel, a sisakok díszei zárt szárnyak, melyekre egykor a paizsalak volt illesztve.

A Buthkay-czímer sisakdísze, már azon korból, a midőn az oldalékek közönséges alakká változtak, a paizsalak a sisak koronájára vízszintesen fektetve.

[1]) Forgách ltár a Nemz. Múzeumban.

[2]) Forgách ltár.

A Guthkeled nemzetség czímerének színeire nézve következő kútfőink vannak:

1. Gúthi Országh Mihály czímerpaizsa a XV-ik századból származó kassai szentségházon: veresben, aranynyal szegélyezett ötszörös ékvágás.

2. A Buthkay Benedek és társainak II. Ulászlótól adományozott czímer: kék osztott paizsban, felül ezüst holdsarló s arany hatágú csillag, alól függélyes helyzetben lebegő arany állkapocs, három balfelé irányuló ezüstfoggal.

3. Báthory Zsófia festett czímere, a XVII. századból, az ungvári czímeres albumban: veres paizsban lebegő függélyes ezüst állkapocs három foggal. Ezzel egyező több czímer fennmaradt a családi arczképeken.

4. Rozsályi Kun Anna báróné, Barkóczy Lászlóné festett czímere: kék paizsban sárkánykígyótól kerített veres mezőben három bal nyomott farkasfog (heroldalak).

5. Végül a gr. Amade család 1782. évi grófi diplomájának veres és kékben osztott paizsában is a főszín a veres. Sisakdísz: zárt veres szárnyra illesztve az ezüst farkasfogak.

Az egybevágó adatok közül csak a Buthkayak 1496. évi czímeradományozása mutat eltérést. De hogy ennek semmi fontossága nincs, mutatja az, hogy a Jagellók alatt a paizs kék színe annyira általános lett, hogy az eddig ismert 58 Jagelló czímeradományozás között 47-nél a paizsnak kék színe van s hogy a kék paizsot magok a Buthkayak sem használták. Viczmándy Mátyásnak I. Ferdinánd 1558-ban ősi czímerét (ezüstben, arany koronából növekvő fekete bikát) megbővítette nejének, Buthkay Zsófiának czímerével. Ezen bővítésnél a Buthkay-czímer veres mezőben ötszörös ezüst ékvágás.

Az elmondottak alapján a Guthkeled nemzetség ősi czímerét így határozhatjuk meg: veres mezőben három ezüst jobb-oldalék, sisakdísz a paizsalak, veres zárt szárnyra illesztve. Takaró veres-ezüst.

GYÓVÁD.

Nagy Imre szerint [1]) e nemzetségből a kányaföldi Kerecsényi család származik. Kerecsényi Pál al-bánnak 1524. évi teljes köriratú pecsétjén [2]) a czímer keresztbe tett két horog, felül négylevelű rózsától, alól hétágú csillagtól kisérve.

GYŐR.

A magyar nemesség azon része, mely a XIV - XVI-ik században még saját czímerről nem gondoskodott, ha a szükség úgy hozta magával, hogy saját pecsétjét kellett használni, örömest vésette pecsétgyűrűjére czímer hiányában a liliomot, mely kedvencz jelképe volt. Az e korból származó alispáni kiadványokon és magánérdekű okleveleken látható pecsétek százai s a Nemzeti Múzeumban őrzött régi pecsétnyomó gyűrűk egész sorozata erősíti ezen állitásunkat. Ezen jelképeknek — emblémáknak — általános ismertető jelük, hogy nincsenek paizsba foglalva, csak paizs nélkül töltik ki a pecsétgyűrű kör vagy ovalalakú mezejét.

Daczára ezen közkedveltségnek, a liliom, még a későbbi időkben is, csak nagy ritkán vált egyes családok állandó czímerjelvényévé (Kalondai, Radványi stb.), de ezen ritka esetekben is már naturalizált alakban, rendesen egy pánczélos kar markába helyezve.

A XIII-ik századból — annak végső éveiből — egy liliomos czímer emlékét őrizte meg egy 1403. évből származó oklevél, melyben egy 1295-ből kelt oklevél van átírva. Az átíró jegyző ezen 1295-ik évi oklevél pecsétjéről megjegyzi, hogy az »köralakú, kétféle viaszból való, külről fehér, fészke fekete, közepén paizs s ezen paizs közepén liliom van vésve«. Körirata »S. Conradi filii Stephani pincernarum regis«.[3])

---

[1]) Hazai okmánytár VII. 74. Hazai oklevéltár 57. l.

[2]) Siebmacher 301. l. 226. tábla, Rajcsányi pecsétmásolatai után az Orsz. Ltárban.

[3]) Hazai okmánytár. VIII. 360.

Ezen Konrád főpinczemester a Győr nemzetségből származott s a kihalt Gyulay család ősatyja volt.

A Győr nemzetség idegenből vándorolt hazánkba. Kézai megjegyzi, »hogy Ernest sok vitézzel jött Magyarországba«, de hogy honnan? Azt sem ő, sem a bécsi krónika nem jegyezte fel. Valószínű, hogy Francziaországból. Erre mutat az ősi czímerkép, a liliom, mely a román népfaj kedvencz czímervirága volt s mely valószínűleg mint zászlós jelvény már a beköltözött vitéz csapat lobogóján tündökölt.

Hogy a liliom nemcsak Konrád mester önként felvett jelképe, de a nemzetség ősi közös czímerképe volt, bizonyítja ezen nemzetségnek egy másik ágazatából származott Dersffy Miklósnak 1335. évi pecsétje,[1]) melynek kerek, virágornamentikával damaszkolt mezejére szintén liliom van vésve.

A következő pecsétek megerősítik a régibbeket.

Mindjárt a XV-ik század első éveiből, 1401. és 1402-ből származnak Gyulay Mihály fia István és Gyulay Jakab fia Ferencz baranyamegyei alispánok pecsétei.[2]) Mindkét pecsét czímerpaizsába liliom van vésve, egyikén sisakdíszszel, melyről alább lesz szó.

A felsoroltakkal teljesen egyeznek még a XV-ik századból Szerdahelyi Dancs Pál és Szerdahelyi Dersffy István 1470. évi pecsétei,[3]) továbbá Szerdahelyi György fia Miklósé, Imre fia Istváné és Miklós fia Miklósé az 1487. évből.[4])

A XVI-ik század elejéről Gyulay Gergely sókamara tanácsosé 1506-ból,[5]) a már ekkor feltünő kisérettel; a csillaggal és holdsarlóval és Szerdahelyi Horváth György királyi udvarnoké.[6])

II. Lajos király 1523-ban Pozsonyban kiállított armálisában megbővítette Szerdahelyi Imrefy Mihály allovászmesterének ősi czímerét. Az armálisba festett czímer, mint minden olasz miniatortól festett czímer, valóságos mestermű,

---

[1]) Orsz. Lt. pecsétek mutatója. II. tb. 6. sz.

[2]) Baranyamegyei oklevéltár és a bécsi államlevéltár kiállítása.

[3]) Orsz. Lt. D. l. 17,078.

[4]) U. o. D. l. 19,266.

[5]) Szász nemzeti levéltár.

[6]) Orsz. Ltár. D. l. 23,578.

de szerkezetére és arányaira nézve telve van heraldikai hibákkal.

Mint az olasz renaissance mestereitől festett magyar czímerek mind, ez is kerüli a heraldikai stilust és alakjai naturalizáltak.

A paizs főalakját ezen czímerbővítésnél is az ősi czímeralak, a liliom képezi, de itt ez természetes növény, gyökérrel, háromágú zöld szárán kétoldalt levelekkel s az ágak végein egy-egy fehér virággal. Az egész arany koronán van áthúzva, melynek két szélső boglárán egymással szemben két koronás fekete sas áll. Ezen mesterkélt paizsalakot felül jobbról hatágú aranycsillag, balról befelé fordult ezüst holdsarló kiséri. Sisakdísz: nyitott fekete szárny között a paizsbeli virág.[1])

Az adományozott czímer ezen leírt alakjában az adományos utódainak sem tetszett, mert Imrefy Ferencz 1587. évi pecsétén már ismét visszatért az egy liliomhoz, csak a két sast vette fel czímerpaizsába a bővítésből.[2]) A sisakdísznél is elhagyta a nyitott szárnyat. A nemzetség többi ágazatai, a Dersffyek, Gyulayak tovább is megmaradtak az ősi czímeralaknál, az egyszerűen stilizált liliomnál, a mint az Dersffy István kassai parancsnok 1556. évi pecsétén [3]) és Eszterházy Miklósné: Dersffy Orsolya 1618. évi sírkövén Lakompakon látható.

A Győr nemzetség legrégibb sisakdísze az egyes stilizált liliom. Már 1401-ből van reá adatunk, Gyulay Ferencz baranyai alispán pecsétjénél.

Miután nemzetségi czímert tárgyalunk, nem vehetjük figyelembe a II. Lajos király czímeradományát, az 1523. évi Imreffy czímer sisakdíszét, bár az is: nyitott szárny között liliom, de teljesen naturalizálva. Annál érdekesebb Szerdahelyi Dersffy István kassai parancsnok 1556. évi sisakdísze, melynél növekvő oroszlán tartja jobb karmában a stilizált liliomot. E sisakdísz már csak azért is érdekes előttünk,

---

[1]) Eredetije a gr. Fesztetics ltárban, Keszthelyen.

[2]) Forgách ltár.

[3]) Árvavári levéltár.

mert igazi magyar jellegű. A külföld heraldikája a kart csak a legritkább esetekben, az oroszlánt egyáltalán nem ösmeri segédsisakdíszül. Ezt csak magyar czímereknél találjuk.

A növekvő oroszlán mint segédsisakdísz — inkább csak ad personam volt felvéve — semmit sem változtat az ősi sisakdísz jellegén, mely a paizsalak ismétlése: az egyes stilizált liliom volt.

Ezt használta a Dersffy család is. Így van az kivésve az említett kassai parancsnok unokájának, Dersffy Orsolyának 1618. évből származó sírkövén is a lakompaki templomban.

A liliom — mint czímeralak — a román eredetű népfajnál volt közkedveltségű. Nagy számban található az a franczia és olasz nemesség czímereiben. Színük nincs szabályoknak alávetve. Ércz alapon kék és veres, és viszont kék és veres alapon ércz színű liliomok felváltva láthatók. Csak zöld és fekete alapon ritkák s ércz alapon a zöld és fekete színűek teljesen hiányzanak.

A Győr nemzetség színeit is fentartotta számunkra a jeles történetíró: kisasszonyfalvi Istvánffy Miklós 1582. évi czímerbővítése, a midőn egy hasított paizsba az előrészt elfoglaló ősi czímer mellé (arany s veresben osztott mezőben aranyleveles koronán álló fekete sas), a paizs hátulsó részébe felvette anyjának, Gyulay Hedvignek ősi czímerét is, »arany liliomot, csillag s félholddal, kék paizsban, úgy a mint azt Gyulay János és elődei, míg éltek, viselték«.

Az elmondottak alapján a Győr nemzetség ősi czímere következő volt: Kék paizsban arany liliom; sisakdísz a paizsalak; takaró kék-arany.

HAMVA.

A gömörvármegyei Hamva nemzetségből leszármazó családok közül a hamvai Hamvay, hamvai Darvas, hamvai Sándor, runyai Soldos, szkárosi Szkárosy és szkárosi Farkas családok czímereit ismerjük.[1]) Ezen czímerek egybehangzó

[1]) Nagy Iván szerint (Magyarorsz. csal. III. 242.) még a Nagyszájú és Kerepeczi családok is ezen törzsből származnak, de e két család czímere ismeretlen.

paizsalakja a magyar heraldikában gyakori, de késői czímerkép: szőlőtőre ugró fehér bakkecske. A paizsalak mindenik czímernél ugyanaz, csak a paizs színeire nézve van eltérés, a mely a most is élő Hamvay és Soldos családoknál veres, a Darvas család czímerénél kék.

A többi család czímerét csak pecsétek tartották fenn, ezeknek színeit nem ismerjük.

Hogy a bakkecskét ezen családok már a XV-ik század első felében is használták, mutatja Szkárosy István pecsétje 1437. évből,[1]) kerek mezején (paizs nélkül) egy kecskefővel, melynek kivésése könnyebb volt a pecsétmetszőnek, mint a teljes czímeralaké.

Ezen czímereknél a sisakdísz szintén egybehangzóan holdsarló és csillag, csakhogy a holdsarló a Darvas, Hamvay és Sándor [2]) családoknál czölöpösen áll a sisakkoronán, öblébe helyezve a hatágú vagy nyolczágú csillag, a Soldos és Farkas családoknál ellenben szarvaival felfelé irányuló helyzetben nyugszik a sisakkoronán, reáillesztve a csillag.

A helyzet ezen eltérése heraldikai tekintetben nem lényeges.

Ezen nemzetségnek s e nemzetség közös czímerének eredetére nézve a következőkben előadott heraldikai momentumok lehetnek irányadók.

Dr. Karácsonyi munkájában [3]) ezeket mondja: »A Hont és Bagos nevek használata, továbbá az, hogy a Hont-Pázmány nemzetség egyik tagját, István fia Miklóst »hamvai« lakosnak írják, sejtetik, mintha a Hamva nemzetség a Hont-Pázmánynak egyik ága volna. Eddigelé azonban a biztos tudásra elégséges adatunk nincs.« Ezen genealogiai félbizonyítékot kiegészíteni látszanak a heraldikai adatok.

A Hamva nemzetségből származó családok — mint fentebb megírtuk — kivétel nélkül a holdsarlót és a reáillesztett csillagot használták sisakdíszül. A csillag és félhold ily

---

[1]) Forgách ltár a Nemzeti Múzeumban.

[2]) Kiadatlan Hamvay Sándor László 1761. évi pecsétje és sok más pecsét a Mladosevics Horváth levéltárban a XVIII-ik századból.

[3]) II. 139.

helyzetben nem tekinthető azon emblematikus heraldikai pótléknak, melyet a XVII—XVIII-ik századi magyar czímerekben oly gyakran találunk, részint uralkodóktól adományozva, részint önként felvéve, de mindannyi azt jelezve, hogy a czímer-tulajdonos tényleg részt vett a törökök elleni harczokban. A Hamva nemzetség sisakdíszénél ezen alak, önálló

czímeralak, mely a Hunt-Pázmán nemzetség ősi jelvényével teljesen egyenlő.

Feltünő, hogy a Hamva nemzetségnek a Hunt-Pázmán nemzetségből való leszármazását akarva bizonyítani, nem a paizsban, hanem csakis a sisakdísznél találjuk fel az ősi czímeralakot, a mely helyzet egészséges heraldikai fejlődésnél inkább czímertörésnek volna tekinthető, melylyel a nőágon való leszármazást jelezték. S talán ilyen, a magyar

heraldikában szokatlan kifogástalan czímertörésnek tarthatnánk mi is, ha a Hamva nemzetségből leszármazó családok czímereinek paizsalakja — kivétel nélkül — nem a szőlőtőkére ugró bakkecske volna. Ezen látszólagos ellentmondás egy újabb heraldikai bizonyíték.

A Hunt-Pázmán nemzetségnek egyik előkelő ágazata, a Gömör vármegyében birtokos osgyáni Bakos család, hihe-

tőleg a XV-ik század folyamán önként, vagy a mi valószínübb, armális alapján megváltoztatta ősi czímerét s beszélő czímerül felvette paizsába a szőlőtőkére ugró kecskebakot. A véle egy eredetű, de szegényebb sorsú családok, mikor tér nyílt arra s szükségét érezték annak, hogy saját pecsétjüket használják, egyszerűen használatba vették előkelőbb, de vélük egy megyében lakó, egy vérből származó rokonuknak, az osgyáni Bakosoknak czímerét egész teljességében úgy, a mint azt azok akkor használták.

Az osgyáni Bakosok és a Hamva nemzetségből elágazó családok közös leszármazását, egyező czímerükön alapuló teljes heraldikai bizonyíték támogatja; a Bakos családnak a Hunt-Pázmán nemzetségből való leszármazása is — okleveles bizonyítékok alapján — kétségtelen, így a genealogiai félbizonyítékot a heraldika erősítő adataival támogatva, kimondhatjuk, hogy a Hamva nemzetség a Hunt-Pázmán nemzetségnek egyik elágazása.

HÉDER.

I.

Ezen, teljesen kihalt nemzetség minden ágazata, a Németujváryak, Tamássyak, Héderváryak, szekcsői Herczegek ugyanazon czímert használták: a három czölöpöt.

A fenmaradt pecsétmaradványok a következők:

1. 1273. Henrik, Szlavónia bánja,[1]) paizsczímert használ, három czölöppel, a paizs két oldalán a pecsét kerek mezején paizstartó gyanánt két oroszlán.

2. 1285. János (Iván) báné [2]) teljes czímerrel: a paizsban három czölöp, a sisakdíszről alább bővebben lesz szó. A pecsét kerek mezején a paizs két oldalán itt sem hiányzik két nyulánk, ugró állat, de itt a paizsnak háttal fordulva, azt mintegy kültámadástól védeni látszanak.

[1]) Nyáry, Heraldika. III. t. 23. sz.

[2]) Orsz. Lt. Pecsétmutató. II. tb.

3. 1312. Benedek comesé teljes czímerrel, a paizsban három czölöp és sisakdísz.[1])

4. 1323. Kakas Miklós, paizspecsét [2]) három czölöppel, a paizs két oldalán két grif, melyek első karmaikkal a paizsot tartani látszanak.

5. 1327. Köcski Sándor országbíróé, paizspecsét három czölöppel, a paizs felső karimáján egy karcsú, hosszú farkú állat balfelé szaladni látszik.[3])

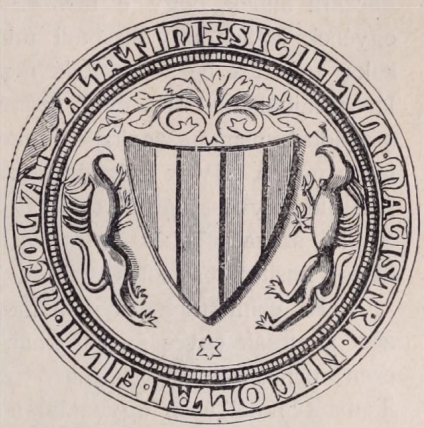

6. 1336. Kakas János [4]) pecsétje teljesen hasonló az atyja: Kakas Miklós (4. sz.) pecsétjéhez.

7. 1336. Kakas Miklósné, paizspecsét 3 czölöppel, az első ismert női pecsét.[5])

8. 1347. Héderváry János, püspöki vicarius, 3 czölöp.[6])

9. 1406. Tamási János, erdélyi vajda, 3 czölöp.[7])

10. 1407. Tamási János, erdélyi vajda pecsétje. Paizspecsét, *ötször hasított.*[8])

11. 1418. Rohonczy András, Henrik fia, váradi comes. Paizspecsét, ötször hasított.[9])

12. 1421. U. a., u. o.[10])

13. 1440. Héderváry László, ötször hasított.[11])

14. 1456. Ugyanazé egri püspök korából.[12])

---

[1]) Nyáry, Herald. IV. 33.
[2]) Szilágyi, Magyar orsz. tört. III. 72.
[3]) Szilágyi. i. m. III. 74.
[4]) U. o.
[5]) Turul, XI. 181.
[6]) Orsz. Ltár. 3899.
[7]) U. o. 9252.
[8]) Teleky ltár. I. 326.
[9]) Orsz. Ltár. 35. 981.
[10]) U. o. 35. 934.
[11]) Ibrányi ltár.
[12]) Orsz. Ltár. (1450.) 14,391. (1456.) 15,078. (1465.) 16,286.

15. Herczeg Miklós özvegye és fia, Ferencz pecsétjein az 1495. és 1497. évekből a paizs szintén ötször hasított.

Sajátságos jelenség e nemzetség czímerénél, hogy daczára annak, hogy e nemzetség tagjai folyvást szereplő egyének voltak, úgy egyházi mint világi téren előkelő állásokat töltöttek be s pecséteik nagy számban maradtak fenn levéltárainkban, 1312. évtől számítva az egész XIV. és XV-ik században nem használnak sisakdíszt. De sajátságos az is, hogy míg a XIV-ik századból származó nagyszámú pecsétek paizsain folyvást három czölöpöt találunk, addig, mihelyt a XV-ik század beköszöntött, azonnal minden pecsétre az ötször hasított paizsot vésték.

Ez czímertörésnek nem mondható, mert ezen átváltozást nemcsak egyes ágazatoknál, de az összes, akkor élő s ezen nemzetségből származó családoknál megtaláljuk, a Tamássyaknál épen úgy mint a Rohonczyaknál, a szekcsői Herczegeknél épen úgy mint a Héderváryaknál és a Pernsteinoknál.

A kihalt Pernstein grófok czímere azért is fontos, mert ez ösmertet meg a nemzetség czímerszíneivel. Lazius írja,[1]) hogy Forchtensteini és Pernsteini Vilmos gróf 1446-ban örökösök nélkül halt el s Frigyes császár 1450-ben Pernstein grófságot a Pernstein nemzetség czímerével, veres és ezüstben, négyszer hasított paizszsal (vagyis heraldikailag helyesen: veres paizsban két ezüst czölöp) titkos tanácsosának, Zebingi Walthernek és fiának, Tamásnak adományozta.

1648-ban Héderváry János, zirczi apát már bővített czímert használ, hasított, elől osztott paizs, ebben felül három hullámos czölöp, alul befelé fordult koronás oroszlán, hátul koronás oroszlán, sisakdísz sas.[2])

---

[1]) Lazius libri VI. de migratione gentium 189. lap. Adler. Jahrbuch. III. 77.

[2]) Wagner és Nagy Iván után.

II.

A sisakdíszt a régibb korból két pecsétünk mutatja. Egyik János (Iván) bán pecséte 1285-ből,[1]) melyen a paizs felső karimájánál egy férfi törzse látszik, fején csupor-sisakkal. A csupor-sisak dísze: ernyő (Schirmbrett, écran), még pedig legyező és így félköralakú. Az ernyőn az ábra

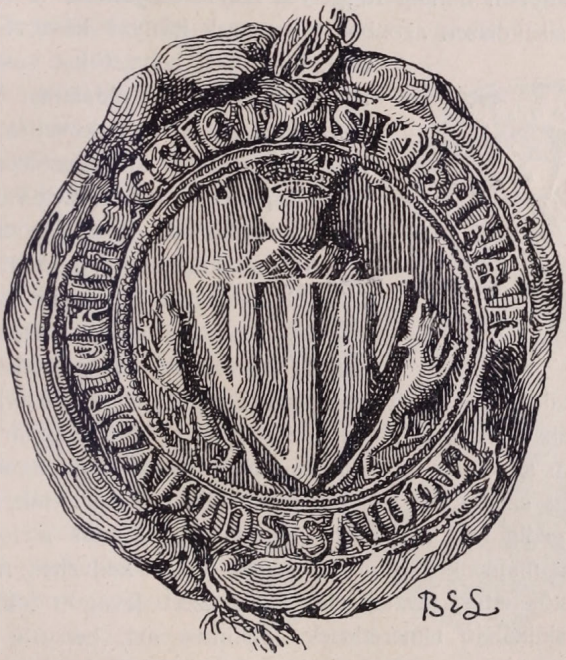

már ki nem vehető, de miután az ernyőn kivétel nélkül a paizsalak herold alakjai ismétlődnek, eredetileg erre is a paizs czölöpjei voltak vésve. Ezen állításunkat igazolja Benedek comes 1312. évi pecsétje,[2]) melyen a teljes czímer sisakdísze szintén legyező alakú ernyő, melyre a czölöpök sugár alakban vannak elhelyezve.

---

[1]) Pecsétek mutatója. II. tb. 8. ábr.

[2]) Nyáry, Heraldika. IV. tb. 33. sz.

A legyező alakú ernyők a segédsisakdíszek egy sajátságos faját képezik. Néha csak egyszerű tábláknak tekintették s a mesteralakokat olyan helyzetben festették rá, a minő helyzetben azok a paizsban voltak, de néha, főleg azon korban, melyből két pecsétünk származik, félköralakú paizsnak tekintették, melynek alapját a kör központja, felső részét a kör kerülete s tengelyét a radius képezte. Már most, ha a paizsalakok czölöpök voltak, ezek a paizs tengelyével egy irányban mindig függélyes helyzetbe jutnak, a legyező alakú sisakdíszen azonban a sugarak irányát követve, nemcsak függélyes helyzetüket vesztik el, hanem párhuzamos oldalaikat is.

Ugyanezen eljárást követték a pólyánál is, a minek következtében helyzete vízszintesből köralakúvá változott.

A paizsalaknak, a czölöpöknek az ernyőre sisakdíszül ily helyzetbe történt alkalmazását tünteti fel Benedek comes 1312. évi pecséte. Heraldikusaink, kik eddig a pecséttel foglalkoztak (Nyáry 56. Cserghető Suppl. genus Héder), nem ismerték fel e sisakdíszben az ernyőt, mely a magyar heraldikában szokatlan is, azon tévedésbe estek, hogy az ernyőre illesztett czölöpöket levágott kakastollaknak tartották, a mely nézet pedig már azért sem fogadható el, mert a tollak a sisakon mindenkor lengésük végett voltak kedveltek, melyekkel festői hatást idéztek elő. Épen ezért levágott tollforgók, a heraldikában ismeretlenek. Tekintve azt, hogy a Héder nemzetség németországi eredetű s ez országban az ernyőknek sisakdíszül alkalmazása nagyon kedvelt volt, bizvást elfogadhatjuk, hogy ezen nemzetség első sisakdísze ernyőre alkalmazva a paizsalak volt.

A család czímerénél ezután több mint háromszáz év mulva találunk ismét sisakdíszre, Héderváry János, zirczi apát 1648. évi pecsétjénél. Ezen a czímer sisakdísze: sas. De hogy ezen sas mily úton jutott a Hédervárvak czímerébe, szokás vagy uralkodótól adományozott czímerbővítés alapján, ma el nem dönthetjük.

A Héder nemzetség czímere az előadott adatok alapján teljesen tisztázva van: vörös paizsban, három ezüst czölöp; sisakdísz ernyő, a paizsalakkal megrakva; takaró veres-ezüst.

HERMANN.

A bécsi Képes Krónikában, a Norimbergából származott Hermann nemzetség czímere is le van festve. Hermann lovag balkarján szürke paizsot tart, melyen a czímerkép: arany sárkány.

A czímerképre nézve egészen jól van értesülve a bécsi krónika, mert azt a leszármazók pecsétei is igazolják.

Ezek közül legrégibb Lampert országbíró pecsétje (1313—1324.).[1]) Paizsalakú pecsét, melynek belső mezején összetett szárnyú, gyűrűbe csavarodott farkú, kétlábú sárkány, jobb lábán áll, fejét felfelé fordítja s a feje felett levő lefelé fordult holdsarlót látszik nézni.

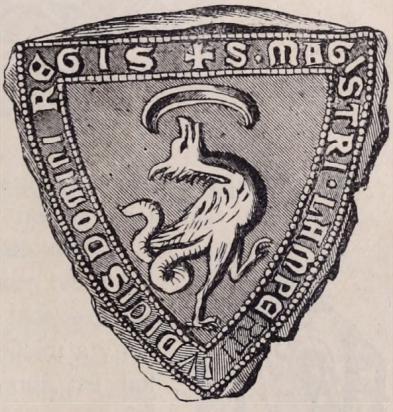

Ezt követi Dénes erdélyi vajda és szolnoki főispán pecsétje az 1359-ik évből.[2]) Ezen a sárkány kiterjesztett szárnyú, sziklán áll s már itt a paizsból hiányzik a kiséret, a holdsarló. Az már a későbbi emlékeknél sem fordul elő. Dénes vajda pecsétjével teljesen egyeznek: Miklós, erdélyi vajdáé 1368-ból,[3]) hol a sárkány a szokásos szarvakkal van ábrázolva; Laczkfy Imre nádoré 1374. évből,[4]) szintén szarvakkal; Laczkfy István nádoré 1389. évből és Palinay Lászlóé 1430-ból.[5])

---

[1]) Orsz. Lt. pecsétek mutatója.

[2]) Gr. Wass ltár. Czege, Hazai Oklevéltár. 263. l.

[3]) Orsz. Lt. Dl. 24,322.

[4]) Turul, II. 21.

[5]) Orsz. Lt. 12,221.

Ezen hat, teljesen egybevágó adat alapján biztosan megállapíthatjuk a Hermann nemzetség czímerének paizsalakját,

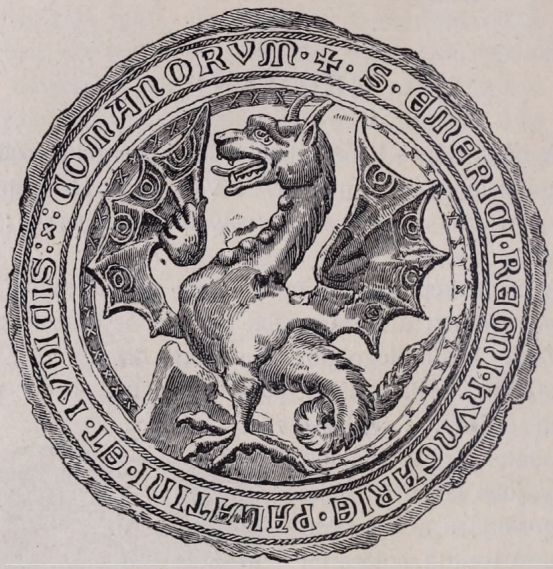

mely sárkány volt, elébb összeesett, majd kiterjesztett szárnyakkal, elébb csak a paizslábon állva, később sziklára állítva.

A sisakdísz László székelyek grófjának 1328. évi pecsétjén maradt ránk,[1]) szárnyon álló összetett szárnyú sárkány. Természetes, hogy a midőn a paizsalak nyitott szárnyakkal lett ábrázolva, a sisakdísz sárkánya is felvette a paizsbeli sárkány alakját.

Az így összeállított czímernek csak színei hiányzanak s miután ezen korán kihalt nemzetségnél alig lehet reményünk olyan újabb felfedezésekre, melyek az egykori színekre nézve útbaigazítanának, e hiányt azon csekély számú színes maradványból kell pótolnunk, a melyeket ez idő szerint ismerünk.

---

[1]) Nyáry, Herald. 63. l.

A Képes Krónika színeit csak részben fogadhatjuk el. Szürke vagy helyesebben ezüst paizsban arany-sarkányt a középkori heraldika nem tűrt el.

Igaz, hogy a czímertani szabályok csakis az élő heraldika hanyatlása korában lettek rendszerbe és írásba foglalva, de előzőleg, a heraldika fénykorában benn voltak ezen szigorú szabályok a köztudatban, az ususban, nyomaira találunk a középkori hősköltményekben és a troubadurok énekeiben, melyeknek szerzői nem ritkán heroldok voltak.

Az így fentartott két fontos heraldikai szabály egyike az, hogy *minden czímer csak kétszínű lehet.* Kevesebb nem, mert az egyszínű — az üres paizs — magában nem czímer, s kettőnél több csak a legritkább, elkerülhetetlen esetekben engedhető meg. A többszínű czímer állhatatlanságra vallott. Johannes Rothe »Ritterspiegel« cz. művében a XIV-ik század végén azt mondja:

»I mer ein schilt der varwe had
I muiner der woppin werdit geacht.«

A másik főszabály az, hogy »*minden czímerben legyen arany vagy ezüst* (vagyis ércz)«. Ezen szabályból állt elő azon később hangoztatott, ezzel egyértelmű szabály, hogy színre szín és fémre fém a czímereknél nem alkalmazható, a melyet a XV-ik században az élő heraldika letüntével azzal tettek érvénytelenné, hogy a természetes színt semleges színnek jelentették ki.

Ezen két főszabályt a czélszerűség alkotta.

A fémek: az arany (sárga) és ezüst (fehér) a két világos alapszín, melyen a setétebb színnel festett alakok legtávolabb elláthatók és legvilágosabban megkülönböztethetők. Ugyanez az eset a setét alapra festett arany vagy ezüst czímeralakoknál is. S hogy a czímer messziről feltünjék, távolra látható legyen, ez volt a főczél az élő heraldika korában, akár zászlón lengett az, akár a paizsot ékesítette. Minden más esetben a színek összefolynak s a tárgyak elmosódnak.

Ezen heraldikai szabály alól a Hermann nemzetség czímere sem volt kivétel. Két színe közül egyik okvetetlen fém, a másik máz volt.

A bécsi krónika festményén Hermann lovag sárkánya arany. Nincs okunk reá, hogy ezen színezés helyességében kételkedjünk. Azon hat nemzetségi czímer közül, melyet a bécsi krónika festményben örökített meg, háromnál a czímerkép arany: a Hédernek tulajdonított Hunt-Pázmán czímernél, a Ratholdok hárslevelénél s a Hermann nemzetség sárkányánál. A két előbbinél a színezés helyességét későbbi korból származó, egyező adatok hitelesítették és valószinű ez utóbbi színezés helyessége is.

Ha ezt elfogadjuk, a minthogy el kell fogadnunk, akkor csak a paizs színére nézve kell tisztába jönnünk. Ez lehet a négy heraldikai szín közül bármelyik, de a zöldre és feketére alig gondolhatunk, mert e két színt a XII—XIII-ik században nagyon ritkán használták. A veres szín legalkalmasabb alap volna az arany czímerképhez, de ekkor kétségünk támad, hogy miért hagyta el ezt a Képes Krónika festője, ki azt a Hunt-, Héder-, Rathold-czímereknél s a Buzád nemzetség czímeralakjánál ott is alkalmazta, a hol annak helyességét későbbi adatok nem igazolják.

A kék paizsszínt e miniatürök nem ismerik, talán azért, mert az ékesen festett kis műremekek alapját legtöbb esetben a kék szín adja meg s a festő az egyhangúságot kerülni akarva, kész volt véteni a heraldikai hűség ellen is.

Önkénytelen arra gondolunk tehát, hogy ezen szürkének hagyott Hermann czímerpaizs eredeti színe, mely a heraldikai szabályoknak is megfelel, kék volt, azon kék, mely a Hunt-Pázmán-czímernél is részben elmaradt, részben a miniatur tetszetősebbé tételére való tekintettel veresre lett festve. És mégis, egy másik kútfő, Gersei Pethő János 1497. évi czímerbővítése — melyet a Bór-Kalán nemzetség czímerének kutatásánál bővebben ismertettünk — más eredményre vezet. E czímerbővítés negyedik mezejében feltaláljuk a Hermann nemzetség arany sárkányát oly korból, midőn a Laczkfy-család még alig halt ki, de czímerük mindenesetre színeivel együtt ismeretes volt — *veres* paizsban.

Döntő erejű okleveles bizonyítékunk nincsen arra, hogy Pethő János ezen czímerbővítésének negyedik mezeje, az arany sárkánynyal kétségtelenül a Hermann nemzetség czí-

mere, mert Pethő anyai őseit nem ismerjük, de mivel tudjuk azt, hogy a magyar heraldikában ezen korig a sárkány csakis a Hermann nemzetség czímeréből volt ismeretes, kétségtelenné válik, hogy e részlet valóban Hermann nemzetség czímerére vonatkozik. Ezeket figyelembe véve, azt következőleg határozhatjuk meg: veres paizsban arany sárkány, sisakdísz zárt, veres szárnyon állva a paizsalak; takaró veres-arany.

HUNT-PÁZMÁN.

A Képes Krónika miniatürjei között Hunt lovag úgy van lefestve, a mint baljában veres paizsot tart, melynek czímerképe ezüst kutyafő. Ugyanez van jobbjában tartott zászlóján is. Talán ezen — a lovag nevére nézve — beszélő czímer, ezen festett hagyomány alapján lett elfogadva általában, hogy a Hunt-Pázmán nemzetség czímere: veres paizsban, ezüst kutyafő.

A Képes Krónika ezen tévedésének helyreigazítására e krónikának egy másik tévedése vezetett, a midőn a Héder lovag fehér paizsába és veres zászlójára hatágú arany csillagot s alatta szarvaival felfelé irányuló holdsarlót festett.

A nagyszámban fenmaradt Héder nemzetségi czímeres pecsétek — mint azt előzőleg kimutattuk — semmi kétséget sem hagytak fenn a nemzetség ősi czímerére nézve. Tudjuk, hogy az nem volt sem csillag, sem félhold, s így ezen czímeralakot egy másik nemzetség czímerének kell tartanunk. Heraldikai emlékeink e tekintetben a Hunt-Pázmán nemzetségre utalnak s bizonyságul az ezen nemzetségből származó Szentgyörgyi és Bazini grófok, Bucsányiak, Forgáchok, a Jánoky és Vajdai, Korlátkői, Kováry, Fancsikay, Szegyi, Endrédy, petri Ders, Földémesi és Zovárdffy családok czímereit soroljuk fel.

1. A Szentgyörgyi és Bazini grófok csak a csillagot használták ősi czímer gyanánt, még pedig első czímerüktől kezdve kihalásukig.[1]) Ezen csillagon már nagyon korai időkben észre-

[1]) Sz.-Tamás 1278. évi (Orsz. Ltár. Dl. 998.); Sz.-Ábrahám 1302 évi (U. ott 1638.); Nyáry Heraldika, XIII. tb. 96.; Sz.-Tamás 1394. évi (Orsz. Ltár. Dl. 7994.); Nyáry id. m. V. tb. 44.; Szent-Gy. Péter 1511. évi (Turul, V. 51., 52.) pecsétein.

veszszük az öntudatos czímertörés nyomait, a mennyiben az a külföldi korai festett emlékeken már a XIV-ik század közepétől következetesen, arany-veresben osztottan van festve. Lehető, hogy már a XIV. század közepét megelőzőleg is megvolt a czímertörés, de az ezt megelőző időből csak pecsétek maradtak fenn s ezeken nem lehetett a csillag balharánt osztott színeit feltüntetni.

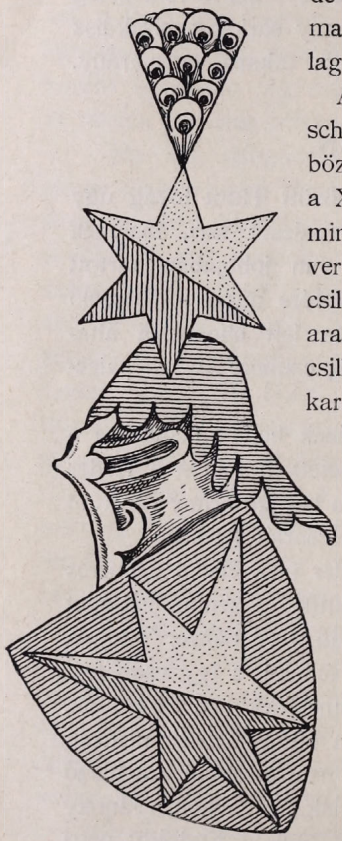

Az Arlbergi »St. Christophori Bruderschaftsbuch«-ban [1]) a család öt különböző tagjának öt czímere van lefestve a XV-ik század első éveiből. A czímer mind az ötnél teljesen egyező: arany s veresben haránt osztott paizsban, hatágú csillag váltakozó színekben; a sisakdísz: arany s veresben hasított hatágú arany csillag, reátűzött pávatoll forgóval. A takaró arany-veres. Ezen színezés nagyon helyes és tetszetős. Az osztott vagy hasított czímermezőnek a paizsalakkal váltakozó színekben való feltüntetése és színezése nagyon kora heraldikai szokás, már a zürichi czímertekercsben is találunk nyomaira. (Bradwegen 446. és a 367. sz.). És mégsem ezt kell tartanunk a Szentgyörgyi grófok valódi czímerszíneinek. Mert sokkal régibb a Szentgyörgyi grófok azon czímere, mely az 1334—1372. évből származó Gelre-féle »Wapenboeck«-ban van lefestve. Ennek paizsa kék s a kék paizsban van a hatágú csillag, arany s veresben haránt osztva. Ezt kell tartanunk a valódi színezésnek nemcsak azért, mert legrégibb s mert Gelre korában szokatlan pontossággal festette czímereit, hanem mert III-ik Frigyes császár 1459-ben ezen színezéssel erősítette meg Szentgyörgyi György,

---

[1]) Bécsi udvari áll. levéltár. Ismertette gr. Petenegg. Adler Zeitschrift. I., II. évf. Siebmacher. 627. l.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Zsigmond és János czímerét, megtoldva azt sisakdiszén — különös kegy és kitüntetés jeléül — a császári koronával.

Grünenberg (1483)[1]) szintén ilyen alakban és így színezve közli e czímert. Korai czímerbővítés a Szentgyörgyieknél a sisakdísz csillagára tűzött pávatollforgó, mely hatalmi jelvényül tekintendő, mint a Rathold ivadékok egyidejű pávatollforgói. A család későbbi czímerbővítéseit a Lichtenstainok koronás fekete sasával (arany mezőben), mint nem szorosan tárgyunkhoz tartozót, mellőzzük. A Szentgyörgyiek ősi czímerét tehát következőleg határozhatjuk meg: kék paizsban, arany és veresben, haránt osztott hatágú csillag; sisakdísz a paizsalak; takaró: kék-arany.

2. A csillagot magában, holdsarló nélkül, e nemzetség egy szerényebb ágazata is használta: a Szeghy ágazat. Szeghy Miklós országbírói birságszedőnek 1351-ik évi pecsétén[2]) a czímerpaizs mezejére hatágú csillag van vésve.

3. A gímesi és gácsi gr. Forgách családnak, e nemzetség egy másik előkelő ágazatának legrégibb pecsétje, Tamás nyitrai és barsi főispán, a Forgáchok egyenes ősének 1299. évből származó pecsétje, melynek kerek mezején jobbra fordult félhold látható.[3]) Ezen régi, még XIII-ik századi pecsét azt bizonyítaná, hogy a Forgách család a nemzetség kettős czímeralakjából viszont csak a holdsarlót használta. Sajátságos, hogy a Hunt-Pázmán nemzetség két legelőkelőbb ágazata a Szentgyörgyiek és Forgáchok, mintegy megosztoztak a nemzetség ősi czímerképén. Amazok a csillagot, ezek a holdsarlót fogadták el s épen azért nem állhat fenn azon vélemény, hogy ezen nemzetség czímere legrégibb alakjában a csillag volt s a holdsarló csak később toldaléknak tekintendő, mert mindkettő egyidejüleg lépett fel. Tamás comes pecsétjéből itélve valószínű, hogy a nemzetség ősi czímerében azon helyzetben állott egymáshoz a két égitest, a mint az a bécsi krónikában lefestve van, t. i. a félhold a csillagot balról kerítette.

---

[1]) Des Conrad Grünenberg Burger zu Constanz Wappenbuch.

[2]) Orsz. Ltár. Dl. 24,474.

[3]) Arch. Ért. régi folyam. XI. 353.

A következő ismert pecsét Forgách Péternek 1412. évből származó magyar köriratú sisakpecsétje,[1]) melynél a sisakon koronás női törzs van, halántékához illesztett két befelé fordult holdsarlóval. Ezen sisakdísz s a sisakdíszből alakult későbbi Forgách-czímer, a következő századok krónikásainál, egy czímermondára adott alkalmat, mely szerint a család egyik őse, a királygyilkos Forgách Balázs, éppen ezen királygyilkosságért hálából és elismerésül Mária királynétól annak saját koronás képmását kapta czímerül.

A rideg heraldikai szabályok e mondát kellő értékére szállítják le s a koronás női törzsben nem látnak mást, mint a szokott segédsisakdíszek egyikét, mely támpontul szolgál a tulajdonképeni sisakdísznek, a halántékához illesztett két befelé fordult holdsarlónak tetszetősebb elhelyezésére.

A következő adat a II. Lajos király czímeradománya az 1525. évből. Ez látszólag a fentebb leírt sisakdísznek paizsalakká változása, de a valóságban még annál is több, mert a holdsarlók lebegőkké lettek. Ez által a női törzs megszünt segédsisakdísz lenni, főpaizsalakká lett, melynek az ősi sisakdísz holdsarlói csak kiséretét képezik.

A Forgách család most használt czímerében a koronából növekvő meztelen koronás női alak az egyetlen czímeralak. A régi nemzetségi czímer motivumai a sisakdísznél teljesen eltüntek, s a paizsban a főalakot kisérő csillag jobbról s félhold balról, csak úgy tekintendő, mint a XVII—XVIII. században szokásos sablonszerű toldalék, hogy véle a paizs üres részei kitöltessenek s a czímerképeket élénkebbé tegyék.

A többi, ezen nemzetségből származott család-ágazatok a teljes nemzetségi czímert használták.

4. A ma is élő Bucsányi család czímere: kék paizsban, arany leveles koronára illesztett, szarvaival felfelé álló ezüst holdsarló, felette hatágú arany csillag; sisakdísz: a paizsalak. A család egynémely tagjának pecsétjénél hiányzik a paizsból a korona.

---

[1]) Századok, 1880. 485. l.

5. Az 1666. évben Gábor szathmári főkapitányban kihalt osgyáni Bakos családra vonatkozó legrégibb pecsét: Bogus (Bakos) mester szepesi alispán és várnagy pecséte 1346. évből.[1]) Sisakpecsét, melynek dísze felfelé irányult holdsarló, reá illesztett hatágú csillaggal.

E család később egy a Bakos névre vonatkozó beszélő czímert vett fel, melynek paizsalakja — a magyar heraldikában gyakori — (kékben) szőlőtőre ágaskodó bakkecske, sisakdísze a paizsalak, hol a szőlőtövön levő koronára, második sisakdíszül pánczélos kar van illesztve, markában függélyesen tartott rövid pallossal s az ősi czímer, a csillag és a félhold mint harmadik sisakdísz van a pánczélos kar könyökhajlásába illesztve.

5. A Bakos családhoz hasonlóan a Jánoky és Vajdai család is megváltoztatta egyszerű ősi czímerét. Ez ágazatból Demeter veszprémi püspök 1391. évből fenmaradt mandula alakú pecsétje [2]) csúcsíves fülkéjében Mihály arkangyal küzd a sárkánynyal, felette Mária a gyermek Jézussal ölében s alatta a püspök térdelő alakja. A püspök alakjától jobbra és balra helyezett háromszögpaizsok czímerképe: szarvaival felfelé irányult holdsarló, felette hatágú csillag. Tehát még az ősi czímerkép. De már Vajday Györgyöt

---

[1]) Máriássy Itár a N. Múzeumban.

[2]) Nyáry: Heraldika XII. tb. 92. sz.

és közel atyafiait 1431-ben Zsigmond király új czímerrel adományozta meg, melyben még csak emlékeztető sem maradt az ősiből[1]) s melyet aztán ez ágazatok ivadékai kihalásukig használtak.

6. Másképp járt el a petri Ders család. Ennek legrégibb heraldikai emléke azon czímerlevél, melyet Zsigmond király 1417-ben Konstanzban adományozott petri Ders Benedeknek s testvéreinek.[2]) Az adományozott czímer leírása a következő: kék paizsban felfelé irányult holdsarló két hegyén egymással szemben két zöld papagály áll, csőrükkel egy a holdsarlóra helyezett hatágú aranycsillag két felső sugarát fogva. Sisakdísz a paizsalak, takaró kék-veres. Ha ezen czímeralakból a két papagályt elképzeljük, ott marad a Hunt-Pázmán nemzetség czímerképe egész őseredetiségében. Itt tehát csak az ősi czímert bővítették a két zöld papagálylyal, melyek azt tarkábbá tették ugyan, de kivetkőztették ősi eredeti szépségéből. Ezen czímerváltoztatások egy szokatlan, nem teljes bizonyosságú, de valószínű feltevésre engednek következtetést. A Hunt-Pázmán leszármazók a XIV-ik század végeig eléggé hívek maradtak ősi czímer-jelvényeikhez. A XV-ik század elején, mihelyt a király czímeradományozási jogszokása megnyilt, azonnal két ágazat kér, egyik új czímert, másik czímerbővítést. A várnai ütközet után, daczára annak, hogy e nemzetség még évszázadokig — a mai napig — sok ágazatában él, csak a Bucsányiak czímerpaizsában maradt fenn az ősi jelvény eredeti állapotában. Ez időszak teljesen összeesik a törökök Európába törésével. E pusztító hadakat mindnyájan hazánk és a kereszténység ellenségének tekintették, ádáz küzdelmek folytak egymás ellen, mely küzdelmek első korszaka a hazánkra nézve szerencsétlen várnai csatával végződött.

Ezen török hadak zászlóit a Hunt-Pázmán nemzetség ősi czímeréhez teljesen hasonló jelvény ékesítette s nincs kizárva, hogy ezen hasonlóság vitte rá a Vajdaiakat, Jánokyakat, Újhelyieket, Derseket, osgyáni Bakosokat s a Hamva nemzetségből leszármazott családokat ősi czímerük megváltoztatására!?

---

[1]) Turul, 1890. évf. 112. lap.

[2]) Eredetije a leleszi konvent levéltárában.

7. A Korláthkői család czímere, Korláthkői Péter 1514. évi pecsétje után ismeretes, ki ez időben komárommegyei főispán volt. Czímere: szarvaival felfelé álló holdsarló, hajlásában hatágú csillag. Ez a sisakdisz is.[1]) Korláthkői Péter az 1521. és 1524. években királyi kanczellár és főajtónálló volt, a mohácsi ütközetben esett el s halálával családját is sírba vitte. Ez évekből is maradt fenn pecsétje.[2]) Ezen a paizs osztott, felül sas — valószínüleg valamelyik anyai ősének czímere, vagy a lengyel sas, melyet királya kitüntetésül adományozott neki, — alul az ősi czímer, a csillag és holdsarló.

8. A Kóváry család czímere Kóváry Pál mester, Garay Miklós nádor itélőmestere 1421. évi pecsétjéről ismeretes.[3]) Ez is teljesen egybevág az előző adatokkal, csillag és félhold.

Az eddig elősorolt egybevágó heraldikai bizonyítékok erejét növeli az, hogy mindezen családok, melyek e bizonyítékokat nyujtják, a Hunt-Pázmán nemzetség ősi fészkén éltek századok során át, legtöbbje egészen kihalásáig s így ősi czímerüket folytonosan ismerték és használták, de még inkább növeli e bizonyítékok erejét az, hogy a nemzetség ősi lakhelyétől messze távolba, Szatmár és Ugocsa vármegyékbe költözött ivadékok: a fent említett petri Dersek, a Fancsikayak és maghfalvai Zovárdffyak is részben kihalásukig, részben a teljes heraldikai hanyatlás koráig, hűek maradtak az ősi czímerhez.

9. A Fancsikay család czímerét Fancsikay Lázár Szatmár vármegye alispánjának 1425. évből származó pecsétje után ismerjük.[4]) Ez is, miként az előzők, csillag és holdsarló. E családnak egyik ivadéka, János, 1582-ben Rudolftól új armálist nyert, melynek czímerképe az ősi czímertől teljesen elütő.

10. Végül a maghfalvai Zovárdffyak czímerét Mihalik József a XV-ik századból származó mátyfalvi templom ismertetésénél[5]) így írja le: »A kapu fölött egy esőfogó kőbalda-

---

[1]) Véghelyi gyűjtemény. Nemzeti Múzeum.

[2]) (1521.) Véghelyi gyűjt. (1524.) Orsz. Ltár. Dl. 24. 148.

[3]) Kubinyi Ferencz közlése.

[4]) Csoma ltár.

[5]) Arch. Ért. Új foly. XI. 361.

chin alatt, ugyanoly kőből faragott czímerpaizsot találunk A paizs alsó része félkörrel határolt, felső széle egyenes vonalú, mezejében pedig hatágú csillagot visel, mely alatt felfelé fordított holdszarv (félhold) látható.«

Az előadott tízszeres bizonyíték, tíz, a nemzetségből leszármazó család egyező czímere bizonyít a bécsi Képes Krónika tévedése ellen.

A Hunt-Pázmán nemzetségből leszármazó családok czímereinek sisakdíszei, ha látszatra eltérnek is egymástól, a lényegben egyezők. A Forgáchok koronás szűze a két holdsarlóval, a Szentgyörgyiek és Baziniak pávatollforgóval feldíszített csillaga éppen úgy ismétlése az ősi paizsalaknak, mint az osgyáni Bakosok, petri Dersek és Bucsányiak sisakdíszei.

A Hunt-Pázmán nemzetség czímerének színeire nézve, legrégibb kútforrás a Képes Krónika. A miniatürjeiben itt-ott található heraldikai rész értékéről más helyen szóllottam,[1]) e helyen csak annyit említek meg, hogy a Nemzeti Múzeumban levő másolatban lefestett czímerpaizsoknál teljesen hiányzik a kék szín s nagyon gyakori a szürke (fehér?). A másoló tévedése-e ez, ki a lekopott kék színeket nem tudta visszaadni, vagy az eredetiben is hiányzott e szín? Csak az eredeti codex tüzetes tanulmányozása után volna eldönthető. De az bizonyos, hogy a paizs színével maga a miniatürök festője sem volt tisztában, a mennyiben a Héder lovagnak tulajdonított Hunt-Pázmán czímerjelvényeket a lovag paizsán fehér, zászlóján veres színben tüntette fel. Ez elég ok, hogy a Bécsi krónika czímerszínezését irányadóul ne tekintsük.

Fentebb meghatároztuk, hogy a Szentgyörgyi és Bazini grófok paizsszíne az arlbergi codex adatainak daczára is kék. Hasonlóan kék a petri Dersek, Forgáchok és Bucsányiak czímerpaizsa. Ezek összes adataink, a melyek mind egyezők. Ezek alapján a teljes ősi czímert következőleg határozhatjuk meg: kék paizsban, felfelé fordult ezüst holdsarló felett hatágú aranycsillag; sisakdísz a paizsalak; takaró kék-arany.

---

[1]) Csoma, A Hunt-Pázmán nemzetség czímere.

IGMÁN.

(Vígman.)

Ezen nemzetségnek egyik kiválóbb alakja I. Lőrincz, az oklevelek tanúsága szerint 1294—1296-ban erdélyi vajda volt. 1304-ben »mint előkelő I. Károly párti főúr, az osztrák herczegekkel kötött szövetség levelére ő is ráfüggeszté pecsétjét.« [1]) A pecsét körirata: »S. LAVRENCII. VAIVADE FILII COMITIS A. DE. VIGMA.« [2]) A pecsét köralakú mezejét egy teljes czímer foglalja el, paizsa ötször osztott, csupor sisakjának dísze három pávatoll.

Mint ezen pecsét körirata is mutatja, Lőrincz még nyolcz évvel vajdasága után is erdélyi vajdakori pecsétjével pecsételt, melyen a czímer volt állásának hatalmi jelvénye. A paizsban az osztások, a sisakon a pávatoll forgó, mindkettő az ország czímeréből volt átkölcsönözve, éppen úgy mint a Katisz nemzetségből származott Tamás erdélyi vajda 1336. évi pecsétjénél (l. Katisz nemzetség alatt), a mely csak a paizs osztásainak számánál mutat ettől eltérést, máskülönben teljesen egyező.

Ha lett volna is az Igmán nemzetségnek ősi czímere — a mit szerény vagyoni körülményeinél fogva alig feltételezhetünk, — az ismertetett pecsétet, a mostanig ismert egyedüli forrást, ez ősi czímer kutatásánál figyelembe nem vehetjük.

JÁK.

A jövevény Ják nemzetség a régmultban elég előkelő volt arra, hogy nála is ősi zászlós jelvényt feltételezzünk és keressünk. Őseik között már a XIII. század legelején volt nádor, horvát és tótországi bán, főispán, de ezen korai időkből a nemzetség czímerére vonatkozó pecsétet nem ismerünk. Később, a midőn már sűrűbb lett a pecsétek használata s

---

[1]) Karácsonyi i. m., II. 242.

[2]) Nyáry, Herald. IV. tb. 31.

a midőn már nagyobb számban maradtak fenn az oklevelek, a nemzetség tagjai nem viseltek főbb államhivatalokat s így csakis a most élő, vagy a közelmultban kihalt — ezen nemzetségből származó — családok czímerei az egyedüli források a nemzetségi czímer meghatározásához.

A Ják nemzetségből származó családok közül a Niczky, keményegerszegi Kemény, Sitkey és Szelestey családok czímereit ismerjük.

A Niczky család czímere: feketében koronás, kettősfarkú arany oroszlán, jobb karmában görbe kardot tart. Sisakdísz a paizsalak növekvőn; takaró fekete-arany.

A keményegerszegi Kemény családé: kék paizsban arany oroszlán jobb karmában görbe kardot tart. Sisakdísz a paizsalak növekvőn; takaró kék-arany.

A Szelesteyeké: kékben kettősfarkú arany oroszlán, jobb karmában egyenes pallost tart, melyre turbános törökfő van tűzve. Sisakdísz a paizsalak növekvőn; takaró kék-arany, veres-ezüst.

A Sitkey család ismert czímere nem vehető fel a nemzetségi czímerek kútforrásai közé, mert azt Zsigmond király adományozta 1418-ban Ulmban, Gyalokay Jánosnak, mint főczímerszerzőnek és csak általa mint mellékczímerszerzőnek Sythkei László fiának, Mihálynak.

E szerint csak az első három család czímerénél kell keresnünk a kiindulási pontot a nemzetségi czímer meghatározásához.

E kiindulási pontot a három czímer egybevágó paizsalakja az oroszlán képezi, és ezt kell tekintenünk az ősi czímernek, de természetesen csakis az oroszlánt, attributumok nélkül. El kell képzelnünk első karmából a kardot, még inkább a Szelestey czímer egyenes pallosát a reá tűzött törökfejjel, mert ezek a későbbi századok symbolikus toldalékai, a midőn az oroszlán megszünt oroszlán lenni, a midőn az már csak a bátor harczost, a rettenthetetlen vitézt jelképezte, kinek kezébe kard, buzogány vagy dárda illik. Hogy az oroszlán kettősfarkú-e vagy nem? Ez a heraldikában lényegtelen, mert a kettős és hármas farkak a gothikus modor czifrázataiból keletkeztek, és tulajdonképpen — miként a többi

czímerállatnak — az oroszlánnak is mindig csak egyfarkúnak kellene lenni.

Az oroszlán színe mindhárom czímernél arany. E mellett tehát, mint az eredeti szín mellett megállapodhatunk. De a paizs színénél már eltérés mutatkozik. A Kemény és Szelestey czímernél kék, a Niczkynél fekete az alapszín. Kettő tehát a kék mellett bizonyít, egy a fekete mellett. De ha tekintetbe veszszük azt, hogy a kék paizsszín a magyar heraldikában a későbbi időben annyira általános lett, hogy az összes czímereknél a paizsoknak körülbelől kilenczven százalékát teszik ki, s mindinkább általános lett az a téves nézet, hogy a magyar nemesi czímer paizsának kéknek kell lenni, s ha mindezek daczára a Niczky család kitartott paizsának — a magyar czímerek között szokatlan — fekete szine mellett, e kitartásra őt csak régi családi hagyományok vezethették.

E nézetet véve alapul, a Ják nemzetség ősi czímerét következőleg határozhatjuk meg: fekete paizsban, arany oroszlán. Sisakdísz a paizsalak növekvőn; takaró fekete-arany.

KÁN.

(Kean.)

Ezen nemzetség czímeres emlékét egyetlen pecsét őrzi az Országos Levéltárban.[1]) Ez Gyula nádor pecsétje 1224. évből. Érdekes e pecsét már csak azért is, mert az legrégibb pecséteink egyike, de azért is, mert ezen korai időben, a heraldika bölcső-korában, a czímer paizsa nem egységes, hanem osztott. A czímer heraldikai leírása ez: osztott paizs, felül üres, alul lépő, szembenéző leopárdos oroszlán.

A czímerpaizsnak ezen korai osztására nézve a következő feltevések vehetők figyelembe. A paizs felső üres része az ország czímerének egyik osztásául tekintendő. A nagyon rongált pecsét paizsának ezen felső mezejében még egy, most már lekopott osztási vonal is létezhetett, hogy így az ország czímeréből mind a veres, mind a fehér osztás képviselve legyen.

---

[1]) O. Lt. Dl. 111. sz.

A czímerpaizsnak ezen felső része minden esetre az ország czímeréből volt átvéve, mint Gyula nádor hatalmi jelvénye. Az alsó rész, a szembenéző, lépő oroszlán lenne a Kán nemzetség ősi czímerképe, mely itt az ország czímerrészletének a főhelyet átengedte s a paizs alsó részébe szorult. Ha ezen feltevés megállhatna, ez esetben a szembenéző, lépő oroszlánt tarthatnánk a Kán nemzetség ősi czímerének.

Valószínübbnek kell azonban a másik feltevést tartanunk.

Az ország czímerének legrégibb reánk maradt emléke Imre király 1202. évi pecsétje, melyen a czímerpaizs négy pólyás, a paizsmezőn, a pólyák között 3, 3, 2, 1, összesen kilencz lépő oroszlánnal. Ezt követi II. András 1223. évi pecsétje, melyen a czímerpaizs hétszer osztott, a 2-ik, 4-ik, 6-ik osztási mezőn két-két egymással szembe lépő, egymástól kis paizsokkal elválasztott oroszlánnal, a legalsón egygyel, a mely itt balra lépő.

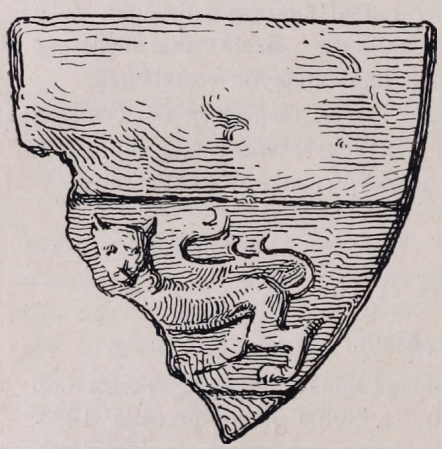

Gyula nádor 1224-ik évi czímere, ennél egy évvel későbbi, tehát egykorú. Mindenesetre azon korból származik, a midőn Magyarország czímerében a lépő oroszlánok még benne voltak, mert benne vannak ezek még II. András 1232. évi pecsétjében is.

Ha az elmondottakat figyelembe veszszük, úgy Gyula nádor pecsétjét egészében csak hatalma jelvényének kell tekintenünk, mint az ország akkor dívott czímerének egy részletét, még pedig a czímerpaizs legalsó részét, a paizslábat, felül az üres osztást, alul a szembe, a királyi pecséten hátranéző oroszlánt.

KAPLYON.

Ezen ősmagyar, valószinűleg honfoglaláskori nemzetség, már a XIII. század utófelében, eltekintve több jelentéktelenebb mellékágazatoktól, két fő ágra oszlott. Az egyik a Nagymihályi ág, mely Ungmegyében lett törzsökös, a másik az ősi birtokokon maradva, itt oszlott a Károlyi, Vetési, Bagossy, Csomaközy és Vaday ágazatokra.

E nemzetség régibb pecsétmaradványai a Nagymihályi ágra vonatkoznak.

Legrégibb a Nagymihályi György ungi alispán pecsétje, mely egy 1370. márczius 16-án fia János által kiállított oklevélre van nyomva,[1]) de mely ezen évnél régibb, mert György ez időben már valószinűleg nem élt. Körirata: »Georgius fil. Laurenci«. Két egymással szembe állított kapufélfához hasonló ágast ábrázol, melynek szemöldökfája nincs összeköttetésben. Az ágasokra, szintén egymással szemben, két szarka áll, melyeknek csőre összeér.[2])

A második adat ugyancsak 1370-ik évből György fia János ungi alispán pecsétje »S. IOHANIS. FILI. GEORGI« körirattal. Ezen a két kapufélfát már szemöldökfa tartja össze, melyen a két szemben álló madár csőrével a szemöldökfát érinti.[3])

Ezt követi azon czímerbővítés, melyet Zsigmond király 1418-ban Konstanczban adományozott Nagymihályi Albert, vránai perjelnek, melyben kék paizsban arany koronára helyezett, nyitott arany kapun egymással szemben álló két szarka drágaköves arany gyűrűt tart.

Sztáray Imre gróf 1752-ben a Pribék és Fekete családok ellen indított czímerbitorlási perben már azt is tudni véli, hogy ezen czímer az ungvármegyei Vinna vár nyitott kapu-

---

[1]) Sztáray oklevéltár I. 363.

[2]) Ezen czímerről mondja Bárczay Oszkár »Heraldiká«-jában a 174. lapon: »Azt hiszem, nem tévedek, hogy a Kaplyon nemzetségbeli Nagymihályiak legrégibb czímerképe bitófa, melyen varjak állanak s ezt kapuvá változtatták később.«

[3]) Sztáray I. 368.

ját ábrázolja.[1]) Ezen czímert használta a gróf Sztáray, Vinnay, vinnai Ewdenffy, nagymihályi Pongrácz, nagymihályi Bánffy és a Thybay család is. A lelei Kaplyoni családból László egri olvasókanonok és vicarius 1537-ben olyan pecsétet használ, melynek czímerpaizsában — a mennyire a homályos vonás kivehető — koronán kereszt vagy fa áll, ezzel szemben oroszlán ágaskodik. Ez tehát az ősi czímerhez semmiben sem hasonlít.[2]) Inkább egyezik ezzel Czékey János sisakpecsétje 1493-ból,[3]) melynél a csőrsisakon repülésre kész madár áll.

A nagymihályi ágazat czímere már ezen szövevényes volta miatt sem lehetett a Kaplyon nemzetség ősi czímere. Inkább feltaláljuk azt a dr. Karácsonyitól Károlyinak nevezett ágazat czímerében, daczára annak, hogy az erre vonatkozó czímer- és pecsétmaradványok csak egy századdal utóbb tünnek fel, mint Nagymihályi György legrégibb pecsétje.

Az 1470. évből Vetéssy Albert veszprémi püspöknek maradt fenn egy pecsétje a bécsi államlevéltárban, mely balra fordult sólymot ábrázol. Ugyancsak ezzel egykorú festett czímere látható egy általa kiállított oklevélen:[4]) alul kerek kék paizsban balra néző arany sólyom. A madár stílja itt kevéssé tér el az ezen korbeli sas ábrázolásától s e czímert könnyen is sasnak tarthatnánk, ha a püspöknek elébb említett pecsétjén a sólyomnak jellege erősen fel nem tünnék.

A Vetéssy családnak egy évszázaddal későbbi czímere[5]) Vetéssy Márton 1586. évi pecsétje után már jobbra fordult sólyom, *összetett* szárnyakkal, sziklákon áll.

Csomaközy András pecsétjén 1618-ból[6]) a sólyom koronán áll.

A Károlyiak legrégibb pecsétei: a Györgyé 1563-ból,[7])

---

[1]) Illésy I. Per a Nagymihályi czímer bitorlása miatt. Turul XVIII. 40.
[2]) Kissevich levéltár A. A. 36.
[3]) Bécsi államlevéltár kiállítása 1896.
[4]) Másolata a Nemzeti Múzeumban.
[5]) Károlyi lt. III. 439.
[6]) Siebmacher 99. l.
[7]) Károlyi lt. III. 342.

a Dénesé 1570-ből [1]) származnak. Csak Géresi Kálmán leírása után ismerjük, hogy azoknak paizsában »kiterjesztett szárnyú madár, valószinűleg a Károlyiak czímerében ismeretes karuly alakja látható«.

Feltünő, hogy tudósaink, kik a Károlyiak czímerével foglalkoztak, a sólymot, a karvaly alakját mindannyian vonatkozásba hozták a Károlyi névvel s ez alapon czímerükből

[1]) U. o. III. 390. l. Azon pecsét, mely e kötet 194. lapján metszetben is közölve van, melylyel Károlyi Mátyás özvegye, Kazsui Borbála pecsétel, nem tartható a Károlyiak czímerének. Ennek paizsalakja hosszú, kerekbe hajló nyakával félre nem érthetőleg pelikán s a pecsét valószinűleg a Kazsui család még eddig nem ismert czímerét ábrázolja.

beszélő czímert igyekeztek csinálni,[1]) holott pedig, a mint a Bagossyak Bagostól, a Vetéssyek Vetéstől, a Csomaközyek Csomaköztől, a Károlyiak egyszerűen Károlytól vették nevüket s nevük czímerükkel semmi összefüggésben nincs. Mert ha ezen czímert a Károlyi családra nézve beszélőnek elfogadnánk, hogyan alkalmaznánk beszélő voltát ezen családtörzs többi négy hajtására, melyek ugyanazon czímert használták s melyek közül nem a Károlyi család volt az előző századokban a legelőkelőbb.

Az elősorolt pecséteken a sólyom emelt jobb lábának és a karmaiban tartott szívnek még semmi nyoma sincs. A paizsalak ez állását valószinűleg csak később, a XVII-ik század vége felé nyerhette, a XVIII. században a vele egy tözsből származó családok is ilyen alakban használták a czímeralakot. Így látjuk azt a kaplyoni Bagossy Márton 1782. évi [2]) és a Csomaközy Zsuzsanna 1774. évi [3]) pecsétjein. A Csomaközyek sisakdísze növekvő férfialak, jobbjában törökfő, baljában egyenes tőr.

Ha ezek után a Kaplyon nemzetség két ágazatának, a nagymihályi és kaplyoni ágazatnak czímeremlékeit egybehasonlítjuk, azokban csak egyetlen közös vonást: a madarat találjuk, de ezt sem oly helyzetben, hogy a nagymihályi ágazat két szarkáját az ősi czímerből történt átalakulásnak tekinthetnénk. A két ágazat czímere két különböző czímer s egységre nem vihető, de ha ezek alapján kell e nemzetség ősi czímerére következtetnünk, kétségtelenül a kaplyoni ágazat czímerét kell annak tartanunk, mely egész teljességében a Vetésy Albert, veszprémi püspök 1470-ből származó festett czímerében tartotta fenn magát s ez kék paizsban arany sólyom.

Ez színezésére nézve is megfelel egy ősi czímer kivánalmainak s nálunk Magyarországon, hol a madáralak érczszíne csaknem példa nélkül áll, a sólyom aranyszíne is teljes bizonyíték arra nézve, hogy azt a Kaplyon nemzetség ősi czímeréül elfogadjuk.

---

[1]) L. Nagy Iván székfoglalóját: Adatok a magyar czímertanhoz. Akad. Ért. I. kt. 1860. és Géresy Kálmán előszavát a gróf Károlyi oklevéltárhoz.

[2]) Csoma levéltár.

[3]) Diószeghy levéltár.

KÁTA.

Hogy ezen nemzetség czímerét egész teljességében ismerjük, elhunyt jeles heraldikusunk, Cserghő Géza érdeme, ki nyomról nyomra, fáradsággal és éles szemekkel kutatta és gyűjtötte az ezen nemzetségből leszármazott ágazatok pecsétmaradványait. Kutatásainak eredményét egy értekezésben közölte a Turul folyóiratban [1]) s ebben kétségbevonhatatlanul megállapította e nemzetség ősi czímerét, sisakdíszével és színeivel együtt.

Érdekes, hogy Cserghő nem a szokott úton jutott eredményre. Nem a genealógiai adatok alapján kutatott az egyes családok czímerei után, hanem az egybevágó heraldikai adatokat gyűjtötte össze s ezek alapján kutatta az így egymás mellé állított családok közös származását vagy rokonsági összeköttetéseit. És ezen rendszer teljesen bevált. Az utólagos genealógiai kutatások igazolták a heraldikai feltevéseket. Erre nézve nagy segítségére volt az így nyert egyszerű czímerkép, egy hat küllős kerék. Elég egyszerű arra nézve, hogy ősi eredetűnek tartassék, hogy a »de genere« korában, az élő heraldika idejében, a zászló és paizs feldiszítésére szolgáljon, habár a legrégibb ide vonatkozó pecsét is ujabb a nemzetségi elnevezések koránál, vagy az azt követő időszaknál, mert ez csak a XV. század első feléből származik.

Ezen pecsét Káthay Jakab, egri püspöki vicarius pecsétje 1439. évből.[2]) A pecsét köralakú, minuskulás körirata romladozott, az olvasható rész: »S. IACOBI ... de KATHA. A kerek mezőt négyes karélyban egy teljes czímer tölti ki, melynek paizsalakja hat küllős kerék, koronás sisakján a sisakdísz ugyanaz.

Ezt követi korra nézve a nemzetségnek egy másik

[1]) Turul VII. 119—121.
[2]) Orsz. Lt. Dl. 13,368.

ágazatából származó Charnavodai Egyednek pecsétje 1463. évből.[1]) Paizspecsét, a paizsban hatküllős kerék.

Csáholyi Ferencz, csanádi püspök pecsétje 1522. évből [2]) kissé eltér az előbb leírtaktól, a mennyiben itt a czímerpaizs alakja malomkerék, a mely eltérés azonban lényegtelen s már ugyancsak az ő, vagy egy másik Csáholyi Ferencz négy évvel későbbi pecsétje 1526-ból [3]) ismét a hat küllős kereket mutatja.

A nemzetség három különböző családjának ilyen teljesen egybevágó czímere elég heraldikai bizonyíték e nemzetség czímerének megállapítására, kivált ha látjuk a szivós ragaszkodást e családoknál a későbbi időkben is, kihalásukig, az ősi-jelvényhez.[4]) Kátay Mihály kállói kapitány 1604-ben [5]) ugyanazon czímerrel pecsétel, a mivel Káthay Jakab 1439. évben s változatlanul használja azt Káthay Ferencz 1670. évben, ki talán az egész nemzetség utolsó sarjadéka volt.

A paizs alakjában és sisakdíszében ekképen meghatározott nemzetségi czímer kiegészítését, színeinek meghatározását lehetővé teszi Máriássy Istvánné, Csáholyi Luczia festett emléktáblája, mely évszázadokig a márkusfalvi templom falán függött.[6])

Ezen köralakú emléktábla a XVI. század első negyedéből származik; a mint Bárczay idézett czikkében korát meghatározta, az 1516—1521. évek valamelyikében készült. Ezt stílusa is igazolja. Ábrázolása a csúcsív küzdelme az ekkor virágzó olasz renaissance-al, mely a csúcsívhez szivósan ragaszkodó felvidéken nehezen hódított. Körirata tiszta góth minuskula, melynek összeszorított betűi vezették egykor

---

[1]) Orsz. Lt. Dl. 15,795.

[2]) U. o. Dl. 23.668. sub »Ferencz«.

[3]) U. o. Dl. 24,256.

[4]) Káthay Ferencz 1575. és 1576-ban (Kassa város ltára) egy sajátságos és minden valószinűség szerint önkényes czímertörést használt pecsétjében. Itt a paizsban felül egy sasfej van és ez alatt egymásmellé helyezve két hatküllős kerék. Felemlítem ezen eltérést, bár ugyanő már a következő években a rendes Káthay czímert használta.

[5]) Csoma ltár, Vegyesek fc. I.

[6]) L. Bárczay Oszkár »A márkusfalvi templom czímeres emléktáblái« Turul XV. 92—94.

Wagner Károlyt[1]) azon tévedésre, hogy a köriratban a »Zcawhal« (Csáholyi) nevet »Zcambai«-nak olvassa. A tábla arany csillagokkal behintett kék mezejére egy nagyon is túlhajtott alakú olasz renaissance izlésü, vörös czímerpaizs van helyezve, benne a paizsalak félprofilban elhelyezett arany kerék. A keréknek ehhez hasonló elhelyezése példátlan a

heraldikában. Azonban bármily gyarló legyen is ezen czímerkép egész heraldikai kivitele, értékes az már koránál fogva is, s főképen azért, mert a Csáholyi Luczia czímerét ábrázolja és így megismerteti velünk a Káta nemzetség czímerének színeit.

A nemzetségi czímer színeire nézve másik fontos adat Rudolfnak 1580 február 24-én kelt czímerbővítő oklevele

[1]) Analecta Scepusii, II. 353.

Melyth István, Pál és Vid részére.[1]) A két előbbinek anyja Csáholyi Anna volt s az oklevél a Csáholyiak czímerét egyesíti a Subich nemzetségből származó brebiri Melith család czímerével. Az egyesített czímer az oklevélben következőleg van leírva: »Vörösben zöld halmon koronás, szárnyas angyal, hosszú, kék ruhában, mellén keresztbe tett vörös stólával, karjai meztelenek, lábai keresztbe vannak téve, kinyújtott jobbjában arany koronát tart, melyből két fekete sasszárny emelkedik ki (Melith czímer), a korona alatt arany félhold és ez alatt arany csillag; baljával egy fa kocsikerékre támaszkodik« (Csáholyi czímer).

A koronás szűz itt czímerbővítés s bár a paizs főalakjául tünik fel, mégis csak alárendelt mellékalak, melynek jobbjában a Subichok ősi czímere, a nyitott fekete szárny van helyezve, balját a Káta nemzetség czímeralakjára, a kocsikerékre támasztja s így mintegy összekötő kapcsot képez a két család czímere között. A paizs színe vörös. Ez egyezik úgy a Subichok (l. Zrinyi czímer), mint a Káta nemzetség paizsszínével a miért is nem volt szükség arra, hogy a paizs színét megoszszák. Az ősi czímer arany kereke itt a fa természetes színében lett ugyan adományozva, de a fa sárgás-fehér színe, az élő heraldika korában a hozzá legközelebb álló arany színnel volt festve, mert az élő heraldika kora még nem ismerte a természetes színeket.

A Káta nemzetség ősi czímere tehát az elmondottak alapján: vörös paizsban hatküllős arany kerék; sisakdísz a paizsalak; takaró vörös-arany.

KATISZ.

A Katisz nemzetség czímerét általában megfejtettnek tartja a szakirodalom a sok egybevágó XIV. és XV. századból származó pecsétek alapján. Ezek szerint a czímer paizsa osztott: felül növekvő koronás oroszlán, alul pólya. Így van az közölve a Siebmacher pótlékkötetében is.

---

[1]) Turul VII. 142.

Azonban ezen czímer így a heraldika bölcsőkorában nem alakulhatott. Azon kor, melyben ezen nemzetségi czímerek keletkeztek, még nem ismerte az osztott, összetett czímereket. Vissza kell tehát vezetnünk e czímert ősi, egyszerű, eredeti állapotára.

A Katisz nemzetség czímerére vonatkozó legrégibb pecsét Tamás, erdélyi vajda és szolnoki főispán pecsétje 1336. évből. — A pecséten koronás oroszlán látható, melynek alsó testét egy reá illesztett czímerpaizs fedi el. A paizsot pólya metszi át, csupor sisakjának dísze hat egymás mellé helyezett pávatoll.

Ezen pecsét sajátságos szerkezetével sok félreértésekre adott alkalmat. B. Nyáry Albert »A heraldika alapvonalai« czímű jeles művében kettős tévedésbe esett, midőn ezen pecsétet ismertette. Tamás vajdát, a czímerpaizs pólyája alapján, az Aba nemzetségből származottnak állította és a paizs tetejéből kinövő »fésüs sörényű« oroszlánt paizsőrnek tartotta.

Paizstartónak mondja azt Csergheő Géza is egy hozzám írott levelében és rendkívülinek tartja azt, hogy a paizstartó pár év mulva mint szabályszerű czímeralak a fő helyet foglalja el a Katisz nemzetség czímerpaizsában.

E pecsétnél valójában két czímer van egymás fölé helyezve. Alól, a pecsét köralakú mezején, paizs nélkül, a Katisz nemzetség ősi czímere: a koronás oroszlán van, s e fölé van helyezve egy másik czímer, egy pólya az ország czímeréből s a sisakon szintén az ország czímerének sisakdísze: a pávatollforgó.

A Katisz nemzetség korra második sphragistikai emléke: ugyancsak Tamás comesnek sisakpecsétje az 1349. évből, a midőn már országbiró volt. Ezen sisakdísz: koronás oroszlán. Tehát nem pávatollforgó s nem is valami újonnan felvett sisakdísz, mert a koronás oroszlánt ott látjuk a Tamás comes első pecsétjén is, az ország czímerétől, mint méltóságának jelvényétől, félig elfedetten.

Rajcsányi János pecsétmásolatai között Tamás országbirónak még egy harmadik, 1353. évből származó pecsétjét is találjuk. Paizspecsét, osztott mezővel, felül, az osztási vonalból növekvő koronás oroszlán, alul háromszor osztott. Ezen czímerpaizsban tehát az ősi czímer, a koronás oroszlán, a méltósági jelvénynyel: az osztásokkal egy paizsba van foglalva, még pedig az ősi czímer a főhelyen s csak másodsorban a méltósági jelvény.

A közönséges czímeralaknak heroldalakkal egy paizsban ilyen módon való egyesítése igen régi keletű.

Azon korban, midőn a czímeralak még feltétlenül nem volt paizsba foglalandó, midőn azt még a lovag zászlóján, öltönyén, sisakján viselte, a paizs prémekkel és különböző alakú és színű posztódarabokkal volt felékesítve. Mikor aztán beállott a heraldikában azon korszak, melyben a czímerre nézve elkerülhetetlen kellék lett, hogy az paizsba legyen foglalva, a lovag a paizs előbbi díszeit mellőzte s zászlójának jelvényét festette reá. De sokszor megtörtént, hogy a lovag sajnálta megfosztani díszétől paizsát s ezt fogadta el állandó czímerül, elhagyva zászlós jelvényét, mely mindig

közönséges czímeralak volt. És ezzel előállott a heroldalak, a legfiatalabb czímeralak a heraldikában. Végül volt eset, hogy a lovag zászlós jelvényétől sem akart megválni, de paizsa díszétől sem, és a zászló jelvényét a paizs diszítésével egyesítette a paizsban. Ezen egyesítési mód már a XIII. század első negyedében is előfordul.

Ezen, már akkor szokásos módon egyesítette Tamás országbiró egy paizsban ősi czímerét az ország pólyáival.

A czímeregyesítés nagy változást idézett elő a nemzetségi czímer paizsalakjában. Ez ugyanis eredetileg egész koronás oroszlán volt. Hogy ezen czímerállat az osztásokkal megférjen, ez utóbbiakkal az oroszlán alsó testét eltakarták s ez által az oroszlán az osztási vonalból növekvővé változott. Később a heraldikai helyes érzék az osztási vonalra koronát helyezett s ebből nőtt ki a paizs oroszlánja. Ezen helyzet idővel annyira állandó lett, hogy az egész oroszlán többé elő sem fordul s a hol a paizs alakját kitöltő osztások elmaradtak is, a czímerállatot ott is koronából növekvőn ábrázolták.

Tamás országbiró fiától, Kónya bántól eddig nem ismerünk pecsétet, de unokájától, Frank comes országbirótól kettő is maradt reánk. Az egyik az 1380-ik évből származik. Ezt a bécsi államlevéltár állította ki az ezredéves kiállításon. Frank ez időben soproni főispán és kőszegi várnagy volt, pecsétje sisakpecsét, növekvő koronás oroszlánnal. A másik czímer 1401-ből való,[1]) a midőn már országbiró volt. Ez is — mint nagyatyjáé 1353-ból — osztott, felül az osztásból növekvő koronás oroszlán, háromszor osztott paizslábbal.

E czímerpaizsba tehát már belefoglalta országbirói méltóságának jelvényét is.

Botka Tivadar »A heraldikai bizonyítékok« czímű értekezésében [2]) így nyilatkozik: »A családi czímerek azonossága vagy különbözése egyike azon biztos érveknek, melyek segítségével a középkori magyarországi családoknak közös vérségét vagy különbözését, néha minden adatok nemlétében, biztosan meghatározhatjuk.«

---

[1]) Pecsétlajstrom VII. tábla 29. szám.

[2]) Századok 1873. 570. lap.

Botka Tivadarnak ezen állítását, a mennyiben az a családi czímerek azonosságára és nem különbözőségére vonatkozik, a heraldikai kutatás többszörösen igazolta.

De azért ezen nézet alapján is nagyon óvatosan kell eljárnunk, különösen olyan régi czímereinknél, melyeknek az egyszerű czímeralakon kívül más, különösen jellemző ismertető jeleik nincsenek. Mert ha némely esetekben igaz nyomra jutunk is, a fennmaradt pecsétmaradványok sok esetben tévútra vezethetnek. Különösen veszedelmes sphragistikai források nálunk a nagy számban fennmaradt alispáni kiadványok a XIV. és XV. századból. Szerencsére ezen »vicecomes et quatuor judices« pecsétei legnagyobbrészt homályosak, letöredezettek s meg nem határozhatók, hogy mily sorrendben illetik külön-külön az oklevélben elősorolt hivatalos személyeket. Ezek között a legtöbb apokrif czímerkép és embléma, mert legtöbb esetben czímer nélkül találta a megyei köznemes urat az alispánná vagy szolgabiróvá választás tisztessége.

De ezekkel szemben a Katisz nemzetség czímere osztott alakjában annyira jellemző és kizárólagos, hogy még ha okleveles bizonyítékok nem jönnének is segítségünkre, a czímerhasonlóság alapján teljes bizonyossággal állíthatnók, hogy a vingarti Geréb és a harinnai Farkas családok ugyanezen nemzetség elágazásai. Az ezen két családra vonatkozó pecsétek és czímerek újabb adatok ezen nemzetség czímerének nemcsak biztosabb meghatározásához, de annak teljesebbé tételéhez is.

Vingárti Geréb János mint görgényi várnagy 1448-ban olyan czímerrel pecsétel, melynek paizsalakja koronából növekvő oroszlán.[1]) Ugyanő 1458-ban, mint erdélyi főkapitány, osztott paizsot használ, felül koronából növekvő kettősfarkú oroszlánnal, alul egy pólyával. Vingárti Geréb Péter országbiró 1496. évből származó czímerének paizslába háromszor osztott.[2])

Harinnai Farkas Tamás, a székelyek alispánja és gör-

---

[1]) Teleki oklevéltár II. 36.

[2]) Orsz. Ltár, Pecsétek mutatója, XII. tábla 52. szám.

gényi várnagy 1493-ban [3]) még messzebb megy a hagyományok útján, a mennyiben czímerpaizsát egészben két rövid pólya foglalja el s csak a sisakdísz növekvő oroszlánja emlékeztet az ősi czímerre.

Végül Harinnay Krisztina 1634-ből származó czímere [4] hasonló Frank országbiróéhoz, háromszor osztott paizsláb fölött növekvő koronás oroszlán, háromszorosan osztott farkkal.

Ezen ősi nemzetségi czímer színeit azon czímeradomány tartotta fenn, melyben Kanizsay Dorottya részesült

II. Lajos királytól 1519. évben. Az adományozott czímer: vörös paizsláb fölött, melyben ezüst pólya van, kék és aranyban hasított, elől befelé fordult, arany koronából növekvő, koronás oroszlán, hátul fekete, szárnyas sasláb. E czímer tulajdonképen a vingárti Geréb és a Kanizsay családok, vagyis a Katisz és Osl nemzetségek czímereinek összetételéből áll.

---

[3]) Teleki oklevéltár, II. 191.

[4]) Turul, VII. 100.

Kanizsay Dorottya előbb Geréb Péter nádor, utóbb Perényi Imre nádor özvegye volt. B. Nyáry »Heraldiká«-jának 131. lapján ezen czímert a Kanizsay, Geréb és Perényi czímerekből összeállítottnak tartja, hol a koronából növekvő koronás oroszlán a Perényi czímerből lenne átvéve. E felfogás téves, mert igaz, hogy a Perényiek bővített, négyelt czímerében, a 2-ik és 3-ik mezőben van néhol koronás oroszlán, de az oroszlán egész alak, nem növekvő és ezen mező színe vörös és máskülönben is a család ősi czímeralakja, a két szárnyas sasláb közé illesztett hosszú szakállas és hajfonatos emberfő annyira jellemző e családra nézve, hogy a ki a Perényiekkel való összeköttetést czímerpaizsában jelezni akarta, okvetlen ezen ősi részletet vette volna fel, nem pedig a későbbi lényegtelen bővítést.

Az elősorolt heraldikai bizonyítékok alapján a Katisz nemzetség reconstruált czímere a következő: kék paizsban koronás arany oroszlán; sisakdísz a paizsalak növekvőn; takaró kék-arany.

Nem lehetetlen, hogy a Katisz nemzetségnek voltak olyan elágazásai, melyek az itt meghatározott nemzetségi czímertől eltérő czímereket használtak, de tekintetbe kell vennünk részben azt, hogy ezen eltérő czímerek korra sokkal fiatalabbak a heraldikai bizonyítékokul felhasznált régi pecséteknél, részben pedig azon heraldikai érzékhiányt is, mely nemzetünknél minden korban észlelhető volt.

Ez újabb keletű eltérések nem csökkentik a régi egybevágó adatok értékét.

KEMÉN.

A Kemén nemzetségből Kemén fia Lőrincz 1267—1269-ig Magyarország nádora volt. Nádorsága idejéből, 1268-ból egy pecsétje maradt fenn, melyet ifj. Kubinyi Ferencz közölt Monumentáinak első kötetében.[1]) A pecsét köralakú, körirata letöredezett, abból már csakis az »ENCI« (Laurencii) szótöredék maradt fenn. A pecsét mezejét háromszögpaizs

[1]) Kubinyi, Magyar történeti emlékek. I. köt. 59. l. I. tábla.

foglalja el, a melynek czímeralakja három (2—1) (a rajzon) nyolczágú csillag.

Ez az egyetlen maradvány ezen nemzetség czímeréről. De ha figyelembe veszszük azt, hogy ezen paizs a XIII-ik század utófeléből való, hogy e korban ő mint nádor önálló czímeralakot vésetett pecsétjének czímerpaizsába, méltán következtetjük azt, hogy már neki volt ősi jelvénye, melylyel zászlóját és paizsát diszítette s melyet még nádori pecsétjén is használt, a helyett, hogy czímer hiányában, nádori méltóságának emeléseül az ország czímerének valamely részletét vésette volna pecsétjére.

Ha azonban a Kemén nemzetség ősi czímerének paizsalakjára nézve útba is igazít ezen pecsét, ez egyedüli adat, a sisakdísz és az egész czímer színei ismeretlenek maradnak előttünk.

KÖKÉNYES-RAJNÁLD.[1])

Ezen nemzetségből származott az Erdélyben élt s a XVII-ik század folyamán kihalt Dobokay család. Egyik tagja, János, 1407—08-ban erdélyi alvajda volt. Czímerét említi Kőváry László[2]) az alvajda egy 1407. évből származó pecsétje után, melynek czímeralakja egy fél kutya volt. Ugyanezt rajzolja meg Reichenau »Siebenbürger Adel« czímű művében[3]) ugyancsak 1407-ből, de a forrást nem említi, a honnan ezen adatot merítette, Kőváry művéből-e, vagy ő is látott a vajdától pecsétet?

---

[1]) A Rajnáld nevet eredeti alakjában meghagyom, mert ezen idegen hangzású név az ország különböző vidékein különböző alakban torzult el. Dr. Karácsonyi i. m. II. 336. lapján *Radnól*-nak írja, ezzel szemben egy borsodmegyei példát hozok fel. Volt Borsodmegyének egy ős családja, a Szuhafői (de Zuhafew), ebből egy Reynoldus keresztnevű 1520-ban a vármegyében alispán volt. Ennek három fiát atyjuk keresztnevétől *Rhinóth*-nak hívták s megalapították a lászlófalvi Rhinót családot, melyből Rhinót Mihály 1588-ban ismét alispán volt a vármegyében s csak 1622-ben halt ki a család egy másik Mihályban, miután *Rinót* néven négy nemzedéken át virágzott.

[2]) Erdély nevezetesebb családjai 75. l.

[3]) 20. tábla.

Az Országos Levéltárban is van János alvajdától pecsét, az 1408. évből.[1]) Ezt Csergheő Géza látta. Rácsos (Fallgitter) várkapuban a paizs alsó karimájából növekvő állatalak, melyet Csergheő a Siebmacher-féle czímerkönyvben mint oroszlánt publikált,[2]) de a M. Tud. Akadémiánál levő kézirati munkájában azt mondja róla: »Ezen czímernek négylábú állatja épen úgy vehető kutyának, mint kosnak, de oroszlánnak semmi esetre sem, ez ellen bizonyít az előlábak állása.« Valószinű, hogy az 1407. évi pecsét egy az 1408-ik évivel, csakhogy Kőváry élesebb lenyomatot látott 1407. évből, Csergheő egy homályosabbat 1408-ból, melynek alakját biztosan meg nem határozhatta.

Ha a Kökényes-Rajnáld nemzetségnél ősi czímerre gondolhatunk, úgy azt Dobokay János erdélyi alvajda pecsétjének fél kutyájánál kell keresnünk, mert azon czímeradomány, melyet II-ik Lajos 1525. évben szintén egy Dobokay Jánosnak adományozott,[3]) az 1407. évi pecséttel semmi összefüggésben nincs, azzal semmi közös vonást nem mutat fel és távolról sem említi, hogy ezen czímeradománynyal a régit erősíti vagy bővíti meg.

Ezen czímer leírása az oklevél szövegében következő: »Ötszögű paizs, a két legnemesebb természeti színnel, zölddel és kékkel osztva. A zöld osztásban fehér kos, döghöz hasonlóan fekszik, rajta sas áll, nem utolsó dicséretű a szárnyasok között. Mert nemcsak a mi időnkben tartják nagy fejedelmek tiszteletben, hanem a régiek is, az egyetlen s a föld kerekségén leghíresebb római nép császárjai is jelvényül viselték. Melle nyíllal van átlőve, szárnyait kiterjeszti, csőre nyitva, lábaival emelkedni látszik. A paizsra arany koronával ékített sisak van helyezve, a mely hirdeti, hogy te királyi fenségünk iránt sok kedves és hűséges szolgálatot teljesítettél, a miért érdemes vagy utódaidban erényeidnek emlékezetére koronánk képét viselni. Ebből a sas fele emelkedik ki, kiterjesztett szárnynyal, nyitott csőrrel a magasba

---

[1]) Dl. 30,109.

[2]) Pótkötet D. alatt.

[3]) Másolata, Orsz. Ltár Dl. 38,699.

látszik igyekezni. A paizs külső oldalait, elől és hátul *különböző virágok* körítik és ékesítik.«

Ezen újonnan adományozott czímerben négylábú csak a kos s ezt vonatkozásba az alvajda czímerével már csak azért sem hozhatjuk, mert ez az alsó zöld osztásban »döghöz hasonlóan fekszik«. Ilyen helyzetben még a naturalisticus olasz renaissance sem újít fel régi czímerállatot.

LIPONUK.

A Liponuk nemzetségből leszármazott családoktól közösen használt czímernél sem gondolhatunk ősi nemzetségi czímerre. E czímer késői származású, egy családi monda képezi alapját, éppen úgy, mint a Fáy vagy Irinyi családok czímereinek s ezekkel valószinűleg egykorú is. A monda szerint e nemzetség egyik tagja, Koros, egy medvevadászaton megmentette II. István király életét. E jelenetet ábrázolja a czímer, mely a következő: egy fa tövében, a földön férfiú — a király — terül el, rajta egy medve mind a négy lábán áll. Egy másik férfi a medve hátuljánál áll és egyenes pallosát annak hátába döfi. Sisakdísz: növekvő férfi jobbjában pallost tart.[1])

Az ilyen mondai czímerek keletkezését alig tehetjük korábbi időre a XVI-ik századnál, vagy a XVII-ik elejénél.

A leszármazóktól ma használt czímer — melyet Rajcsányi Ádám művének tartanak — még érthetőbb képben állítja elénk a vadászjelenetet, melynél a zöld alapon heverő korona a megtámadott király személyét jelzi. Sisakdísze a magyar heraldikában nem éppen ritkaság.[2]) Ez folytatását képezi a paizsalaknak. A paizsban egy férfiú két kézzel vágja kardját a király személyét támadó medve ellen s a sisakdísz ezen támadás eredményéről számol be, a mennyiben ott a medve vértől csepegő fejét a sisakkoronából növekvő férfiú kardjának hegyére tűzve tartja.

Az ilyen czímerképek a magyar heraldikai hanyatlás legkórosabb kinövései.

---

[1]) Ujfalusy Mátyás pecsétje 1651. évből. Turul V. 91.

[2]) L. A kar a magyar heraldikában czímű czikket. Turul. XVI. 14. l.

LŐRENTE.

A Lőrente nemzetségből származó Essegváry György 1478-ik évben Zala vármegye alispánja volt. Egy pecsétje maradt fenn ez évből az Országos Levéltárban,[1]) paizspecsét: mezején balra fordult sólyom, egy a tárcsapaizs balkeretéből kinyúló kar kézfején áll. A pecsét nincsen kezdőbetűkkel ellátva, sem körirattal, ezért teljes bizonyossággal nem állíthatjuk, hogy Essegváry Györgyöt illeti-e a pecsét, vagy valamelyik szolgabírót? De mivel az a pecsétek sorrendjében az első, méltán feltételezhetjük, hogy az az alispáné volt.

LUDÁN.

A csehországi eredetű Ludán nemzetségnek czímeréből csak a sisakdíszt ismerjük s bár erre két egymáshoz némi-

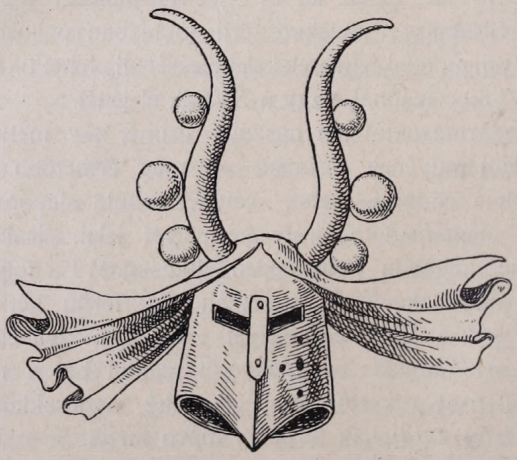

leg hasonló adatunk van, még ezt sem teljesen. Mindkettő sisakpecsét, egyik Szobonya János, rábaközi alispáné 1359.

---

[1]) Orsz. Ltár, Dl. 18.100.

évből,[1]) másik Földémesy Imre, barsi alispáné 1411. évből,[2]) a sisakdísz mind a kettőn bivalyszarvpár, de erre a Szo-

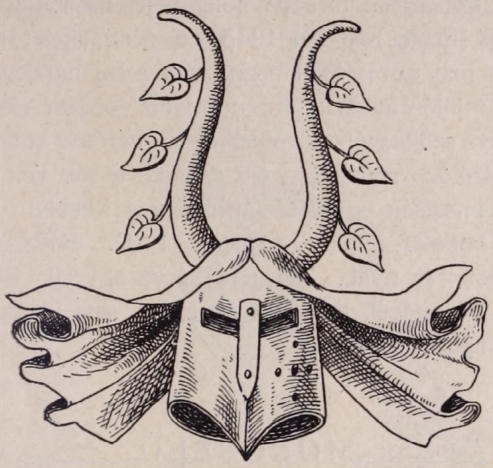

bonya János pecsétjén 3—3 gömb, a Földémesy Imréén 3—3 hárslevél van illesztve.

MISKÓCZ.

E nemzetség czímerét Bors comesnek 1222. évből származó pecsétjéből[3]) ismerjük. Ez sas. Legrégibb magánpecséteink egyike, mert korra csak Jakab nyitrai esperes 1217. évi pólyás pecséte előzi meg. Oly korból származik tehát, a melyben nyugaton az ilyen önkényt felvett czímerképek nem voltak feltétlen átöröklők, a fiú gyakran más czímeralakot festetett paizsára, vagy mással diszítette hadi zászlóját, mint atyja. E tekintetben a magyar heraldika conservativabb jellegű volt. Nálunk talán hanyagságból,

[1]) Kisfaludy levéltár.

[2]) Gr. Forgách levéltár.

[3]) Orsz. Ltár. Dl. 777. Arch. Ért. XI. 11.

talán a czímerek iránt észlelhető csekély érdeklődésből, nem igen változtatták az egyszer felvett ősi jelvényt. A Buzád nem a XVII-ik században is azon bölényfejet használta czímerül, a melylyel Buzád bán fiai 1235-ben pecsételtek; a Rathold nemzetség mai czímerében benne van azon hárslevél, melyet 1238-ban Miklós alországbíró normann paizsán viselt. Ezen conservativ szokásból következtetve, bátran kimondhatjuk, hogy a Miskócz nemzetség ősi czímere a sas volt.

E nemzetség egyik leszármazója a Mikolai család volt. Ismerjük Mikolai Mihály czímerét 1402. évből,[1]) ez egy letépett sasfej és nyak. Jellegére nézve egyezik Bors comes 1222. évi pecsétével, bár nem az egész sast, hanem annak csak egy részét ábrázolja.

MONOSZLÓ.

A Monoszló nemzetség ősi czímerét a reánk maradt pecsétek és czímerek alapján nem vagyunk képesek tisztázni, bár kétségtelen, hogy e maradványokban lappang az ősi czímer is. Ezek nagyon egyoldalúak, mindenik egymáshoz közel álló s elég késő korból, s a nemzetség egy és ugyanazon ágazatából származik.

Forrásaink: Csupor Pál, kőrösi ispánnak (1408—1412.) s utóbb szlavon bánnak (1412—1415.) pecsétei;[2]) Csupor Demeter knini, majd zágrábi s végül győri püspöknek egy XV-ik századi kehelyre vésett czímere[3]) s ugyancsak neki egy festett czímerpaizsa a kassai dóm szentségházának egyik ajtaján.[4])

A czímerpaizs mindezen felsorolt forrásoknál egyező: kék paizsban hegyére állított aranykeretű négyzet, melynek lapja veres és ezüsttel koczkázott, felső hegyén fekete szárnyú, hosszú feketefarkú fehér madár áll. Ezen színekben van lefestve a kassai dóm szentségházának ajtajára.

---

[1]) Bécsi államlevéltár kiállítása 1896-ban.

[2]) Orsz. Lt. Dl. 35,339, 34,772, 35.251, 32,952, 35,379, 35,383.

[3]) Ötvösműkiállítási lajstrom, II. füzet, 72. l.

[4]) Turul, VII. 27.

A sisakdísz az, a mi a paizsalak. Ez a kehelyre vésett czímeren látható.

Az így összeállított czímer kétségtelenül összetett czímer. De hogy kereshetjük-e benne a nemzetségi czímert

és melyik részletében keressük? Ezt ezen egyoldalú források mellett el nem dönthetjük.[1])

[1]) Mellesleg csak annyit jegyzünk meg, hogy koczkázott részletet mint czímértörést a Szente-Mágócs nemzetségből származott Alsáni család czímerében is találunk, holott ez az ugyanazon nemzetségből származott más családok czímeréből hiányzik. Nem valamely Monoszló nembeli házasság következtében jutott e részlet az Alsáni-paizsba? Ez esetben a veres fehéren koczkázott részlet lenne az ősi czímeralak.

NÁDASD.

»Az Árpád-korban még nem emelkedtek ugyan tagjai fényes polczokra«, írja dr. Karácsonyi e nemzetségről, de haladtak a vagyonszerzésben s egyik tagja, Peteneg, 1233-ban »serviens regis«.[1]) Bizonytalan, ha kutathatunk-e ősi czímer után ezen kezdetben szerény sorsú nemzetségnél? A reá vonatkozó heraldikai emlékek a XV-ik század közepén kezdődnek, s a czímer, bár első felléptétől ugyanaz, a mi a mai napon, s bár a nemzetség tagjai kivétel nélkül következetesen ezt használták, nem nyujt alapot arra, hogy belőle vonjuk ki a feltételezhető ősi czímert.

E czímer: kék paizsban, két természetes nádszál között, vízen úszó vadkacsa; sisakdísz a vadkacsa kiterjesztett szárnyakkal; takaró kék-ezüst.

Darabos László 1464. évi pecsétjén[2]) vadkacsa áll, háta mögött egymás mellett két nádszál. Nádasdi László 1470. évi, Pethő Miklós 1492. évi,[3]) Darabos Gáspár 1640. évi pecsétein már két nádszál között áll a kacsa.

II. Ulászló 1497-ben fényesen kiállított armalisban bővítette meg gersei Pethő János czímerét. A festett czímer fölé különös királyi kegyül saját és két gyermeke, Anna és Lajos arczképét is lefesteté.[4]) Ezen bővített czímer második kék mezejében, zöld alapon áll a kacsa, előtte természetes nádszál.

A kacsát, úgy látszik, csak később festették vízen úszva.

Ezen czímeralak ilyen naturalistikus ábrázolását nem tehetjük korábbra a XV-ik századnál. Ha ebből egyszerűbb, az ősi tiszta heraldikának megfelelő czímert akarnánk kivonni, úgy csak a kacsát tekinthetnénk annak, a nád és a zöld alap nélkül. De ez éppen ezen nemzetség czímerénél ki van zárva.

---

[1]) Karácsonyi i. m., II. 384—385.

[2]) Orsz. Ltár. Dl. 24,549.

[3]) Turul. XIV. 150.

[4]) Hasonmása Szilágyi, Magyar nemz. tört. IV. 589.

A leírt czímert itt beszélő czímernek kell tekintenünk, melynek főalakja a két nádszál, a mely a nádast példázza, a kacsa ennek csak tartozéka, mint a nádas legszokottabb, legjellemzőbb lakója, és mint beszélő czímer első szerkezetében sem tehető korábbi időszakba, mint a XV-ik század.

Ezen czímert is a Divék nemzetség czímere mellé kell soroznunk s nem kereshetjük benne — ha volt — a Nádasd nem ősi nemzetségi czímerét.

OGMÁND.

Az erdélyi eredetű Ogmánd nemzetségből származtak a Szalaházy és a Kechety családok. Szalaházy Tamásnak egy pecsétjét őrzi a Kassa városi levéltár, melyet ő 1528-ban már mint egri püspök használt, ezen pecséten a czímer hermelines pólyával osztott paizsban, felül liliom, alul bárány.

A liliom mint a tisztaságnak, a bárány mint a szelídségnek jelképe, de a hermelines pólya is, minden valószinűség szerint, Tamás püspök főpapi állására és méltóságára vonatkozó önkényt felvett személyes jelvények s mint ilyenek családi s esetleg nemzetségi czímerével összeköttetésbe nem hozhatók.

Jellemzőbb a Kechety család, illetve Kechety Márton, veszprémi püspök czímere 1548. évből,[1]) lépő farkas, felül balról kifelé fordult holdsarlótól s ennek öblében hatágú csillagtól kisérve.

OSL.

Az Osl nemzetség czímerének úgy paizsalakja, mint sisakdísze tisztázva maradt reánk. Az ezen nemzetségből származó családok, a Kanizsayak, Viczayak, Ostffyak évszázadokon keresztül változatlanul, egyöntetüen, ugyanazon ősi

[1]) Véghelyi gyűjtemény a Nemzeti Muzeumban.

alakjában használták s nem változtattak ez ősi alakján a királyok új címeradományai sem.

Ez ősi címer szárnyas sasláb volt a paizsban és a sisakon.

Állításunk igazolására felsoroljuk röviden az ide vonatkozó címerforrásokat.

Legrégibb ezek között István, zágrábi püspök pecsétje 1363. évből.[1]) Ezen pecsét sok tekintetben nevezetes. Háromszög paizsalakú. Körirata S. STEPHANI. EP. ZAGRABIEN. ET. REGNI. SCLAVONIE. VICAR. LODOVICI . . . Ezt tehát István, zágrábi püspök, mint Szlavónia királyi helytartója használta. A pecsét mezejére az Osl nemzetség sisakdísze van vésve: csuporsisakon álló szárnyas sasláb, a szárnyak tollai között lengő fehér kendővel, erre ismét, már a pecsét legendájába kinyúlva, a király címerének sisakja és sisakdísze van illesztve, a struccztollakból előtünő struczfő, csőrében patkót tartva.

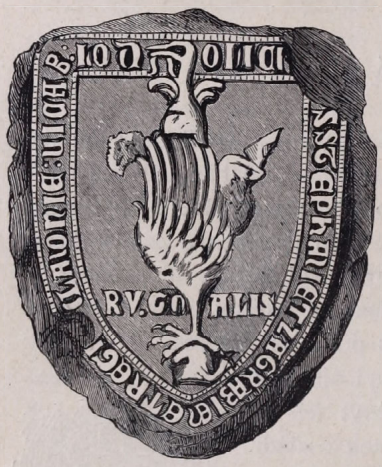

A sisakpecsét főérdekessége a szárnytollak között lebegő fehér kendő. Ritkább heraldikai dísz, mely valószinűleg e pecsét korában jött divatba.[2]) Elébb nem találunk nyomára. Czélja az volt, hogy a sisakdíszt változatosabbá, kecsesebbé

[1]) Arch. Ért. régi folyam XII. köt. 141—143. l. Nagy Imre, ki ezen pecsétet ismerteti, megjegyzi, hogy »a külföldi írók közül már Duelli (Historia ordinis equitum Teutonicorum pars IV. Nr. 24) e nemzetségnek egy régibb pecsétjét ismertette, mely az Osl nemzetségből való Péter comes fiának, Gergelynek — kitől az agyagosi Osl-ok származtak — pecsétje, mely abban különbözik a többitől, hogy a sasnak feje is látszik, mely jobbra néz és előtte egy kivont egyenes kard van elhelyezve«.

[2]) Leopold osztrák herczeg pecsétje 1377-ből való, ezen Ausztria czímere mellett Tyrol czímere van vésve, sisakdísz: zárt szárny, mely alól lengő kendővel van átkötve. (Seyler: Geschichte der Siegel. 285. l.)

tegye. Virágzási kora a XV-ik század, színe mindig élénk, messzire feltünő, legtöbb esetben fehér, gyakran sárga, s nagyon ritkán veres. Van reá egy-két eset, hogy ezen kendőkkel a paizs színeit jelezték, de ez esetben a paizsszínek világosak voltak, egyszer sárga-veres (Kröpfner), máskor kék-fehér (Flordorf).[1])

A Sváb herczegek czímerénél veres színben a pávatoll-forgót tartja össze, a Ferrarai herczegek sisakján ülő arany leopárdnak szeme van bekötve fehér kendővel, a Mansax grófok fekete kutyájának nyitott szájában van áthúzva a fehér kendő s nyakát köti át, az Aquitaniai herczegek sisakján a két bivalyszarvat köti össze, a gr. Leiningenek ezüst hársfa sisakdíszének törzsére van kötve a fehér kendő.[2]) Azonban leggyakrabban találjuk az olyan czímereknél, a melynek sisakdíszei emberi törzsek, szűzek, szakállas férfiak és szerecsenek. Különösen a szerecseneknél igen gyakori. A homlokukon van átkötve és színök csaknem kivétel nélkül fehér.

E kendők, mint elébb mondottuk, a sisakdísz élénkítésére voltak szánva, de a sisakdísznek tartozékául nem tekintendők; a hol p. o. a paizsban egy emberi törzs volt a czímeralak, a mely mint sisakdísz ismétlődött, csak a sisakdísz homlokáról lengett a fehér kendő. Később azonban a

[1]) Grünenberg's Wappenbuch. Ilyenek még Tyrol, Gorwitz, Arenossus, Annenberg. Egyes példák: Lehenbuch des Bisthums Basel 1441. 8. l. Thüring v. Ramstein és Usemberg czímerek. Scheiblersches Wappenbuch XV. sz. első fele: Annenberg, Kröpfner.

[2]) Grünenberg 5., 7., 76., 78-ik táblán.

kendő a férfitörzsek kellékének tartatott s bejutott a paizsba is. Ez magyarázata és eredete nálunk a Geraldfalvy (1418) czímer sisakdiszén és Disznósy (1456) czímerpaizsában és sisakdiszéről lengő fehér kendőknek és mivel ezek uralkodóktól lettek adományozva, a czímer tartozékát képezik s blazonálandók.

A pecsét másik figyelemreméltó részlete a sisakpecsétre illesztett királyi sisak és sisakdisz, mely ekkor az ország czímerének is sisakdiszét képezte. Ez a legszembeötlőbb hatalmi jelvény a sok közül magyar pecséten.

A következő pecsétek mind egyeznek a leírttal. A szárnyas sasláb mindenütt a paizsalak és sisakdisz, itt-ott találunk czímertöréseket, de a melyek nem lényegesek és nem fontosak, mindannyi a heraldikában fokozatosan tért hódító naturalisztikus irány következménye. Így Kanizsay László 1519. évi czímeradományában a szárnyas saslábot, oldalt elűl holdsarló, hátúl arany csillag kiséri.[1])

A lósi Viczay család czímerében a sasláb koronán áll, a ma is élő asszonyfalvi Ostffyaknál szintén, de itt a korona hármas halomra van helyezve. Nem sorozhatjuk a czímertörések közé azon festett czímert, mely a Nemzeti Múzeum egyik hártya codexére van festve,[2]) hol a kiterjesztett sasszárny közepén, tojásdad kék alapra egy püspökbotnak sárga görbülete (crossillon, curvatura) van helyezve. Ezen czímertörés tisztán személyes vonatkozású. A hártyakéziratot XIII-ik századbelinek tartják, Romer a XIV—XV-ik századba sorozza. Ha a beléfestett czímer a codex-el egykorú, úgy e czímer stilját tekintve, a kézirat korát nem tehetjük elébbre, mint a XV-ik század végére, vagy a XVI-ik század elejére. Ilyen merész hajlású paizsot ezen korszakot megelőzőleg még a heraldikával nem sokat gondoló olasz renaissance sem mert festeni. Ezért az Osl nemzetség czímerének színeire nézve nem az ezen hártya-codexbe festett czímert, hanem a Grünen-

---

[1]) Kiadva: Nyáry Heraldika 102. l. és Bárczay: Heraldika 241. l. Wagner: Collectanea, decas I. Fig. 9. már Kanizsay István 1407. évi pecsétjén is látjuk a csillagot és félholdat.

[2]) S. Bonaventurae summa veritatis Arch. értesítő régi folyam I. 275.

berg czímerkönyvébe festett, 1483. évből származó czímert kell a legrégibb adatnak tartanunk.

Ez ezüst paizsban, aranynyal fegyverzett, fekete szárnyas sasláb; sisakdísz a paizsalak, takaró fekete-ezüst.[1]) Ugyanilyen színben közli a Kanizsay czímert Helmer, czímerkönyvében.[2])

Az elébb említett hártya-codexben az Osl nemzetség czímerpaizsa kék. Ugyanilyen színben látjuk Kanizsay László czímerét II. Lajos király által 1519-ben adományozott armalisában,[3]) melyben a király az ősi czímert két aranypettyes zöld sárkánynyal, mint paizstartókkal toldja meg, és kék a paizs színe e nemzetség utolsó sarjadékának, az ostfiasszonyfai Ostffy családnak czímerében is.

II. Lajos király Kanizsay Dorottyának, vingárti Geréb Péter nádor özvegyének czímerét ugyancsak egy 1519. évben adományozott armálisban megbővítette.[4]) Ezen czímerbővítés a Geréb és Kanizsay családok czímerének egyesítése s az egyesített czímerben a Kanizsayak fekete sasszárnya arany mezőben áll. Perényi Ferencz váradi püspök (1514—1526) bővített czímerének harmadik mezejében, anyja Kanizsay Dóra után, az arany koronán álló fekete szárnyas sasláb mezejének színe szintén arany.[5]) Ugyancsak arany volt a lósi Viczay család czímerének paizsa is.[6])

Ezen hét adat szól az Osl nemzetség czímerének színéről. Ezen hét adatnál a szárnyas sasláb színe mindenütt fekete, ez tehát kétségtelen. De kétségtelen az is, hogy az így meghatározott fekete szárnyas saslábat a heraldika fénykorában csakis érczre festve viselhették. Ennélfogva a kék paizs — mely a magyar heraldikában úgyis mindig gyanús — mellőzendő s csakis az érczszínűek vehetők figyelembe.

---

[1]) Grünenberg's Wappenbuch, 64-ik tábla; a czímer felírása »Grauff von Canisse in Ungern, Stifter des Bistums Kanisse.«

[2]) Erneuert und Vermehrtes Wappenbuch. Rudolf Josef Johann Helmer. 1705.

[3]) Nyáry, Heraldika 101.

[4]) U. o. 130.

[5]) Bunyitay, Váradi püspökség története, III. 73. l. Siebmacher. 360. tábla.

[6]) Nagy Iván, Magy. csal. XII. 172. Nemzetségi zsebkönyv, 476. l.

Az ezüst színt két külföldi kútfő említi, az aranyat egy magyar királyi diploma és megerősíti két család évszázadokig folyton tartó ususa. A mérleg kétségtelenül az utóbbi javára

billen, a miért az Osl nemzetség czímerét végérvényesen következőleg határozhatjuk meg: arany paizsban, veressel fegyverzett fekete szárnyas sasláb; sisakdísz a paizsalak; takaró fekete-arany.

ÖRÖSÚR

(Wrsur).

Hazai legrégibb krónikáink, a Névtelen, Kézai és a Képes Krónika Örsöt (Öröst), vagy ennek atyját, Acsádot (Ousad) a honfoglaló hét vezér egyikének tartják.

A nemzetség Borsod vármegye alsó részén telepedett meg s ennek Tibold ágazatából származott a Daróczy család.

Lászlónak, Daróczy Tibold fiának van az Országos Levéltárban egy pecsétje az 1429-ik évből,[1]) paizspecsét, melynek mezején összetett szárnyú madár áll, valószinűleg sólyom.

Ez az egyetlen adat ezen ősrégi nemzetség czímeréről.

PÉCZ.

A Pécz nemzetségre vonatkozó legrégibb pecsét Márton alországbíró 1295. évi pecsétje,[2]) melynek kerek mezején háromszög-paizsban keskeny haránt pólya látható. Ezzel egyezik Marczaly Miklós erdélyi vajda pecsétje 1403-ból [3]) és Marczaly Imréé 1441-ből.[4]) Ez utóbbi teljes czímer, melynek sisakdísze zárt szárny. A sorozatot és a czímert teljesen kiegészíti Marczaly Jánosnak, Miklós erdélyi vajda fiának 1457. évből származó pecsétje,[5]) melynek paizsalakja szintén keskeny harántpólya, sisakdísze zárt szárny, reá illesztve a paizsalak.

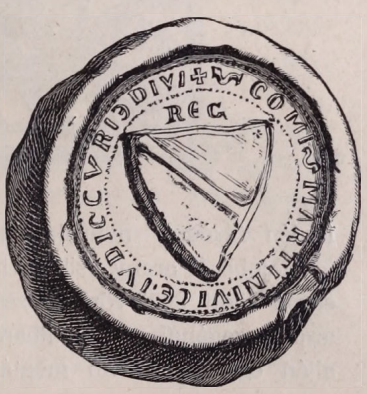

[1]) Orsz. Lt. Dl. 12.095.
[2]) Nyáry, III. tb. 24.
[3]) Szász nemzeti levéltár III. 165.
[4]) Orsz. Ltr. Dl. 13,620.
[5]) Kassa város levéltára.

A Marczalyak czímere ilyen alakjában egyszersmind a Pécz nemzetség ősi czímerének is tekintendő.[1])

A kihalt Ibrányi család is a Pécz nemzetségből származott. A leányági leszármazók, a fiúsított Vayak 1507-ben II. Ulászló királytól új czímert nyertek, melynek leírása következő: kék paizsban, zöld alapon, természetes színű, aranynyal fegyverzett szarvas lép, jobb szeme fölött, fejébe

ferdén fúródott nyílnak arany tollai látszanak. A szarvast fenn, jobbról arany csillag, balról ezüst holdsarló kiséri. Az egész fölött, felül vörös rózsával, alul arany liliommal rakott arany szegélyű, ezüst balharánt keskeny pólya vonul el, mely alján egy kővel van megtámasztva. Sisakdísz: zárt fekete szárny.

---

[1]) Az ezredéves kiállításon a bécsi államlevéltár pecsétgyűjteményében volt berekszói Hagymás László, temesi grófnak 1439. évből származó pecsétje, melynek paizsalakját szintén a Pécz nemzetség keskeny haránt pólyája képezi, sisakdísze madár (talán seregély). — Beregszói Hagymás Miklós, erdélyi alvajda 1519. évi paizspecsétjén (Országos Lt. Dl. 29,973) már nincs meg a keskeny harántpólya, a paizsalak a madár, mely itt liliomos koronán áll.

II. Ulászló király ezen czímeradományát azért kellett részletesebben leírnunk, mert ez fontos adatokat tartalmaz a Pécz nemzetség czímerére nézve.

Ezen bővített czímer a Pécz nemzetségből származott Ibrányiak ősi czímerének, a keskeny harántpólyának s a Vayak 1418. évben adományozott, szemén nyíllal átlőtt, ugró szarvasának összetételéből származott. A kiséretek a paizsban már a czímersimbolika következményei. A csillag és a félhold a törökkel viselt harczok óta kezdett czímereinknél feltünni mint a főczímeralak kisérete. A keskeny harántpólyára rakott vörös rózsa Vay László püspök, az arany liliom Ibrányi István érdemeinek és kiváló erényeinek emlékére vétetett fel a czímerpaizsba.

Ha ezen összetett czímerből a Vayak 1418. évi czímerét, a renaissance-kor kiséreteit, a csillagot s félholdat, a simbolikus rózsát és liliomot kivesszük, az ott maradt részlet tisztán a Pécz nemzetség ősi czímere.

Hogy pedig az Ibrányi czímer volt e czímerben a fő azt maga a czímer háromszorosan igazolja. Először a paizs helyzete, melyen a sisak és sisakdísz a Vay czímer szarvasának hátat fordít s az Ibrányi keskeny pólya irányát követi Továbbá az Ibrányi czímer keskeny haránt pólyája a paizsban egész előtérbe van vonva s részben elfedi a főczímeralaknak látszó szarvast, a heraldikai szép ízlés rovására, holott az egész czímerkép sokkal tetszetősebb lett volna a szarvassal az előtérben s mögötte a haránt vont keskeny pólyával.

Hogy ezen elhelyezés nem véletlenül, hanem öntudatosan történt, épen az olasz renaissance szól mellette, a mely modorban ezen czímer festetett, a mely hogy a festmény hatásosabb, tetszetősebb legyen a szemnek, a heraldikai szabálytalanságokkal is könnyen megalkuszik. S végül erre utal a sisakdísz is, mely nem a Vay czímer növekvő szarvasa, hanem a Pécz nemzetség zárt szárnya.

Ha az olasz czímerfestő ilyen szokatlan lelkiismeretességgel járt el a czímeralakok elhelyezésénél, hogy az Ibrányi czímert előtérbe vonja, nincsen kétség, hogy hasonló pontossággal ügyelt a színezésre is, s biztosra vehetjük, hogy e

paizs színében nem a Vay czímer színét, hanem a még akkor ismert Ibrányi czímer paizsszínét találjuk.

Nincs okunk tehát kételkedni, hogy a Pécz nemzetség ősi czímerében a paizs kék s a keskeny harántpólya ezüst színű volt.

Az élő heraldika korában kétféle szárnyakat különböztetünk meg. Egyik, a mely mint önálló sisakdísz, természetes alakjában és természetes színeiben ékesítette a sisakot. Ez többnyire nyitott volt, ritkább esetben zárt. A másik, melyet segédsisakdísznek használtak. Ez tulajdonképen nem is szárny volt, hanem, ha nyitott, negyedkör, ha zárt, mandulaalakú deszkadarab, mely felső szélein beleszúrt tollakkal ékesíttetett fel. Így felékesítve egy szárny alakját vette fel, melyre azonban mint segédsisakdíszre gyakran a paizsalakot festették s ez esetben alapszíne a paizs színével egyezett.

Az élő heraldika elmultával e megkülönböztetés is elenyészett, a XV-ik századbeli czímerkódexekben és pecséteken már csak egyalakú szárnyakat látunk, nyitva vagy zárva, önállóan vagy segédsisakdíszül.

Marczaly János 1456. évi pecsétje kétségbevonhatatlan bizonysága annak, hogy a Pécz nemzetség paizsalakja a sisakdísz zárt szárnyán ismétlődött. E zárt szárny — miként a Guthkeled nemzetség czímerénél — a paizs színét viselte. Így az elmondottak alapján teljesen meghatározhatjuk a Pécz nemzetség ősi czímerét, mely kék paizsban ezüst keskeny, harántpólya volt. Sisakdísz kék zárt szárnyon a paizsalak takaró kék-ezüst.

PÓKI.

A Póki nemzetség szintén azok sorába tartozik, melyek korán emelkedtek. Tagjai már a XIII. század elején főbb hivatalok viselői voltak. Főasztalnok, főpohárnok, tárnokmester, erdélyi vajda volt közöttük. Előkelő állásukban már korán szükségük volt saját zászlós jelvényre a hadviselésben és czímerre pergamenekről függő pecsétjeiken.

Ennek meg is vannak maradványai régi pecsétjeink között.

Legrégibb Miklós erdélyi vajda pecsétje 1280-ból,[1]) köralakú, közepét kis háromszögpaizs foglalja el, benne három pólya. A paizsot a pecsét mezején, egymástól egyenlő távolságra, hat — hibásan hatszirmúnak vésett — rózsa köríti.

E pecséten a tulajdonképeni czímer — a három pólya — csak hatalmi jelvény, melyet tulajdonosa, mint erdélyi vajda viselt, a nemzetségi jelvény, a rózsa, csak mint diszítés van hatszorosan alkalmazva a hatalmi jelvény körül.

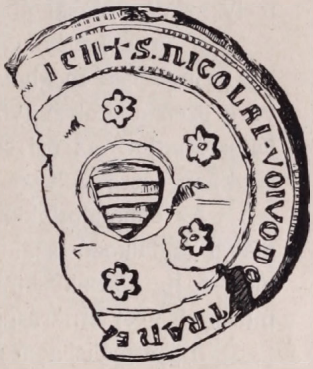

A paizsalaknak többszörös számban való alkalmazása nálunk, a heraldika ezen bölcsőkorában nem szokatlan.

Hasonló ehhez a Rathold nemzetségből származó Roland nádor pecsétje 1255-ből,[2]) melyen a háromszögpaizs közepét az ország czímeréből a kettős kereszt foglalja el, mint nádori méltóságának jelvénye, míg a nemzetségi czímer, az egyes hárslevél, háromszorosan alkalmazva, a paizs három szögletét tölti ki. Ugyancsak a Rathold nemzetségből Mátyás comes, Roland bán fia 1282. évi lovas pecsétjére[3]) kétszeresen vésték az ősi czímerjelvényt.

Miklós erdélyi vajda pecsétje után korrendben Dezső comes alországbíró pecsétje következik 1342-ből.[4]) Ezen pecsét hasonmásban eddig nincs kiadva, csak leírva a Zichy család okmánytára II-ik kötetében. A szűkszavú leírás csak annyit mond, hogy »a pecsét belsejében leveles rózsa látható, öt csillagtól környezve« s nem tudjuk, a rózsa külön van-e a paizsban s a csillagok a kerek pecsét mezejét töltik-e ki? Vagy a rózsa is, a csillagok is a paizsba vannak foglalva?

Bármint legyen is, ez az első adat, melyben a nemzetségi czímerkép egységes alakjában van ábrázolva.

---

[1]) Nyáry, Heraldika VI. tb. 57. ábra.

[2]) Nyáry, i. m. VI. tb. 60. ábra.

[3]) Soós levéltár. Kiadva Arch. Ért. XIII. 397.

[4]) Zichy család okmtr. II. 42. (214. B. 26.)

A harmadik adat azon pecsét 1402. évből, mely Csók István neve alatt volt a bécsi államlevéltár részéről az ezredéves kiállításon kiállítva. A pecsét paizsmezején egy rózsa van. Ezekhez sorakozik végül Póky Lázár pecsétje 1572. évből, a paizsban szintén egy rózsával.

A sisakdíszre nézve útbaigazít Simon mesternek, Miklós erdélyi vajda unokájának sisakpecsétje 1367-ből,[1]) mely szintén rózsát ábrázol.

Számra kevés ugyan az adat, melyet a Póky nemzetség czímerének meghatározására felhozhatunk, de figyelembe véve ezen adatok egyöntetűségét, ezek alapján bátran meghatározhatjuk az ősi czímert, mely úgy a paizsban, mint a sisakban rózsa volt.

Az elmondottakkal kapcsolatosan felhívom a genealógiával foglalkozó szaktudósok figyelmét azon czímerlevélre, melyet II. Ulászló király 1509-ben Prágában adományozott muronyi Veér Andrásnak, Lajos királyfi főétekfogójának.

Az armálisba festett czímer is érdekes, rendkívülinek, sőt unikumnak mondható. Ha nem paizsba volna foglalva, azt hinnők, sírkövet ábrázol.

Az aranymázú tárcsapaizs mezejét egy teljes pánczélba öltözött férfiú alakja foglalja el. A teljes pánczél késő csúcsíves modorban tartott, sisakrostélya arczát fedi, jobbjában egyenes keresztmarkolatú széles, egyenes pallost ütésre emelve tart, baljával egy másikat, az előbbihez hasonlót, derekához szorít. Ennek hegye a paizs alját érinti. Lábaihoz — mint a sírköveknél szokás — egy kis tárcsapaizs van helyezve s ez képezi ezen czímer rendkivüliségét. Mert paizsban paizsot a fő czímeralaktól függetlenül, helyzetében osztási vonalak által nem szabályozva, hazai heraldikánkban ezen korból nem ismerünk.

Ezen kis, vörös mezejű paizs egyedüli alakja egy heraldikailag szépen stilizált fehér rózsa.

Az armális szövegében a király megemlíti, hogy ez adományával muronyi Veér András régi czímerét erősíti meg, melyet elődei elhanyagoltak, úgy hogy az lassankint feledésbe

---

[1]) Ostffy ltár. Véghelyi gyűjtemény.

ment s jelzi egyszersmind azt is, hogy ezen régi czímer a pallosttartó pánczélos alak volt. A kis rózsás czímerről az oklevél szövegében nincsen említés. De hogy e kis czímer benn van a paizsban, ez annak az adományosra nézve kiváló fontosságát mutatja, ha nem közvetlen apai, de bizonyára anyai ágon.

Rózsát, a germán törzsek ezen kedvelt czímervirágát ábrázoló czímereink e korban s az ezen kort megelőző időkben nagyon ritkák. Három rózsát látunk az Alsániak és Makraiak czímerében, mely minden valószinűség szerint a Szente-Mágocs nemzetség ősi czímere. Két rózsát adományozott Zsigmond király 1418-ban haránt osztott paizsban, vál-

takozó színekben a Szecsődy családnak, de egy rózsát mint önálló czímeralakot magyar eredetű család czímerében csakis a Póki nemzetség sphragistikai emlékeinél találunk.

Ha tehát genealógiai kutatás alapján vonatkozásba lehetne hozni a Veér András czímerében levő kis paizsczímert a Póki nemzetséggel, ez esetben teljesen reconstruálhatnók ezen nemzetség czímerét paizsalakjával, sisakdíszével és színeivel együtt.

RATHOLD.

Ezen nagy multú nemzetség korai századoktól fényes szerepet játszott hazánk történetében. Tagjai már a XIII. és XIV. században az ország főméltóságait töltötték be, nádorok, országbirák és tárnokmesterek voltak. Mindannyia pecséteken örökítette meg nemzetsége czímerét s ez századokról századokra való fejlődésében, változásaiban oly számos példákban, oly biztosan meghatározhatóan s régi eredetiségében visszaállíthatóan maradt reánk, mint akár az Aba vagy Gutkeled nemzetség czímere.

Ez ősi czímer egy hárslevél volt.

Sajátságos, hogy a krónikások egybehangzóan, mind Apuliából, Casertából származtatják ezen jövevény nemzetséget, pedig a régi magyar heraldikában alig találunk másik czímert, mely az ősgermán jelleget annyira magán viselné, mint a Ratholdok hárslevele. A hársfa, az ősgermánoknak valódi nemzeti fája, szent fája volt, az alatt pihenték fáradalmaikat, tartották törvényszékeiket és regélték fiaiknak a hősök nagy tetteit. Ezen nemzeti fa levelével örömest ékesítették kiváltképen sisakjaikat.

A Rathold nemzetség czímerének is megvoltak a maga fejlődési és hanyatlási korszakai.

Az első a fejlődésnek korszaka, midőn a czímeralak száma, helyzete bizonyos változásoknak volt alávetve. Ezen fejlődés a XIII. század végeig tartott.

A legrégibb pecsét, melyen ezen nemzetség czímere először feltünik, nincs közzétéve. Ez Gyula (Jula) országbíró

pecsétje 1236. évből, Nagy Iván közlése után [1]) négyelt paizs, mindenik mezejében egy-egy hárslevéllel.

Ezt követi az 1238. évből Miklós országbíró pecsétje,[2]) melynek kerek mezejére egy még a XII-ik században divatos paizs van helyezve, benne a czímerkép hárslevél. Ezen csaknem legrégibb pecséten van először ábrázolva a nemzetségi czímer úgy, a minővé az később — a heraldika fejlődésével — fejlődött és amint állandóvá vált.

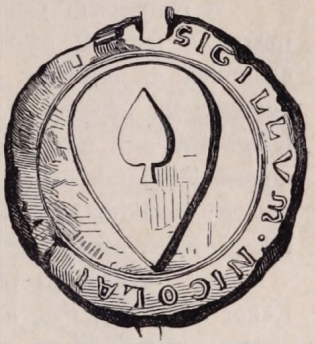

Roland nádornak 1255. évi pecsétjét [3]) következőleg kell blazonálnunk: patriarcha kereszt, a paizs három sarkában egy-egy hárslevéltől kisérve.

A negyedik Mátyás comesnek, Roland bán fiának lovaspecsétje 1282. évből,[4]) itt a lovas alakját felül, hátul és alul, a ló hasa alatt kiséri egy-egy hárslevél.

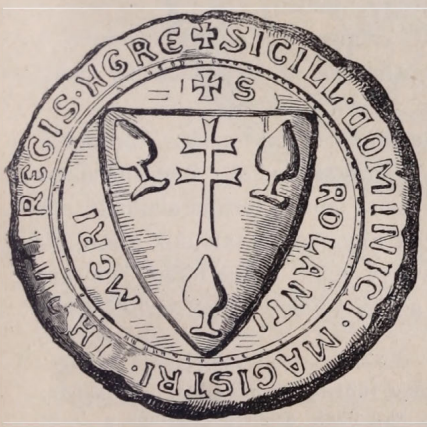

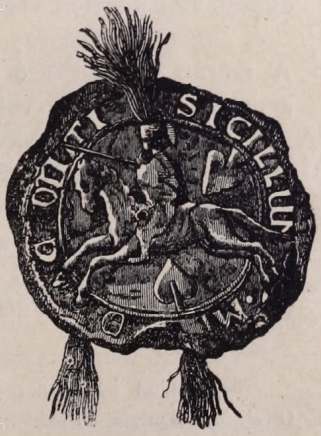

Végül ötödik másik Roland nádornak pecsétje 1299. évből, melynek kerek mezejét egy kettős lépcsőzetre illesztett

[1]) Hazai Okmánytár, VI. 35. Eredetije Soproni ltár Fc. I. Nro 1.

[2]) Nyáry, Heraldika III. tb. 20. ábra.

[3]) U. o. VI. tb. 60. ábra.

[4]) Soós ltár a Múzeumban; kiadva Arch. Ért. régi folyam. XIII. 397.

koronából felnyúló kereszt tölti be, kétoldalt a lépcső alsó fokából kinövő hosszú, kifelé hajló száron függő hárslevéltől kisérve.

A két Roland nádor két pecsétjén a kereszt nádori méltóságuk jelvénye, melyet az ország czímeréből vettek át.

A nemzetségi czímer ezen első fejlődési korszakában, miként a felsorolt példákból láthattuk, még nem volt megállapodva az egységes hárslevél, felváltva használták azt egyszeresen, kétszeresen, sőt négyszeresen is, de a czímer integritását sem féltették úgy, mint azt a következő korban tapasztalni fogjuk, hanem néhol csak mint kiséretet ragasztották egy-egy főalakhoz, a lovaspecséten a lovas alakjához, a nádorok pecsétjén az ország czímeréből kölcsönzött jelvényekhez.

A XIV. század általában a heraldika fénykora volt. Ekkor állapodtak meg az előző időkben még ingadozó paizsalakok, ekkor jöttek általános használatba a sisakdíszek s a takarók, melyek a paizs színét tették messze láthatóvá. A heraldika ezen fénykorában fejlődött ki a Rathold nemzetség czímere is egész öntudatosan s az egyes nemzetségi ágazatoktól közösen viselve, egyöntetűen.

Az így megállapodott czímer az egyes hárslevél.[1]) A század közepe felé megismerjük a sisakdíszt is, mely a paizsalak ismétlése volt.

Ezen megállapodott czímeralakhoz aztán harmadfél századon keresztül hűségesen ragaszkodtak, integritásában meg nem sértették, semmi más felvett czímeralaknak alá nem vetették. A XIV-ik század folyamán is találunk a Ratholdok czímerében hatalmi jelvényt mint czímertörést, de azt többé nem helyezték előtérbe az ősi jelvény háttérbevonásával.

---

[1]) Roland nádor fiai pecsétje 1321-ből (Orsz. Ltár Dl. 2064); Olivér tárnokmesteré 1347-ből. A Ratholdok czímere 1358-ból a bécsi krónikában; István budai prépost pecsétje 1361-ből (Nyáry XII. tb. 93); Kazai Kakas Lászlóé 1380-ból (Századok, 1880. 484); Kapolyai János országbíróé 1392-ből (Országos Ltár 7001., 7731.); Thary László, hevesmegyei alispáné 1393-ból (u. o. 26,571); Ilsvay Leusták nádoré 1393—1396-ból (u. o. 7739. stb.); Pásztohy János országbíróé 1395-ik évből (Nagy-Iván) és Orsz. Ltár Dl. 8138 fénynyomata: Békefy, A pászthói apátság 191. lap.

A paizsban csak kétszer találtunk hatalmi jelvényt, mindkettőt Pásztohi János országbíró czímerénél a század legvégéről 1395. és 1396. évről. Az egyik paizsban egy hárslevél tölti ki a mezőt, felül két kis paizs kiséri, a jobb felső sarokban osztásokkal, a balban kettős kereszttel; a másik paizsban szintén hárslevél van, a melynek hegyére hat pávatollból álló forgó van tűzve.

A pávatollforgót már ötven évvel előbb, 1347-ben használta Olivér tárnokmester, de csak a sisakdíszen, a hárslevél hegyére tűzve, ugyanakkor a paizsban csak a hárslevél volt.

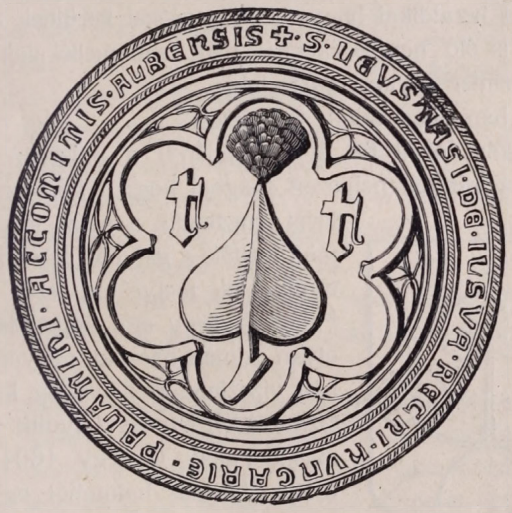

Ezekhez sorozhatjuk még Leusták nádor 1396. évi pecsétjét,[1]) hol a pecsét hatos karéjba foglalt mezején hárslevél van, reátűzött pávatollforgóval s oldalt egy-egy minuskulás t betűtől kisérve. Ezen pecséten tünik fel először a hárslevél szára mellett egy letört ágacska.

A XIV-ik század elejétől a XVI-ik század közepéig tart a harmadik alakulási korszak a Rathold nemzetség czímerének történetében. Itt veszszük észre a naturalistikus irány első fellépését.

---

[1]) Nyáry, Heraldika VII. tb. 62. sz.

Az Ilsvay Leusták nádor 1396. évi pecsétjén észlelt kicsiny, alig észrevehető ágacska mind nagyobb galylyá növekszik, a melynek közepéből nő ki *a még mindig egyes* hárslevél.[1]) A letört galy a paizslábban legtöbbször balharánt, néhol haránt helyzetben van, de sehol sem hiányzik az egész másfélszáz évi időközben, csakis a Feledi Eustách 1530. évi pecsétjének czímerpaizsában [2]) látjuk a nemzetségi czímert ős, eredeti állapotában.

A XVI. századtól kezdve az egyes családok mindinkább eltérnek az ősi czímer eredeti alakjától. A naturalisztikus irány a legkülönbözőbb alakokban nyilatkozik, idegen alakok, a heraldikai hanyatlás függelékei kerülnek a paizsba s a ma is élő nemzedékeknél már csak mellékalakká törpül az ősi czímer egykori paizsalakja.

E hanyatlás szinte fokozatos.

Paksy Jób 1568. évi pecsétjén [3]) a paizsban csaknem vízszintes irányba helyezett faágból hosszú görbeszárú hárslevél emelkedik a paizs felső karimájáig, mellőle a galyból egy másik szár nyúlik fel, melyről a levél hiányzik. Paksy György egy századdal később olyan czímert használ, melynek paizsában vízszintesen fekvő ág két hosszú száráról két hárslevél nyúlik fel és egy másik Paksy György 1694. évi pecsétjén hármas halomból egy száron három hárslevél látható.

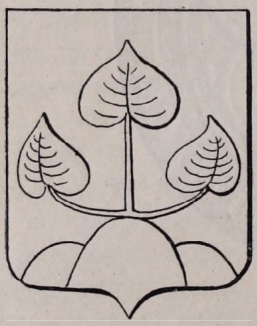

Serkei Lorántffy Mihály 1614. évi pecsétjében még a vízszintesen fekvő faágon egy rövidszárú hárslevél van, melynek hegye erősen a paizs jobb felső sarka felé hajlik, de már leánya, Zsuzsánna fejedelemasszony követ-

---

[1]) Putnoky Bertalan, gömöri és borsodi követ 1439. évi pecsétje (bécsi államlevéltár kiállítása az ezredéves kiállításon); Serkei Lorántffy Györgyé 1466-ból (Orsz. Ltár Dl. 16,342): Rátóti Gyulaffy László özvegyeé (U. ott, 19,741); Putnoky Jánosé (u. o. 22,333); Paxy Balázs, győri püspöké 1524-ből (u. o. 24,148.)

[2]) A Lónyay család deregnyői levéltárában.

[3]) Rajcsányi gyűjtemény.

kezetesen egy szárból elágazó két hárslevelet használt czímerében, melyek néhol lebegő faágból egyenesen nyúlnak fel s kettéválásuknál kifelé görbülnek, végeiken pedig a hárslevelek csüngő helyzetbe jutnak. Másutt a faág hármas halomra van helyezve s a levelek hosszú szára, mintegy az ág aljából nőve ki, kecses hajlásban irányul felfelé, ketté válásától az előbb leírthoz lesz hasonlóvá.

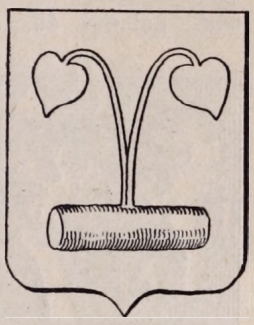

Rátóti Gyulaffy György már 1588-ban olyan czímert használt, melyen az egyes hárslevélnek vízszintes faágból kinövő hosszú szára lebegő koronán van áthúzva.

Midőn I. Leopold ráthóti Gyulaffy Lászlót 1695. évben grófi rangra emelte, az adományozott czímerben [1]) az ősi czímer a legutolsó helyre, a szívpaizszsal ellátott négyelt paizsnak 2. és 3. mezejére jutott, de már annyira elvesztette eredeti jellegét, hogy itt a fekvő levágott ágból koronán áthúzott két falevél nem *hárslevél*, hanem *tölgylevél* s közöttük a harmadik ágon egy tölgymakk nyúlik fel.

A hajdan nagyon elágazott Rathold nemzetségnek ma csak két ágazata él, a Putnoky és a Ráday család.

Mindkettőnek czímere a leírtakhoz hasonló átalakulásokon ment keresztül. A Putnokyak mai czímerét így írjuk le: kék paizsban balharánt helyezett fatörzs, melynek felső végén két kis galyon 3—3 hárslevél van. Ez tehát erősen naturalisztikus elfajulása az ősi czímernek, annyira, hogy itt a hárslevelek többé már nem főczímeralakok a paizsban, hanem csak tartozékai a főczímeralaknak, a természetes színű fatörzsnek. De a Putnokyak ezen átalakult czímerében is van némi conservativ irány. Legalább kétszáz év óta a fatörzsből kihajtott ágakon a hárslevél száma következetesen mindig hat, sohasem öt vagy hét, így találjuk azt a családra vonatkozó összes czímereken és pecséteken.

---

[1]) Közölve Turul XI. 153.

Még jobban háttérbe vonul az ősi jelvény a Ráday család czímerénél. A gróf Rádayak most használt czímerének hasított paizsában a hátulsó hasítás emlékeztet egy csekély részletével az ősi czímeralakra. Leírása: kék paizsban, zöld alapon egy fehér csonka fatörzsnek egyetlen ágán, melyről egy zöld hárslevél csüng le, kiterjesztett szárnyú fehér galamb áll, csőrében olajággal, felül jobbról ezüst holdsarlótól, balról hatágú arany csillagtól kisérve.

Ezen czímerben már csak a záradófélben levő fatörzsről lecsüngő hárslevél emlékeztet az ősi czímerre és bizony nem követne el nagy hibát a pecsétvéső vagy czímerfestő, ha ez egyetlen hárslevélkét kifelejtené, vagy helyette egy rendes fagalyacskát vésne vagy festene a paizsba. Jobban érvényesül az e czímer harmadik sisakdiszén, hol a koronából, két zöld olajág között, hosszú szárú zöld hárslevél nyúlik ki. A most is élő két család czímerénél tehát az ősi czímeralak többé nem főczímeralak, csak annak tartozéka. A főczímeralak a Putnokyaknál a fatörzs, a Rádayaknál a fehér galamb.

A Rathold nemzetség sisakdísze mindenkor pontos ismétlése volt a paizsalaknak, még akkor is, mikor az a századok során a különböző heraldikai ízlések szerint változott, idomult, elfajult. Még a Putnokyak vastag fatörzse is épen olyan alakban nyugszik a sisakon, a minőben a paizsban használták. Csak egy esetben van eltérés ettől, a XIV.

---

[1]) Sajátságos kivétel a sok egybevágó pecsét és czímer között Ilsvay György, zólyomi főispán 1424. évi pecsétje, a mely a bécsi államlevéltár 1896. évi gyűjteményében volt kiállítva. Ennek paizsalakja vadkanfő, mely az egész paizs mezejét betölti, füleinél kiséretül egy hárslevél bizonytalan körvonalai láthatók. E czímer kétségtelenül csak saját személyére felvett czímer, melynél a paizsba anyjának vagy feleségének czímerét helyezte. Valószínű, hogy ezen vadkanfejes czímer a Tekus nádor ivadékaié volt. A Tornay János sírkövén levő czímer a tornai templomban e mellett szól.

században Olivér *tárnokmester*, s egy esetben a XV. században Ilsvay György, zólyomi főispán czímerénél,[1]) kik pávatollforgót tűztek a sisakdísznél a hárslevél hegyére. Valószinűleg így használta ezt Pásztohy János *országbíró* és Ilsvay Leusták *nádor* is. Az előbbinél a pávatollforgó czímerpaizsába is belekerült, az utóbbinak 1396. évi pecsétje se nem paizs, se nem sisakpecsét; rajta paizs és sisak nélkül a pecsét mezejére van vésve a czímeralak, a hárslevél s reátűzve a pávatollforgó, a hatalmi jelvény.

Hogy a pávatollforgó csak átmeneti, csak hatalmi jelvény volt, kétségtelenné teszi az, hogy azt csakis ezen három országnagy használta, annak sem előbb, sem utóbb nyomát nem találjuk az összes leszármazók nagyszámú czímereiben. Ez okból azt a Rathold nemzetség ősi czímeréhez tartozónak nem tekinthetjük.

A Rathold nemzetség czímerének színeit Csergheő Géza a Turulban közzétett [1]) jeles értekezésében a középkori heraldika szabályaira és szokásaira támaszkodva határozza meg. Ez úton mint kétségtelenül helyes úton elindulva, ugyanazon czélt érte el, a mit elérünk akkor, a midőn ezen nemzetség két legrégibb festett czímerét veszszük alapul.

A legrégibb festett czímer a Képes Krónika miniatürjében 1358. évből való. Itt a hárslevél arany, a paizs vörös. A másik a Lorántffyak festett czímere a sárospataki vár északkeleti kis sarok toronyszobájában, melynek nagyon rongált falfestményein még világosan kivehető egy *vörös* czímerpaizs, benne egy száron két lecsüngő *arany* hárslevéllel.[2])

Miután a Rathold ivadékoknak a régibb századokban armálisuk nem volt, csak pecsétek után ismerték czímerüket s hagyomány után annak színeit. A sok pecsét, az apáról fiúra átöröklött pecsétnyomók fenntartották a czímeralakok ismeretét, de feledésbe mentek a színek. Ezt később önké-

---

[1]) Turul VIII. 24. »A Rathold nemzetség czímere«.

[2]) Ezen czímer színezése tévesen volt adva a Siebmacher 283. tábláján. E tévedést annak idejében — adataim összezavarásából — én követtem el, most helyreigazítom. Ugyancsak vörös paizsban van az arany hárslevél azon czímerben, a mely Lorántffy Zsuzsánna fejedelemasszony arczképére van festve s a történelmi arczképcsarnok tulajdona.

nyesen vették fel s ez az oka, hogy a ma élő ivadékok paizsának színe kék. De még a XIX. század elejéről is van Putnoky czímer, hol a kék paizsnak paizslába vörös.

Az elmondottak alapján a Rathold nemzetség czímerét következőleg határozhatjuk meg: vörös paizsban arany hárslevél; sisakdísz a paizsalak; takaró vörös-arany.

SALAMON.

A Salamon nemzetségből származik a gyorsan emelkedő s hazánk történetében fényes multú, kihalt gróf Illésházy család. Czímere még azon korból fennmaradt, a midőn a családot még Ellysnek (Illésnek) hívták. Ellyesházy Ellyés Györgynek 1502. évből származó pecsétjén [1]) a czímer hármas halmon álló repülésre kész sas.

Azután egy évszázadig nincsen czímerükre újabb adatunk s csak a XVII-ik század első éveiben, midőn már Illésházyaknak hívták őket, midőn Illésházy István az ország nádora volt, látjuk azt első feleségének, Erdődy Annának márvány sírkövére kivésve, a pozsonyi székesegyházban.[2])

E sírkövön a czímer koronán álló madár — mely hosszú nyaka miatt inkább pelikánhoz mint sashoz hasonlít — melléből az elülről belélőtt nyílat kihúzni látszik. Az ezután következő czímermaradványoknál már teljesen megállapodottá vált a czímeralak s az egész czímer, melyet a család kihalásaig használt, és mely a családnak grófi diplomájában is szerepel, sisakdíszével és színeivel együtt következőleg lett megállapítva: kék paizsban, aranyleveles koronán álló koronás fekete sas, melynek vérző nyaka elülről nyíllal van átlőve; sisakdísz a paizsalak; takaró fekete-arany, feketeezüst.[3])

---

[1]) Véghelyi gyűjtemény a Magyar Nemzeti Muzeumban.

[2]) Henszlmann, Magyarország csúcsíves stílú műemlékei 158. l.

[3]) Siebmacher, 256. l. 197. tb.

SZALÓK.

A Szalók nemzetségről egyidejűleg két tudósunk értekezett; dr. Karácsonyi János, munkája első részeiben, és Varjú Elemér, a Turul 1901. évi folyamában. A két dolgozat kiegészíti egymást.

Ősrégi nemzetség, a honfoglaló nemzetségek egyike. De mivel már korán elnépesedett, egyik tagja sem emelkedett az országnagyok sorába, a mi kétségessé teszi azt is, hogy volt-e közös nemzetségi jelvénye. Ilyen közös nemzetségi jelvénynek, czímernek nyoma nem maradt, noha az ezen nemzetségekből származó családok egész sorozatot képeznek. Dr. Karácsonyi a következő családokat sorolja fel: Szalóky, Baládfy, Kendy, Darlaczy, Czikmántory, Somogyoni és Almásy; Varju Elemér ezekhez még a Balay, Gebártházy és valószínüleg a kutasi és szenterzsébeti Terjék családokat adja.

Mindezen családokról korai heraldikai nyomok nem maradtak fönn, a későbbi korból származott czímerek közül is csak azon két családét ismerjük, melynek egyike még most is él, másik a közeli századokban halt ki.

Ezek egyike a Szalóky család. Czímerét a Gebártházyakkal együtt I. Ulászló királytól nyerte.[1]) Nem ismerjük az armális szövegét és így nem tudhatjuk, nincs-e abban hivatkozás valamely elébb használt ősi czímerre? Az adományozott czímer fekete paizsban lábatlan és nyelvetlen fehér hattyú, nyakára húzott arany koronával. Sisakdísz fekete zárt szárnyra illesztve a paizsalak; takaró fekete-fehér.

A másik az 1628. évben fiágon kihalt Kendy családé. Az 1554. évből fennmaradt Kendy Ferencz kezdőbetűkkel ellátott pecsétje,[2]) a melyen a czímerkép czölöpösen állított, letépett medvetalp, alulról balharánt nyíllal átlőve. A pecsét az egésznek tükörképét mutatja. A gróf Haller család nemzetségkönyve [3]) a teljes czímert adja: kékben, arany koronából

---

[1]) Turul XIX. 153.

[2]) Siebmacher 300. l. 225. tb.

[3]) Turul IV. kt. 9. l.

czölöpös helyzetben előtűnő természetes színű medvetalp, alulról balharánt nyíllal átlőve; sisakdísz a paizsalak; takaró kék-arany.

Az egyszerű czímerkép, a czölöpösen álló letépett medvetalp, akár nemzetségi czímernek volna tekinthető, ha azt más adatok is támogatnák, de a régiség zománczát nagyban veszíti a miatt, hogy a medvetalp nyíllal van átlőve, miáltal a czímer jelképessé vált, melylyel a család valamelyik őse, a későbbi időkben, valamely vadászkalandját örökítette meg.

SZEMERE.

A komárommegyei Szemere nemzetségből, melynek ősi jószágai Kürt, Nyék, Csúz, Szemere, Hoba (Huba), Tajd és Lót falvak voltak, a kihalt Lóthy és a még most is élő csúzi és puszta-szentmihályi Csúzy családok származtak.

A Lóthy család czímereit nem ismerjük, a Csúzyak czímere kék paizsban, zöld alapon, ugró szarvas, melynek nyaka hátulról nyíllal van átlőve. Sisakdísz a paizsalak növekvőn; takaró kék-arany.[2])

Kétségtelenül újabb eredetű czímer.

SZENTE-MÁGÓCS.

Alsáni Bálint pécsi püspök emlékét egy 1408. évből való sírkő őrzi a pécsi székesegyházban. A sírkő a püspököt egész alakban, teljesen főpapi ornatusban ábrázolja. Legendája következő:

Hic iacet reverendissimus pater dominus Valentinus tituli sancte Sabine presbiter cardinalis gubernator ecclesie Quinqueecclesiensis, filius quondam Johannis bani filii Lugrethi palatini de Alsan, de genere Zenthe-Maguch, obiit autem in festo beate Elisabethe regine anno domini M.CCCCVIII.

A sírkő felirata mutatja, hogy az elhúnyt biboros

---

[2]) Siebmacher, Ung. Adel. Suppl. 36. l. XXIII. tb.

büszke volt előkelő származására, midőn a legendában atyja, a bán s nagyatyja, a nádor nevét is megörökítette s fölemlítette ősi nemzetségének nevét is, oly korban, midőn a családnevek maradandóbb használata ezt már nagyrészben feleslegessé tette. Feltehetjük róla, hogy ismerte nemzetségének czímerét is, melyet sírkövére vésetett. Koczkázott paizsfő alatt, a jobb felső sarokból felhőkből kinyúló jobbkar, töves rózsaszálat tart, melynek három ágán, három kinyilt rózsa van.[1])

A czímer a sírkövön kissé kopott, a paizsfő herold alakja nem vehető ki tisztán, de az elmosódott részleteket kellőleg pótolja ugyancsak Bálint püspök pecsétje 1377, 1385 és 1386. évből.[2]) Teljesen egyezik a leírt czímerrel Alsáni János főpinczemesternek — ki a sárkány-rend első lovagjai közé tartozott — czímere 1408. évi pecsétén.[3]) Hasonló az Alsániak czímeréhez a Makray Benedeké 1413-ból,[4]) ennek paizsa osztott, felül koczkázott, alul, a paizs alsó karimájából kinövő három, száras, leveles rózsa. Naturalisztikus irány ezen czímerben is van, itt nem kar tartja az egy száron nyilt három rózsát, itt külön-külön száron mintegy a földből nőnek azok ki, de máskülönben e lényegtelen eltérés a két családi czímer teljesen azonos főjellegén mit sem változtat.

Legyen szabad a czímerpaizsban levő karra egy előbbi értekezésemnek[5]) erre vonatkozó szavait idéznem.

»A naturalisztikus irány a heraldikában hazánkban nagyon korán beköszöntött. Még az élő heraldika korában, midőn a czímer egyes részleteit: a paizsot a czímerképpel, a sisakot sisakdíszével együtt, harczjátékokban és hadban, a valóságban is használták.

A naturalisztikus irány legelsőbben a czímeralakoknak és állatoknak természetes színével való ábrázolásában nyilatkozott, de nem csalódunk, ha azt állítjuk, hogy a kar —

---

[1]) Mittheilungen der Centralcomission, XVI. k. 14. lap. Ábrával együtt. Ismertette dr. Henszlmann Imre.

[2]) Orsz. Ltár Dl. 7135—7210. 34,650.

[3]) Orsz. Ltár pecséteinek lajstroma, VII. tábla 32-ik szám.

[4]) Bécsi áll. ltár kiállítása.

[5]) A kar a magyar heraldikában. Turul XVI. 14.

mely később symbolicus jelentőségével veres fonalként húzódik végig a magyar heraldikán — a naturalisztikus irány képviselőjeül is elsőként lépett fel.

Az ősrégi, egyszerűségükben szép czímerképek: a rózsa, a liliom, a csillag szigorúan stilizált alakban ékesítették a czímerpaizsot s a mely család külföldön, a heraldikai fejlődés első századaiban ilyen alakban viselte czímerképét, ilyen alakban viseli azt ma is. Nálunk ez másként történt. Őseink nem nagy barátjai voltak a heraldikában az egyszerűségnek. Szerették a sokszínűt, a csillogót czímerpaizsaikban s hol az egyszerű czímeralak: a rózsa, a liliom stb. lebegően szállt rájuk örökségképen, természetesebbnek tartották, hogy ezek valami támasztópontot nyerjenek, hogy ezeket valami tartsa s előállott *a kar*, mint a naturalisztikus irány első képviselője, mely markába vette az elébb lebegő czímeralakot. Ez irány továbbfejlődése s mintegy természetes következménye lett aztán, hogy e szépen stilizált rózsák és liliomok elvesztették szigorú heraldikai formájukat, száraz, leveles növényekké lettek s így illesztettek a pánczélos kar markába.«

Ez úton lett az Alsániak czímerében a három heraldikai rózsa egy tőről nyíló száras, leveles virággá, és így került be a pánczélos kar a paizsba, mint biztos támasztó pontja a különben lebegő czímeralakoknak.

Ha az Alsáni czímerpaizsból kiveszszük e naturalisztikus pótlékokat, a kart s a rózsák szárát és leveleit, marad ott koczkázott paizsfő s a mezőn három (2—1) rózsa.

E kettős alak a paizsban minden esetre czímertörés és nem képzelhető, hogy egy ilyen, multjára sokat adó, nagyhírű nemzetség ősi jelvényét a paizsfőbe szorította volna, hogy ez által a paizs mezején idegen czímernek adjon helyet.

Méltán tekinthetjük tehát a három (2—1) rózsát a Szente-Mágócs nemzetség ősi czímerének. Ez állításunk megerősítésére még több adatunk is van. De sehol sem szükséges nagyobb kritikával eljárnunk, mint ezen három rózsás czímeralaknál s a legszigorúbban kell ragaszkodnunk azon nyomokhoz, melyeket a genealógia elénk szab, mert a három rózsa, ha a Szente-Mágócs nemzetség ősi czímere volt is, egyúttal kar markába illesztve, edénybe téve, szívből kinőve

kedvencz pecsétjelvénye volt a czímertelen köznemességnek, már nagyon korai idő óta.[1]) A genealógia által kikutatott forrásaink közé tartoznak a Kölcsey és kölcsei Kende családok czímerei.[2]) E két család czímere teljesen egyező. Nagy Iván szerint sárkánytól körített kék paizsban pánczélos kar, három száras leveles veres rózsát tart. Sisakdísz a paizsalak.[3]) E leírás mellé csatolt metszeten a paizsban nem rózsák, de liliomok vannak. Ez a változás bár nyugaton el sem képzelhető, nálunk mindennapi.[4])

E két családnak a Szente-Mágócs nemzetségből való származása megfejti előttünk a sárkánykígyó használatát is a paizs körül. Mint előbb is említettük, Alsáni János főpinczemester a sárkány-rend első lovagjai közé tartozott, heraldikai emlékeink azt bizonyítják, hogy a sárkány-rend jelvényét nemcsak a rend lovagja, nemcsak ennek egyenes leszármazói, de az oldalági rokonok is évszázadok mulva is viselték czimerpaizsaik körül, mely őket nemcsak előkelő atyjuk fiára emlékeztette, hanem mint heraldikai dísz is igen tetszetős volt.

A Kölcsey és Kende családok czímere mai alakjában a hanyatló heraldika egyik terméke. Reánk nézve csak annyiban fontos, a mennyiben adat arra, hogy a Szente-Mágócs nemzetség czímerének sisakdísze egyezik a paizsalakkal. A források közé sorolható a szintén ezen nemzetségből származó Bodó Gergely erdélyi alvajda 1445. évből

---

[1]) Ilyenek Dobay Gergely pecséte 1458-ban. (Teleky Itár II. 20., 68.) N. N. sárosmegyei alispánoké 1474., 1477., 1481-ben.

[2]) Ifj. Kállay Ubul, Néhány szó a Szente-Mágocs nemzetségről. Turul XVIII. 87.

[3]) Magy. Csal. VI. 191.

[4]) Érdekes példáját mutatja ennek a Püspöky, másként Sommersdorfer család czímere. E család 1598-ban Prágában kelt armalist nyert Rudolftól. Az eredeti armalist nem ismerem, de az armalis-szerző 1603. évi pecsétje szerint a czímer három rózsával rakott haránt pólyával osztott paizsban, felül szárnyas saskröröm, karmában három nyílat tart, alól pegazus. Fiának, szintén Jakabnak 1635. évi pecsétén a haránt-pólya három liliommal, — Püspöky István 1642. évi pecsétén három csillaggal van rakva. A czímer többi részei mind a három pecséten egyezők.

származó pecsétje [1]) is, hol a paizsban pánczélos kar, három száras rózsát tart.

Hogy miként használta és ábrázolta e nemzetség sisakdíszét a XIV-ik század végétől? Eziránt az elmondottakból tisztában lehetünk, mert a mint bevette a kart a paizsba, alkalmazta azt egyúttal a sisakdísznél is. De kétségben maradunk arra nézve, hogy minő segédsisakdíszt használt azon korban, midőn a rózsák a paizsban még lebegők voltak?

Erre még ezideig nincsen útbaigazító adatunk, bár nem lehetetlen, hogy János bánnak, vagy Logreth nádornak, vagy e nemzetség egyik-másik nevesebb tagjának előkerül valamely pecsétje, mely erre nézve felvilágosít.

A három lebegő rózsát csakis segédsisakdíszszel lehet a sisakon elhelyezni. Erre legalkalmasabb lehetett az ernyő, de ennek alig találunk — a Héder nemzetség kivételével — nálunk nyomaira. Gyakoriabbak a szarvak a XIV-ik század végeig s a XV-ik század legelején,[2]) de sajátságos, hogy ezen időtől nálunk a XV-ik század utoljáig nyoma vész s ezután is csak nagyon gyéren fordul elő, minek oka az, hogy a mi későbbi heraldikánkban alig volt szükség a segédsisakdíszre.

A szarvakra is könnyen ráilleszthető volt a három lebegő rózsa, s hogy e nemzetség czímerét ábrában adhassuk, megelőzve a kutatásokat, előzetesen ezt alkalmazzuk, megjegyezvén, hogy a segédsisakdíszek, bár állandó, firól-fira szálló részletét képezték a czímernek, de annál csak másodrangú fontosságúak voltak a czímerek törzsalakjai mellett, s ha esetleg a használttól eltérő, alkalmasabb, tetszetősebb segédsisakdíszt vett fel a család vagy nemzetség valamely tagja vagy ágazata, ezzel még a czímer valódi integritását nem sértette meg.

---

[1]) Gr. Teleky család levéltára. II. 20.

[2]) Ilyenek: Sándor — János fia — hevesújvári alispán pecsétje 1349. (Orsz. Ltr. Dl.. 4059.); Zobonya Jánosé 1359-ből (Kisfaludy lt.); Gekc mester turóczi főispáné 1360 (Justh lt.); Rohmann István — György fiáé — 1388. (Forgách lt.); Földémesi Miklósé 1407. (Forgách lt.); lévai Cheh Péteré 1408. (Orsz. Ltr.). Ezek, az utolsó kivételével, mind sisakpecsétek.

Bajosabb eligazodnunk ezen nemzetségi czímer színeire nézve.

Ha a Kende-Kölcsey czímerszíneket fogadnánk el, akkor a paizs kék, a rózsák fehérek lennének. De erre alig gondolhatunk. A magyar heraldikában már magában is gyanús a kék szín; minden olyan paizs, melynek színe feledésbe ment, idővel kék lett, kék lett azért is, mert a többi czímerek paizsa is kék, mert balfelfogás szerint a »magyar paizsszín« kék, ilyen színű volt a XVII—XVIII. századi armalisták czímerpaizsának is legalább 95 százaléka.

A XIII. és XIV-ik században nagy ritkaság számba megy az ezüst rózsa kék paizsban. A zürichi czímertekercsben tizenegy czímer van rózsa paizsalakkal. Ezek közül egy esetben a rózsa ezüst, a paizs fekete, a többi tíz esetben a rózsa veres és a paizs hozzá kilencz esetben ezüst, egyszer arany. Ezen egy példából is kitünik, hogy a heraldika fénykorában legtöbb esetben meghagyták a rózsának a természethez legközelebb álló veres színét s érczalapra, leginkább ezüstre festették.

Biztos színeket e czímernél sem lehet megállapítani, mint általán egy czímernél sem. »Heraldikai szabályok szerint« e nálunk szokásossá váló kifejezés szerint egy czímer sem színezhető, mert a heraldikai szabályok csak egyes czímerszínek egymás mellé helyezésénél irányadók, de czímeralakok színeire nézve semmi útbaigazítást nem nyujtanak.

Ezért a Szente-Mágócs nemzetség czímerének színei ez idő szerint meg nem határozhatók.

TEKELE.

A Sáros vármegyében több ágazataiban most is élő Tekele nemzetség ősi czímerére nézve — ha ilyenre gondolhatunk — nagyon nehéz útbaigazító nyomokra találnunk, mert a most élő ágazatok is a hány család, annyi különböző czímert használ, s ezekben nincsen valamely egyező vagy hasonló tipus sem, melyre kutatásainkat alapíthatnánk.

Egyezőbbek a régibb czímerek, bár ezek közül a legrégibb is a XV-ik század utófeléből, az 1474. évből való. Mielőtt azonban ezeket felsorolnánk, azon eredeti armálissal kell megismerkednünk, mely ezen pecsétmaradványoknál régibb, melyet Zsigmond király adományozott 1418-ban Regensburgban a Harsági Farkas, delnei Kakas, Mocsolay, Uszfalvi és Komlóssy családoknak, melyek mindnyájan a Tekele nemzetségből származtak. Az adományozott czímer a legnaturalisztikusabbak egyike: kék paizsban kerek sövényből növekvő medve, torkába lőtt nyíllal, első karmaiban zöldleveles veres rózsát tart. Ez a sisakdísz is. Ezen czímert használták azután az adományosok mindvégig s mivel a Harsági Farkasok és az uszfalvi Uszok a nemzetség legszereplőbb ágazatai közé tartoztak, a legtöbb adatunk ezen 1418. évi czímer használatáról maradt.

Van ezenkívül a Siebmacherben egy czímer, állítólag a nagydobai Dobay családé,[1]) melyet Zsigmond király Feldkirchenben, 1431-ben adományozott, Fehér György olvasása szerint [2]) a Dobry, Iváncsy és Fernekáczy családoknak. Kék paizsban, aranykoronából növekvő veresruhás koronás szűz, fejére illesztett két 6 ágú szarvasagancscsal.

Itt a Siebmacher tudós szerzőit a szarvasagancs motivum vezette félre, mídőn a Dobry nevet Dobayra igazították s azon czímerhasonlóság, mely ezen adományozott czímer és a Dobay János 1683. évi pecsétje között van, melyről alább lesz szó. De viszont ha tekintetbe veszszük egyrészről azt, hogy a Dobay és másik két adományos család, az Iváncsi és Fernekáczy családok között semmi rokoni összeköttetés nincs, másrészről azt, hogy az agancspár kedvelt czímermotivuma volt a Zsigmondkori heraldikának,[3]) bízvást állíthatjuk, hogy ezen czímeradományozás nem vonatkozik a Tekele nemzetségből származó nagydobay Dobay családra.

---

[1]) Siebmacher 137. l. 107. tábla.

[2]) Fehér Cod. Dipl. X/VII. 341—343.

[3]) L. a Dobry czímeren kívül a Stépán (?)-félét (1415. kiadatlan) a Bárczay czímert (1421.), a Paczali Peres (1431.) és a Betthleni Zbugyai czímert (1431.), mely a leírthoz teljesen hasonló.

Miután, mint fentebb megjegyeztük, a harsági Farkas, Usz, Komlósi, Mocsolai, delnei Kakas ágazatok a Zsigmond királytól adományozott czímert használták, egyes más ágazatok pedig kihaltak, leginkább a Dobay, Roskományi és Strás, későbbi Balpataki családok czímereit vehetjük figyelembe. Ezen családok még most is élnek.

Legrégibb pecsét Roskományi Miklós Sáros vármegye alispánjának pecsétje 1474—1482.[1]) évekből: a paizsban emberi törzs, mely jobbkarját felnyújtja, balkarja helyén egy szarvasagancs nyúlik fel. Következnek:

Dobay György pecséte 1495. évből,[2]) mint a Siebmacher szerzője megjegyzi, igen rongált, alig kivehető: szarvasfej.

Roskományi Kálmán sárosmegyei esküdt pecsétje 1568. évből,[3]) a paizsban növekvő emberi alak, jobbkarját felnyújtja, balkarja szarvasagancs, mely feje felé hajlik.

Roskományi István köriratos pecsétje 1639. évből,[4]) koronából növekvő férfialak, karjait felnyújtja, a balban feje felett szarvasagancsot tart. Balpataky Ferencz 1644. évi pecsétje[5]) lépő szarvas, felül balra befelé fordult holdsarlótól kisérve.

Dobay János nógrádi alispán (1638—1689) pecsétje[6]) koronából növekvő férfiú, leeresztett jobbjában üstökénél fogva törökfejet, emelt baljában feje felett szarvasagancsot tart. Sisakdísz a paizsalak.

A XVIII. században nagy változáson megy át a Dobay-Roskományi czímer. A növekvő férfiú a szarvasagancscsal csak mint sisakdísz fordul elő, a paizsba egy heroldalakot vettek fel: három pólyát. Ezt különböző években más-más családtagoktól különböző helyzetekben látjuk. Ugyis mint rendes pólyákat, de néhol haránt, másutt balharánt helyzetben, néhol rendes sima oldalakkal, másutt hullámosan.

---

[1]) Egész sorozat levéltáramban.

[2]) Siebmacher, Supplement 26. tb. Orsz. Lt. D. l. 29,885.

[3]) Abauj vármegye levéltára, legrégibb iratok.

[4]) Orsz. Ltár.

[5]) Siebmacher, Suppl. 8. tb. A Balpataky család tagjai a XVIII-ik században griffet, a most élők vágtató lovast viselnek czímerökben.

[6]) Nagy Iván Magy. családjai III.

Ezen különböző czímerváltozásoknál első sorban is azon kétség támadt fel bennünk, hogy e más-más helyzetben előjövő, de a főtipusban egyező pecsétsorozat nem egy uralkodótól adományozott czímer sokféle eltorzulása-e? Roskoványi Miklós 1474. évi pecsétje például nagyon hasonlít a Bárczayak 1421. évi czímeralakjához. Itt a jobbkar, amott a balkar helyén nyúlik fel a szarvasagancs. De ha ezen pecsétmaradványokból egy régibb, ősi nemzetségi czímeralakot akarunk tisztázni, akkor az, ha volt ilyen, nem lehetett más, mint az egyes szarvasagancs.

Ez azután átment a rendes átalakulási fokozatokon, a mint azt az Ákos, Boksa stb. czímereknél láttuk. A sisakdísznél segédsisakdíszül emberi törzset használtak, melynek egyik karja helyére tűzték fel a paizsalak agancsát. Ehhez hasonlót már igen korán találunk, mindjárt a sisakdíszek divatba jötte után,[1]) sőt legtöbb esetben a paizsban levő egyes agancsot, halat, rózsát, horgot, a sisakdíszen szebb s jobb hatás kedveért kétszeresen, gyakran három agancsot, rózsát vagy csillagot, kétszeresen, négyszeresen, hatszorosan illesztették a segédsisakdíszre, a nélkül, hogy ezáltal heraldikai hibát követtek volna el. Ezt látjuk a Forgách czímernél is, hol a Hunt-Pázmán nemzetség holdsarlója kétszeresen van alkalmazva a segédsisakdíszre, a koronás női törzsre.

E szokással nem éltek a Tekele nemzetség leszármazói, a szarvasagancs egyesnek maradt a sisakdíszen is.

Később a sisakdísz paizsba került, az értelmetlen szörnynek, az agancskarú emberi törzsnek érthetőbb, természetesebb alakot adtak, a mennyiben a koronából növekvő férfiú az agancsot felnyújtott balkarjában feje felett tartja. Teljesen így alakult át a Bárczay család czímere is, ezt napjainktól visszamenőleg pár száz éven át e családra vonatkozó sok száz pecsét bizonyítja, daczára annak, hogy a család folytonosan birta az eredeti czímerlevelet.

A felsorolt csekély nyomok természetesen nem elegendők arra, hogy azokból a Tekele nemzetségi ősi czímerét — ha volt is ilyen — meghatározhassuk, de ha volt czí-

---

[1]) L. a Tvingstein czímert a zürichi czímertekercsben 330. sz.

mere azon kor előtt, a midőn azt már uralkodók adományozták, az a középkori heraldikai szabályok és szokások figyelembe vételével összeállítva nem lehetett más, mint a paizsban egyes szarvasagancs, a sisakdísz emberi törzs, melynek balkarját a paizsbeli szarvasagancs képezte.

TÉTÉNY.

Ezen nemzetségből származik a pekrovinai Pekry család. A Pekryeknek a XVI. és XVII. századból két czímerváltozata ismeretes.

Egyik: kék paizsban egymással szembenéző, testükkel többszörösen egymásba csavarodó két koronás zöld kígyó, szájukban közösen az ország almáját tartják.[1])

A másik: kék paizsban egymással szembenéző koronás zöld kígyó, testeik András-kereszt alakban kereszteződnek. A keresztezés felett arany korona.[2])

TOMAJ.

A Tomaj nemzetségből az Abády, losonczi Bánffy, losonczi Losonczy és a Tomay családok származtak. E családok, a losonczi Bánffy családot kivéve, mind kihaltak, de mindenik hagyott hátra valami heraldikai emléket, csak az Abády nem.[3])

---

[1]) Siebmacher 358. tbla.

[2]) U. o.

[3]) Ismeretes czímerkönyveinkben egy Abády család czímere: oroszlán, mely karmaiban zászlót tart (Siebmacher, pótkötet 1. tb.), de ezen család, a czímerhasonlóság daczára, a Tomaj nemzetségből származó Abádyakkal össze nem köthető. Ez armalista nemes. II. Mátyás Bécsben 1611. jan. 30-án »e statu et conditione ignobili« nemesítette meg Abády Mihályt és fiát Jánost. Az adományozott czímer:, kék paizsban, zöld alapon, természetes színű párducz, első karmaiban veresnyelű fehér zászlót tart. Sisakdísz: a paizsalak növekvőn; takarók: kék-arany, veres-ezüst. Erdetije nálam.

Ez emlékek a czímerpaizsban levő alakra nézve mind egybehangzók. Ez grif, azon mesebeli állatok egyike, mely a heraldikai czímerpaizsokba a keresztes hadjáratok után jutott.

Legrégibbek ezen czímermaradványok között azok, melyek a gácsfalusi XIV-ik századból származó templom szentélyének zárkövein vannak kivésve, ezeket Rómer így írja le: [1]) »Egyikén a háromszögű, kissé hajló oldalon az ágaskodó grif van feltüntetve, míg a másikon egy fekvő paizsban a grif állván, előlábai közt csíkos zászlót tart. E paizsot a tornasisak födi lebbentyűivel, tetején pedig a grif karmaival fenyegeti az ellenséget.« Ez utóbbi czímerpaizsában lévő griffet is ágaskodónak képzelem, csak azért tünt fel az a tudós író előtt állónak, mert a paizs »fekvő«, vagyis nagyon dőlt volt. Feltünőbb a zászló a grif karmai között, mert fegyverek, zászlók, vagy más tárgyak czímerállatok karmaiban, a XIV-ik század második felében, a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak s mivel ezen zászló a nemzetség czímerében később sem fordult elő, sőt az egyik zárkő a czímerpaizsot eredeti állapotában adja, ezt csak valamely személyes vonatkozású szimbolikus függeléknek kell tartanunk.

E czímerek a nemzetség Bánffy ágazatára vonatkoznak. A templom szentélyének északi falába egy emlékkő van befalazva, felirata szerint e templomot 1350. évben Tamás, Tamásnak fia, Dénesnek unokája kezdte építtetni a Tomaj nemzetségből.

Tamás, Dénes Horvát- és Dalmátország bánjának volt testvére, kitől a most is élő losonczi Bánffy család származott.

E kőbe vésett czímerekhez korra legközelebb állanak Losonczy László erdélyi vajda és Losonczy István macsói bán pecsétje.[2]) Mindkettő 1401. évből; paizspecsét: mezején griffel.

Rómer idézett művében folytatólag a Zala vármegyében fekvő Lesencze-Tomaj község kath. templomában levő sírkövet ismerteti. E sírkő felirata góth minuskulákkal a következő:

---

[1]) Arch. Közl. X. Rómer Flóris: Ferencz »Román és átmenetkorú építmények hazánk területén« 14-ik l.

[2]) Orsz. Lt. Dl. 7683. Pecsét lajstrom IV. tb. Nyáry, Heraldika V. tb. 43. sz.

(H)IC EST SEPULTURA NOBILIS VIRI PAL . . . . .

(IA)COBI DE TOMAY DE

GENE TOMAY. Q. OBYT ANO. DNI MCCCC.[1])

»A kőlapon díszes keretben látni a dűlő, hullámos oldalú paizsot, melyben a fenyegető karmú grif emelkedik; a gömbölyű, zárt sisak fölött, melynek lebbentyűi elül-hátul

fityegnek, áll a nyolczsugarú csillag, ennek közepén egy körben Magyarország kettőskeresztje díszlik.«

E leírásból kitünik, hogy a nemzetség Tomay ágazata a Losonczyakkal és Bánffyakkal egyező paizsalakot használt.[2])

Feltűnő a sok egyező adat között Losonczy László erdélyi vajda 1486. évi eltérő pecsétje[3]) osztott paizs, felül lépő grif, alól pólya. Szép példája az öntudatos czímeregyesítésnek.

Losonczy Lászlónak atyja, Albert, nőül vette az utolsó Széchényi leányt, Széchényi Lászlónak, Herczeg Annától származott leányát, Hedviget s a fiú egyesítette családja és

---

[1]) A felírás hiányosságából kitünik, hogy a sírkő romladozott s az első sor »pal« betűi után nem olvasható. Ha a genealogia segítségünkre jönne, talán így egészíthetnénk ki e feliratot: »nobilis viri Pauli filii Jacobi de Tomay«.

[2]) Egyezik ezekkel Losonczy Deseő László 1468. évi pecsétje. Orsz. Lt. Dl. 16,628.

[3]) Orsz. Ltár. Dl. 28,448., 29,557., 29,876.

nemzetsége ősi czímerét anyja családjának egyik czímerrészletével: veresben ezüst pólyával.[1])

Ilyen alakjában viselték családjuk czímerét gyűrűiken László vajda unokái is, Antal főétekfogó és István, a temesvári hős, családjuk utolsó férfisarjai. De az előbbi azon óriás ezüstkancsóra, mely az 1884. évi ötvösműkiállítás egyik dísze volt, ismét csak őseredeti alakjában vésette be családi czímerét.

A most élő losonczi Bánffyak úgy a grófi, mint a bárói ágon, az ősi czímer grifjét kék paizsban használják, néhol koronából növekvőn, másutt koronán állva, első karmaiban mindkét helyzetében aranymarkolatú, egyenes pallost tartva. E pallos XVII-ik századbeli naturalisztikus tartozéka az ősi czímeralaknak.

A nemzetségi czímer sisakdíszénél már nincs meg az az egyöntetűség, a mi a czímeralaknál volt.

A gácsfalusi templom szentélyének záróköven a sisakdísz növekvő grif. De messzire eltér ettől a lesencze-tomaji sírkő czímerének sisakdísze, mely nyolczágú csillag s a csillag két felső szára között patriarcha-kereszt. Hatalmi jelvénynek tartsuk-e itt az ország czímeréből kivett kettőskeresztet, vagy vallásos szimbolumnak? A leszármazást nem ismerve, el nem dönthetjük. Csak annyi látszik bizonyosnak, hogy ezen sisakdísz személyes vonatkozású.

---

[1]) A Széchényi család idevágó leszármazása:

1. Kandra: Bene vára.

Tamás
országbíró
† 1354.

Miklós »Konya bán« főétekfogó	Mihály váczi, egri püspök.	Gáspár †	László.

Frank.

László
† 1460.
(Herczeg Anna)

László †	János sz.-benedeki apatúr	Hedvig (Losonczy (Albert)	Anna (Országhi János).

Losonczi Deső László 1468. évi sisakdísze, a zárt szárny, nem áll ellenmondásban a növekvő griffel. A növekvő alak helyett itt csak a szárnyak lettek alkalmazva.

A Bánffy család századok óta a növekvő griffet karmaiban egyenes pallossal használja sisakdíszül s így a lesenczetomaji sírkő czímerének sisakdísze, mint magában álló, a többi egybehangzó bizonyítékok mellett nem akadályozhat annak feltevésében, hogy a Tomaj nemzetség czímerének sisakdísze a paizsalak volt növekvőn.

A czímerszínekre nincs régi forrásunk. Az egyetlen, a Bánffyak czímerszíne, melyet folytonosan használtak. A rangemelési diplomák is mind a régi czímer megerősítéséről szólanak. Mivel e színek teljesen megfelelnek az élő heraldika szigorú szabályainak is, nincs rá okunk, hogy ezt ne a nemzetségi czímer régi színeinek tartsuk.

A Tomaj nemzetség czímere tehát: kék paizsban aranygrif; sisakdísz: a paizsalak növekvőn; takarók: kék-arany.

TYUKOD.

A Tyukod nemzetségből a Gerendy család származott. E család czímerét azon emlékkőről ismerjük, melyre 1567-ben Apaffy Gergely harmadik feleségének, Gerendy Erzsének czímerét vésette s az ebesfalvi kastély falába befalaztatta. E kő felirata: »Én Apaffy Gergely az én attiamfiának, Gerendy Erzsébetnek emlékezetére faragtattam ki eo czímerét e keore A. D. 1567.«[1])

A czímer oroszlán, mely első karmaiban koronát tart.

VAJA.

E nemzetség czímerére vonatkozó elég korai emlékünk maradt fenn a Sándor országbíró 1272. évi pecsétjében.[2]) A pecsét köralakú mezejére hasított háromszögpaizs van helyezve. A hasított paizs elül egyszerű haránt keresztvona-

[1]) Erdélyi Múzeum XVI. 401.

[2]) Kubinyi, Monumenta, I. 2. tb. Eredetije a Nemzeti Múzeum levéltárában. Nyáry, Heraldika III. tb. 21. ábra.

lakkal damaszkolt, hátul sima, vagyis a XIII-ik század tiszta heraldikájának megfelelően egyik része ércz, másik része szín. Hogy melyik része ércz s melyik a szín? Azt egész határozottsággal el nem dönthetjük, mert a heraldika a damaszkolásra nézve határozott és kizárólagos szabályt sohasem állított fel. Damaszkolták az érczet és a színt egyaránt, ott hol azzal az egyhangúságot kerülni vélték, de egy paizsban egyszerre csak vagy az érczet, vagy a színt, hogy e kettőt pecséteken, síremlékeken s olyan helyeken, hol színezést nem alkalmazhattak, egymástól élesebben megkülönböztessék.

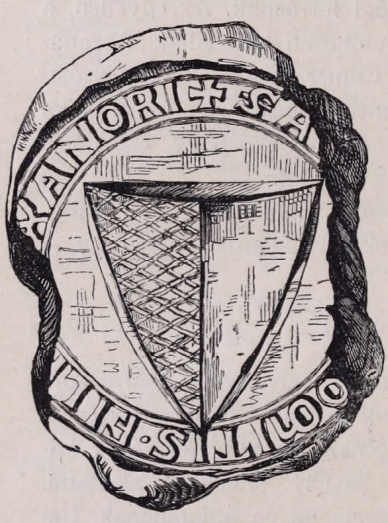

Régi pecséteink és emlékeink oda utalnak, hogy nálunk ott, hol utólagosan a színezést is ismerjük, a XIII—XIV-ik században az ércz volt damaszkolva és az emelkedett ki jobban a síma alapból.

Sándor országbíró pecséténél a hasítás első része damaszkolt s az emelkedik ki jobban a síma alapból, ezért biztosan ez volt az ércz, a hátulsó rész a szín.

Ezen legegyszerűbb heroldalak fontosabbá válik az által, hogy azt a Vója nemzetségből származó ma is élő gr. Zay család czímerében folyvást használta s czímerbővítéseibe is mindig felvette.

Nagy Iván említi, forrás nélkül,[3]) hogy a Zay család legrégbb czímerének sisakdísze osztott szárny volt. Ez annyi-

[3]) Magy. Csal. XII. 330. Nem fogadhatjuk el Nagy Ivánnak, szintén forrás megnevezése nélkül tett amaz állítását, hogy: »a XIV-ik században, *Róbert Károly* idejében (?) már e czímert bővítve használá a család, nevezetesen a paizsban egy vörös udvarban álló várbástyát, melyet egy harczos lajtorján állva s jobbkezében égő fáklyát tartva ostromol« s ez alatt az ősi hasítás, vagyis e paizs osztott s alul hasított. »A paizs fölött pedig a sisakból szintén fáklyáttartó vitéz emelkedik fel.« Ezen bővített czímer sokkal későbbi eredetű lehet.

val is inkább elfogadható, mert az egyszerű czímeralaknak, sisakon való feltüntetésére, okvetlenül segédsisakdíszre volt szükség s erre legalkalkalmasabb volt a szárny.

Ezzel a Vója nemzetség ősi czímerének teljes alakját ismerjük.

Annál kevésbbé ismerjük azonban ez ősi czímer színeit. A gróf Zay család mai czímerében ezen heroldalak ezüst- és aranyban hasított. Ezen színezés a heraldikának nemcsak fénykorában, de annak legerősebb hanyatlásában sem képzelhető el. Ez heraldikai értelmetlenségből származott abusus lehet, melynek eredete valószínűleg a heraldikai színjelzés használatba vétele idejére vihető vissza, a midőn a hasított paizs pontozatokkal damaszkolt részét aranynak, a síma felületűt ezüstnek nézték. E félreértésen alapult színezés maradt a családnál állandó, de ez a heraldikai fogalmak szerint helytelen s az ősi nemzetségi színek meghatározásánál figyelembe sem vehető.

A Vója nemzetség czímerét a mai kutatások alapján következőleg írhatjuk le: (érczben és színben) hasított paizs; sisakdísz: szárnyon a paizs herold-alakja.

VEZEKÉNY.

A Vezekény nemzetségből a gróf Cziráky család származott, ennek czímere: kék paizsban zöld alapon ágaskodó fehér farkas, első karmaiban kettősfarkú veres zászló nyelét tartja, a zászlón csillag és félhold. A család némely tagjai a farkast koronából növekvőn is használták.

ZSIDÓ.

Genealógiai kutatások tanúsága szerint a Zsidó nemzetségből a már kihalt szántói Petőfi s a még most is élő tasnádszántói Becsky és keresszegi gr. Csáky családok származnak.

Czímerét csak a két utóbbi családnak ismerjük, de ezen két czímer teljesen elütő egymástól.

A Becsky család czímere: zöld alapon két egymással szembe ágaskodó koronás oroszlán, melyek közösen egy, a földre támasztott arany kormánypálczát tartanak. Sisakdísz a paizsalak.

Ezen czímer úgy szerkezetére mint ábrázolására nézve kétségtelenül újabb eredetű.

Régibb ennél a Csáky czímer, az emberi törzs a paizsban és a sisakon, nem levágott, vértől csepegő emberfő, a mint azt a Csákyak több mint másfél század óta használják. Azonban ez sem tartható nemzetségi czímernek. A Zsidó nemzetség törzse a XIV. század első felében szakadt három ágazatra és alkotott három családot. Ha ezen nemzetségnek ezen időben közös nemzetségi czímere lett volna, a különvált ágazatok feltétlenül az ősi czímert használták volna továbbra is s az ősi motivumot felismernénk az egyes családok csímereiben — ha talán eltorzult állapotában — századok multán is. De a Becsky és Csáky czímerben nincs semmi közös vonás, meglátszik rajtuk, hogy elágazásuk után külön szerezték. A Csákyak korábban, a Becskyek későbben.

Csergheő Géza a Siebmacherben [1]) a Csáky czímerről azt mondja, hogy azt valószínűleg Zsigmond király adományozhatta a családnak. Ezen feltevésben sok a valószínűség. Az emberi törzsek nem tartoztak a legrégibb időben önként felvett czímeralakok közé, de többszörösen megtaláljuk azokat Zsigmond királynak korábbi czímeradományai között, a Melléthei, Előljáró, Mohoray czímerekben s az Olsvay családnak adományozott czímer sisakdíszében. A Csáky czímer ezekhez sorakozik nemcsak paizsalakjával, az emberi törzszsel, de ezen emberi törzs arczának erősen kifejezett keleti jellegével is és épen ezen keleti jellege miatt nem tarthatjuk a Csáky czímert régibbnek azon kornál, melyben hazánk történetében a törökökkel vívott harczok megkezdődtek.

A Zsidó nemzetségre vonatkozó czímermaradványokban tehát nem találunk ősi nemzetségi czímer nyomaira, de felsoroltuk e maradványokat itt is, mint előzőleg több más olyan nemzetségeknél, hol ősi nemzetségi czímert alig feltételezhetünk, hogy ezzel, az ezen munka előszavában kifejezett nézet alapján, a későbbi kutatók munkájának megkönnyítésére minden legkisebb nyomot megjelöljünk.

---

[1]) Ungarischer Adel. 104. l.

TARTALOM.

	Oldal
Előszó	5
Aba nemzetség	11
Ajka	21
Ajtony	21
Ákos	23
Aposz	32
Balog	34
Balog-Semjén	39
Bárcza	40
Becse Gergely	41
Bél	44
Bogáth-Radván	45
Boksa	47
Bór-Kalán	49
Borics	51
Borsa	52
Bő	54
Buzád-Hahold	55
Csák	61
Csanád	63
Csolt	67
Csór	67
Divék	68
Dorozsma	71
Geregen	74
Gutkeled	76
Gyóvád	83
Győr	83
Hamva	86
Héder	90
Hermann	95
Hunt-Pázmán	99
Igmán	107
Ják	107
Kán	109
Kaplyon	111
Káta	115
Katisz	118
Kemén	124
Kökényes-Rajnáld	125
Liponuk	127
Lőrente	128
Ludán	128
Miskócz	129
Monoszló	130
Nádasd	132
Ogmánd	133
Osl	133
Őrösúr	139
Pécz	139
Póki	142
Rathold	146
Salamon	154
Szalók	155
Szemere	156
Szente-Mágócs	156
Tekele	161
Tétény	165
Tomaj	165
Tyukod	169
Vaja	169
Vezekény	171
Zsidó	171

KÉPEK JEGYZÉKE.

	Oldal
Mokján nádor pecsétje	12
Omode nádor pecsétje	12
Nekcsei Demeter tárnokmester pecsétje	12
Keczer András címere	16
István országbiró pecsétje	23
István nádor pecsétje	24
Bebek György tárnokmester címere	26
A Tümplingek czimere 1346 és 1402-ből	30
Anglach család címere	30
Bermőwe család czímere	31
Baloghy Miklós pecsétje	35
Széchy Miklós országbiró két pecsétje	35
Ugyanazé	36
Rákóczy család czímere	46
Gersei Pethő János czímere	49
Pósafyak czímere	51
Bekes pecsétje	52
Buzád bán pecsétje	55
István pecsétje	56
Bánffy Miklós pecsétje	59
Demeter mester pecsétje	61
Péter nádor pecsétje	62
Ugrin országbiró pecsétje	62
Tamás esztergomi érsek pecsétje	64
Telegdy István czímere	65
Ábránfy Sebestyén czímere	67
Csókakői Tamás pecsétje	67
Ujfalussy Jóka pecsétje	69
Garay Miklós nádor pecsétje	72
Ugyanazé	73
Egerváry László pecsétje	75
Leustách — János fia — pecsétje	76
István szlavón bán pecsétje	76
Hodus comes pecsétje	77
Tegzes Péter pecsétje	78
Báthory István erdélyi vajda czímere	79
Szkárosy István pecsétje	87
Osgyáni Bakos Gábor czímere	88
Hamva nemzetség czímere	89
Henrik szlavón bán pecsétje	90
Kakas Miklós pecsétje	91
János (Iván) bán pecsétje	93
Benedek comes pecsétje	94
Lampert országbiró pecsétje	95
Laczkfy Imre nádor pecsétje	96
László — székelyek grófjának pecsétje	96
Szentgyörgyi grófok czímere	100
Forgách Péter pecsétje	102
Osgyáni Bakos pecsétje	103
Demeter veszprémi püspök pecsétje	103
Gyula nádor pecsétje	110
Vetésy Albert czímere	113
Káthay Jakab pecsétje	115
Csáholyi Luczia czímere	117
Tamás erdélyi vajda pecsétje	119
Ugyanazé	120
Kanizsay Dorottya czímere	123
Essegváry György pecsétje	128
Szobonya János czímere	128
Földémesy Imre czímere	121
Bors comes pecsétje	129

Oldal

Csupor család czímere 131
Kechety Márton pecsétje 133
Kanizsay István pecsétje 134
Ferrarai herczegek sisakdisze 135
Kanizsay László czímere 138
Márton alországbiró pecsétje 139
Vay család czímere 140
Miklós erdélyi vajda pecsétje 143
Veér András czimere 145
Miklós országbiró pecsétje ... 147

Oldal

Róland nádor pecsétje 147
Mátyás comes lovaspecsétje ... 147
Leusták nádor pecsétje 149
Paksi György czímere 150
Lorántffy Zsuzsanna czímere ... 151
Ráday család czímere 152
Ellyés György pecsétje 154
László erdélyi vajda pecsétje ... 167
Sándor országbiró pecsétje ... 170

NEMZETSÉGEK CZÍMEREI.

I. TÁBLA.

1. Aba.
2. Ákos.
3. Balog.
4. Balog-Semjén

II. TÁBLA.

5. Boksa.
6. Borsa.
7. Buzád-Hahold.
8. Csák.

III. TÁBLA.

9. Csanád.
10. Dorozsma.
11. Geregen.
12. Geregen.

IV. TÁBLA.

13. Gutkeled.
14. Győr.
15. Héder.
16. Hermann.

V. TÁBLA.

17. Hunt-Pázmán.
18. Ják.
19. Kaplyon.
20. Káta.

VI. TÁBLA.

21. Katisz.
22. Kemén.
24. Osl.
25. Pécz.

VII. TÁBLA.

23. Miskócz.
26. Póki.
27. Rathold.
28. Szente-Mágócs.

VIII. TÁBLA.

29. Tomaj.
30. Vaja.

M. TAKADÉMIA KÖNYVTÁRA

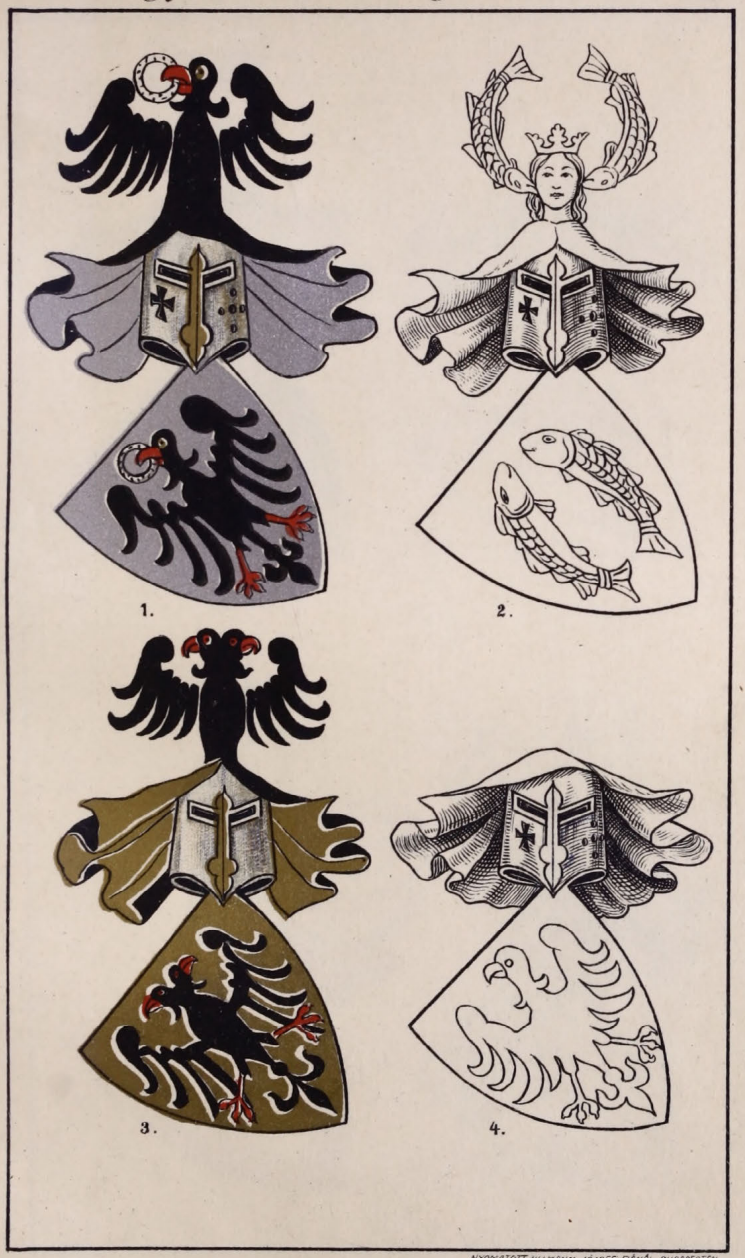

NYOMATOTT ULLMANN JÓZSEF FIÁNIÁL BUDAPESTEN.

1. Aba (11. l.) 2. Ákos (23. l.)

3. Balog (34. l.) 4. Balog-Semjén (39. l.)

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

NYOMATOTT ULLMANN JÓZSEF FIÁNÁL BUDAPESTEN.

5. Boksa (47. l.) 6. Borsa (52. l.)

7. Buzád-Hahold (55. l.) 8. Csák (61. l.)

M.T. AKADÉMIA
KÖNYV-
TÁRA

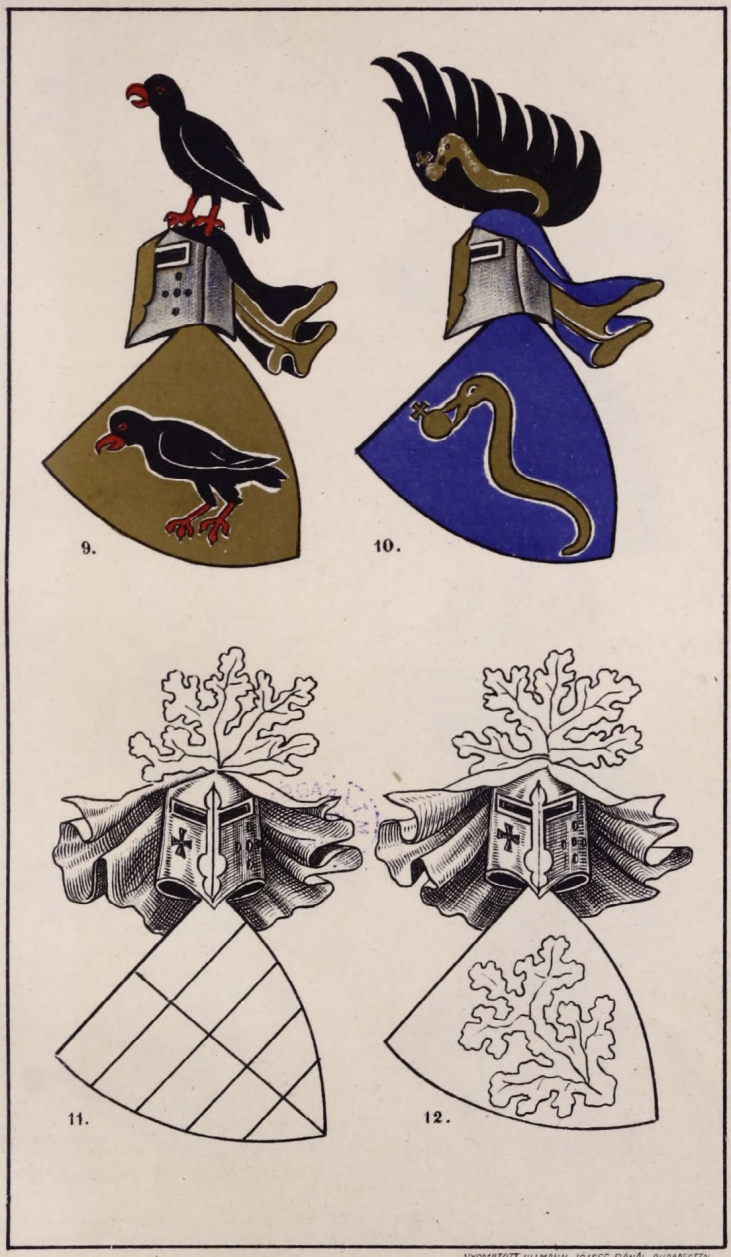

NYOMATOTT ULLMANN JÓZSEF FIA NÁL BUDAPESTEN.

9. Csanád (63. l.) 10. Dorozsma (71. l.)

11—12. Geregen (74. l.)

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

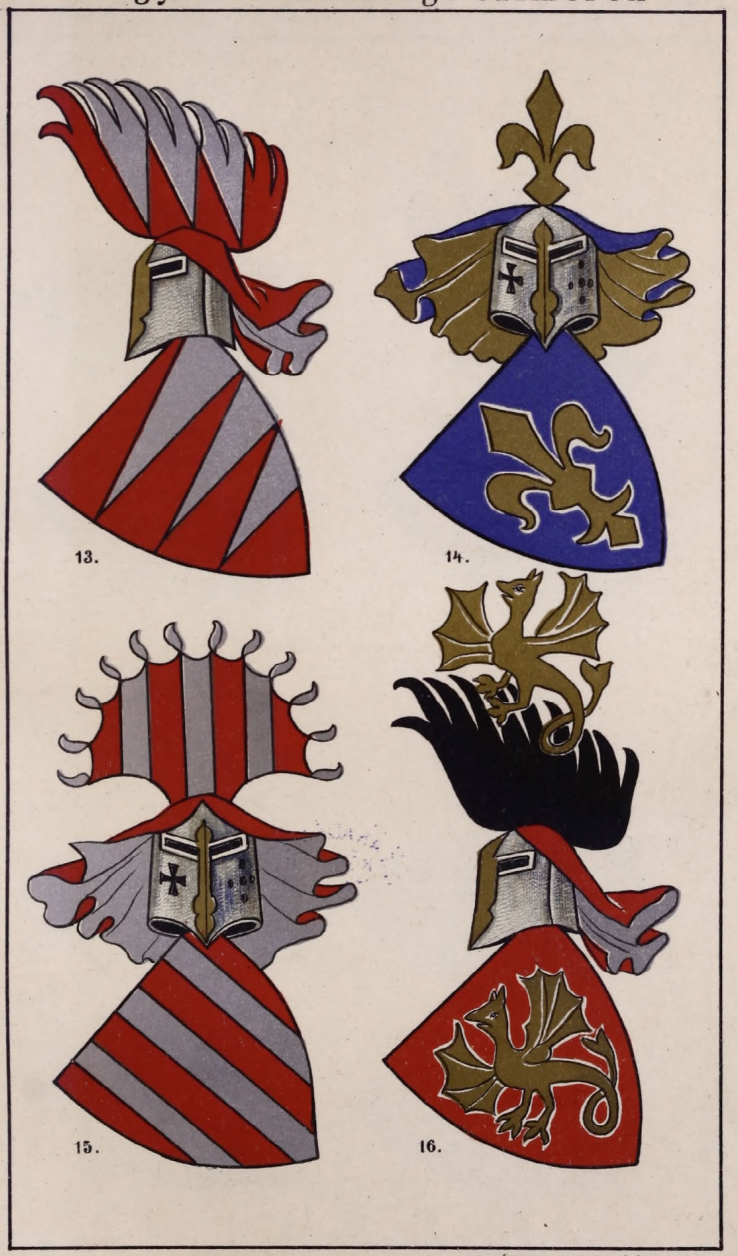

NYOMATOTT ULLMANN JÓZSEF FIÁNÁL BUDAPESTEN.

13. Guthkeled (76. l.) 14. Győr (83. l.)

15. Héder (90. l.) 16. Hermann (95. l.)

M. T. AKADÉMIA
KÖNYV
TÁRA

NYOMATOTT ULLMANN JÓZSEF FIÁNÁL BUDAPESTEN.

17. Hunt-Pázmán (99. l.) 18. Ják (107. l.)

19. Kaplyon (111. l.) 20. Káta (115. l.)

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

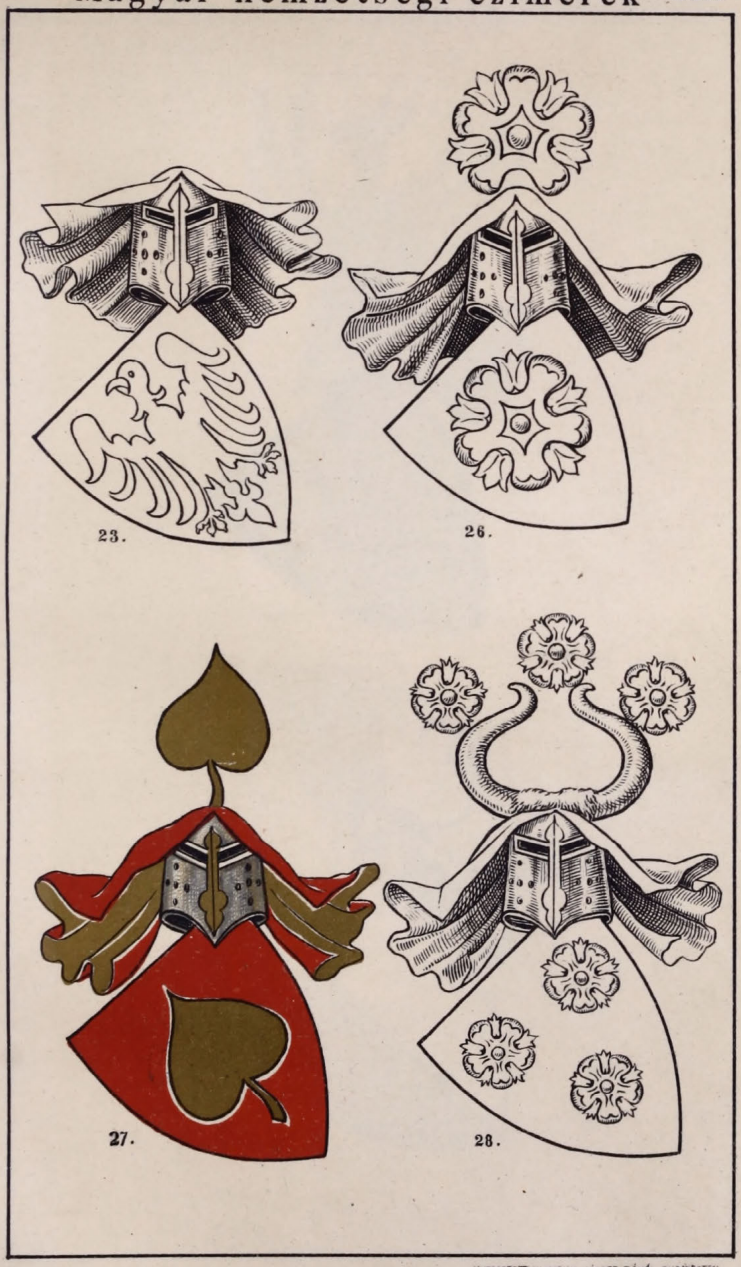

NYOMATOTT ULLMANN JÓZSEF FIÁNÁL BUDAPESTEN.

23. Miskócz (129. l.) 26. Póki (142. l.)

27. Rathold (146. l.) 28. Szente-Mágócs (156. l.)

M. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

29.

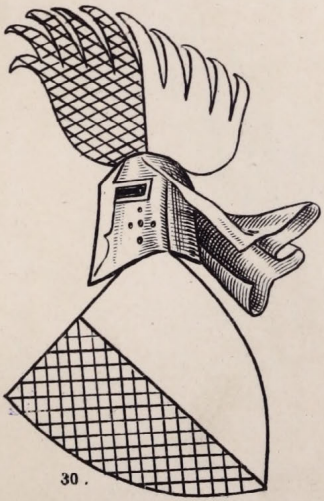

30.

NYOMATOTT ULLMANN JÓZSEF FIAINÁL BUDAPESTEN.

29. Tomaj (165. l.) 30. Vaja (169. l.)

M. T. AKADÉMIA
KÖNYV-
TÁRA